

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Dějiny české literatury a teorie literatury

Disertační práce

Mgr. Matěj Klíma

LADISLAV KLÍMA V ČESKÉ KULTUŘE

Ladislav Klíma. His Reception in Czech Culture

Vedoucí práce doc. PhDr. Daniel Vojtěch, Ph.D.

2023

Děkuji doc. PhDr. Danielu Vojtěchovi, Ph.D. za vedení práce a za poctivost v myšlení.

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 20. 7. 2023

Mgr. Matěj Klíma, v. r.

Abstrakt

Práce se zabývá recepcí díla a osobnosti Ladislava Klímy v české kultuře. Je rozčleněna do čtyř oddílů. V prvním z nich mapujeme ohlasy během autorova života. Kromě reflexe divadelních her a vydaných knih sledujeme také drobné časopisecké polemiky a částečně osvětlujeme biografické pozadí jednotlivých publikací. V druhém oddíle se zabýváme proměnami Klímova obrazu po jeho smrti v roce 1928 až do roku 1948. Představujeme recenze posmrtně vydaných knih, zvláště se zastavujeme také u nekrologů a stěžejních interpretací Klímova myšlení. Zabýváme se vztahem, který ke Klímovi měli někteří avantgardní umělci či osobnosti, jež významně zasáhly do osudů jeho díla. Třetí část představuje ohlasy po komunistickém převratu v roce 1948 až do revoluce v roce 1989. Věnujeme se snahám o vymýcení autorova jména z kulturního povědomí, marxistickým výkladům jeho myšlení, výrazným osobnostem české poválečné literatury, které jím byly ovlivněny, interpretacím z šedesátých let a recepci jeho díla v alternativní kultuře českého undergroundu v sedmdesátých a osmdesátých letech. V závěrečném oddíle se zabýváme situací klímovské recepce po roce 1989, spory o ediční přístup k vydávání Klímových textů, vybranými interpretacemi a uměleckými adaptacemi jeho děl.

Klíčová slova: Ladislav Klíma, česká literatura, literární kritika, filosofie, ohlasy, polemiky

Abstract

The thesis deals with the reception of Ladislav Klíma's work and personality in Czech culture. It is divided into four sections. In the first one we focus on the reactions to his work during his lifetime. In addition to the reflection on the plays and published books, we also follow small magazine polemics and partially explain the biographical background of published books. In the second section we examine the changes in the perception of Klíma after his death in 1928 until 1948. We present reviews of posthumously published books, obituaries and key interpretations of Klíma's thought. We examine the relations of avant-garde artists to Klíma and the personalities who significantly influenced the fate of his work. The third part presents reflections on Klíma's work after the communist coup in 1948 until the revolution in 1989. We look at the efforts to eradicate the author's name from cultural consciousness, marxist interpretations of his thought, the prominent authors of Czech literature who were influenced

by him, interpretations from the 1960s, and the reception of his work in the alternative culture in the 1970s and 1980s. In the final section, we examine the situation of Klíma's reception after 1989, disputes over the approach to publishing Klíma's texts, selected interpretations and adaptations of his works.

Keywords: Ladislav Klíma, Czech literature, literary criticism, philosophy, reception, polemics

Obsah

Úvod.....	8
1. 1904–1928.....	13
1.1 Svět jako vědomí a nic.....	14
1.2 Mezi Světem jako vědomí a nic a rokem 1919.....	20
1.3 Matěj Pochivý a Matějovo vidění.....	23
1.4 Traktáty a Diktáty.....	29
1.5 Spor o Klímu v Nové svobodě.....	37
1.6 Vteřina a Věčnost.....	41
2. 1928–1948.....	46
2.1 Nekrology.....	47
2.2 Pohřeb.....	52
2.3 Pozůstalost.....	55
2.4 Utrpení knížete Sternenhocha.....	57
2.5 Slavná Nemesis.....	60
2.6 Arkanum a bibliofilie.....	64
2.7 Interpretace J. L. Fischera, R. Černého a J. Patočky.....	67
2.8 Literárněkritcké zmínky: B. Václavek, A. Novák, F. X. Šalda.....	71
2.9 Avantgarda a čeští básníci.....	74
2.10 Vítězslav Nezval a Lilly Hodáčová.....	77
2.11 Josef Zlámal.....	79
2.12 Jaroslav Kabeš.....	82
2.13 Tři knihy korespondence.....	86
2.14 Boj o Vše.....	90
2.15 Upravovat, nebo neupravovat?.....	92
2.16 Karel Bodlák.....	96
2.17 Dynamoarchismus.....	98
3. 1948–1989.....	100
3.1 Komunismus.....	101
3.2 Padesátá léta a první polovina šedesátých let.....	107
3.3 Druhá polovina šedesátých let.....	113
3.4 Underground.....	118
4. 1989–2023.....	125
4.1 Vydavatelský „boom“ a spory o ediční přístup.....	126
4.2 Polistopadová recepce.....	134
Závěr.....	141

Seznam literatury.....	146
Jmenný rejstřík	177

Úvod

Dílo Ladislava Klímy má v dějinách české literatury a filosofie zvláštní význam. Zvláštní je už jenom tím, že spadá stejnou měrou do obou oblastí. Tvůrců, kteří se intenzivně věnovali jak filosofické, tak beletristické činnosti a u nichž jsou obě spojeny v jedinou konzistentní výpověď, nemá česká kultura mnoho. Ovšem i v rámci jednotlivých oborů působilo Klímovo dílo v době svého vzniku cizorodě. Radikálními myšlenkovými postoji i metafyzickou spekulací se Klíma vymykal povaze soudobé české filosofie, jež bývá většinou zjednodušeně charakterizována pozitivistickou střízlivostí, orientací psychologickou a sociologickou a odtažitým vztahem k metafyzice. Pro experimentální charakter jeho imaginativních textů jej někteří kritici a interpreti označovali za předchůdce celé řady moderních uměleckých směrů, jiní se o něm vyjadřovali jako o „chorobném zjevu“. Autor sám zaujímal krajně skeptické stanovisko jak k dosavadní filosofii – „Jen tu vadičku měla filosofie, že neexistovala.“ (III 437) –, tak k literární tradici: např. *Český román* označil za „velké plivnutí na vše, co zvalo se litteraturou“ (II 357). Vymezoval se ostatně vůči kultuře jako takové. Kultura nahlédnutá jako soubor přejímaných konvencí a norem mu byla synonymem nízkosti a „otrockosti“, sférou nesvobody a neautentičnosti, od níž se pokoušel emancipovat: „Kultura‘ je něco, co se *mne* vůbec netýká...“ (II 213).

Ambivalentní stanovisko zaujímal ke kultuře české. Kritizoval ji z mnoha různých perspektiv: V eseji *Vředy na českém jazyku* si utahoval z kakofonických prvků naší mateřštiny, s despektem se vyjadřoval o významných básnících (např. Máchu označil za „otekl[ého] otc[e] moderní české bezmyšlenkové mlhavosti v poesii“ [III 355], Vrchlického za „polo čimčarující[ho] vrab[ce] polo papouš[ka]“ [V 292]) či o soudobých intelektuálech: „Žmolek z prdele statného drvoštěpa větší má cenu, než celá dnešní česká intelligence!“ (II 64). Klímův vztah k české kultuře a českému národu má ovšem podobnou strukturu jako jeho názor na postavení člověka ve světě: Jako je člověk v Klímově pojetí ontologicky deklasován na pouhého „červa“ a zároveň disponuje transcendentní možností „stát se bohem“, tak i pro český národ a kulturu platí, že se mohou vymanit z „prostřednosti“ a následovat svou základní vlastnost: „pud po Vznešeném“ (III 188). Klíma, který „řikal malému národu věci, které do dneška nikdo neřekl ani těm velkým“, ¹ zaujímá v české kultuře roli jednoho z jejích nejpřísnějších kritiků i burcovatelů současně.

¹ S. d. Ch. [Miloslav Vojtíšek]: Dochází k absolutní změně paradigmatu a já z toho nespím [rozhovor, ptal se Jaroslav Balvín], in *Czechlit. Portál české literatury*, 20. 5. 2011 [online].

Tématem této práce ovšem není Klímův názor na českou kulturu, nýbrž místo, jaké v ní zaujímá, či – přesněji – jaké mu v ní bylo přidělováno. „Sotva si lze představit ironičtější situaci,“ napsal o Klímově zjevu jeden z jeho nejvýznamnějších vykladačů Karel Bodlák: „v zemi příslovečné střízlivosti, v čase, kdy kulminuje chamtivost nejtupějšího vzhledu, v prodejném světě zcela ohluchlém ke Slovu – objevuje se nejradičtější spiritualismus, velepíseň krásy a optimismu, nesmlouvavý příkaz vnitřní cti. Není v tom i nejhlubší logika? Co znamená v české kultuře tento milník nejvyšší?“² Naším cílem je sledovat, jakými způsoby se česká kultura vypořádávala s jedním ze svých nejradičtějších kritiků, po jakých cestách do ní jeho dílo vstupovalo a za jakých okolností z ní bylo vylučováno. Z ohlasů, které chápeme v širokém slova smyslu (kromě recenzí, interpretačních statí a jiných článků se zabýváme také Klímou inspirovanými uměleckými díly či osobním vztahem, který k němu různé osobnosti měly), si lze učinit představu nejen o stěžejních otázkách, které Klímovy texty nastolují, ale částečně také o povaze českého intelektuálního prostředí, v němž rezonovaly.

Recepce Klímova myšlení je navíc specifická charakterem jeho solipsistické či egosolipsistické filosofie. Její kritici a interpreti se ocitají v paradoxní situaci. Z hlediska Klímova myšlení jsou totiž sami pouhým výtvozem autora, jehož výtvořiny kritizují. „Jsme součástí Snu Ladislava Klímy“, napsal Jaromír Typlt a paradoxní charakter klímovské recepce vystihl slovy: „Vysněn těmi, které si vysnil“.³ Kromě tohoto solipsismu je kritik Klímova myšlení nucen čelit ještě dalším úskalím: Musí se vyrovnat také s jeho popřením základních logických zákonů, se snahou „překonat a rozvrátit běžné způsoby myšlení a argumentace“⁴ či s pojetím filosofie jako „improvizačního umění“ (III 18). Studovat klímovskou recepci znamená mj. sledovat, jak vstupuje do dialogu dílo, jež k němu vybízí, avšak zároveň se jej pokouší znemožnit, jak je posuzována „filosofie, jež se vlastně vymyká všemu posuzování“⁵ a jakými způsoby je kritizováno myšlení, které autor a ve shodě s ním i někteří interpreti charakterizovali jako principiálně nekritizovatelné.⁶

² Bodlák, Karel: Myšlenkový svět Ladislava Klímy, in *Ladislav Klíma: filosof-básník*. Praha: Jan Pohořelý, 1948, s. 49–50.

³ Typlt, Jaromír: Černě strní smrt, in *Host*, 1994, č. 3, září, s. 44.

⁴ Jan Patočka: Pokus o rozbor klíčových tezí, in *Orientace* 2, 1967, č. 3, s. 41.

⁵ Vodák, Jindřich: Osvobozená filosofie, in *České slovo* 19, 1927, č. 116, 15. 5., s. 8.

⁶ Karel Vorovka: Traktáty a diktáty, in *Ruch filosofický* 2, 1922, č. 8–10, s. 73. Srov. také Klímův vlastní výrok z eseje *Naprostost*: „Má filosofie je nejen essentiálně nevyvratná, ale i nekritisovatelná.; Bůh stojí mimo kritiku“ (III 281).

Ohlas Klímova díla dosud nebyl v úplnosti zmapován. Kromě antologie *Čtení o Ladislavu Klímovi* (2022) vzniklo jen několik studií věnujících se dílčím výsekům problematiky. Přínosné jsou např. stati Garetha Browna a Martina Machovce, kteří se zabývali ohlasem klímovského fenoménu v undergroundovém společenství, či Petra Adámka, jenž představil autorův vliv na české básníky a prozaiky. Cenné informace a odkazy jsou roztroušeny také v edičních poznámkách Eriky Abrams k *Sebraným spisům*.⁷

Zevrubnou analýzou osudů a ohlasů Klímova díla – vyličením dějin klímovského fenoménu – ovšem nechceme jen zmapovat jednu z opomíjených oblastí české literární historie. Obeznamenost se staršími texty je přínosná i pro budoucí čtenáře a interprety Klímových textů. Pouze na jejím základě je možné si uvědomit, jak byl obraz, který o Klímovi máme a často nevědomě přejímáme, vytvářen, a osvobodit se tak od celé řady klišé, mýtů, legend a omylů, jež v klímovském diskursu dodnes nereflektovaně kolují. Poznáme-li, z čeho naše porozumění Klímovým textům vychází, budeme schopni číst je jinak než naši předchůdci, kteří měli k dispozici jen zlomek toho, co máme dnes díky *Sebraným spisům* my. Skrze sledování Klímova obrazu v procesu jeho utváření můžeme nejen rozpoznat stereotypy, jež dominují v polistopadové recepci, ale také oživit nevyužitě interpretační možnosti, jež nám nabízejí starší texty. Studium sekundární literatury, jejíž prezentace představuje těžiště této práce, nám tak může posloužit dvojím způsobem. Můžeme se jí inspirovat a současně se od ní emancipovat.

*

Citace z Klímových děl uvádíme podle znění v *Sebraných spisech*. Také do ostatních textů zasahujeme jen minimálně – opravujeme zřetelné chyby a překlepy, psaní spřežek podle současné pravopisné normy. Práce obsahuje několik pozměněných či doslovně přejatých pasáží z úvodu a z medailonků k *Čtení o Ladislavu Klímovi*, jakož i z textu, který autor těchto řádků publikoval v internetové revue *i-kanon.cz*.⁸ Na tuto skutečnost zde pouze upozorňujeme, v textu jednotlivé pasáže jako autocitace nevyznačujeme.

Práce prezentuje výsledky co možná nejdříveji pojaté rešerše sekundární literatury včetně nejružnějších zmínek o Klímovi a aluzí na jeho díla. Do bibliografie – literatury předmětu –, dosud nejobsáhlejšího soupisu textů o Klímovi, zařazujeme i články, o nichž se v jednotlivých

⁷ Odkazy na *Sebrané spisy* uvádíme většinou v závorce přímo v textu. Římská číslice označuje číslo svazku, arabská číslo stránky.

⁸ Klíma, Matěj: Ohlédnutí za Sebranými spisy Ladislava Klímy, in *i-kanon*, 16. a 23. 12. 2021[online]. Jedná se především o kapitulu 4.1.

kapitolách přímo nezmiňujeme. Při rešerši jsme se mohli částečně opřít o bibliografii, kterou sestavil Pavel Siostrzonek,⁹ a odkazy obsažené v edičním aparátů *Sebraných spisů*. Kromě katalogu Retrospektivní bibliografie české literatury 1775–1945, databáze Česká literární bibliografie a rozličných digitálních knihoven byly významným zdrojem také konvoluty výstřížků a rukopisné či strojopisné soupisy a bibliografické záznamy obsažené zejména ve fondech Ladislava Klímy a Jaroslava Kabeše v Památníku národního písemnictví. Informace o osudech Klímova díla jsme čerpali také z řady nevydaných dokumentů (převážně korespondence) uložených nejen v Klímově a Kabešově pozůstalosti, ale částečně také ve fondech Emanuela Chalupného, Karla Bodláka, Družstevní práce aj. Různé způsoby psaní o Klímovi demonstrujeme také na diplomových a disertačních pracích, vzniklých převážně v letech 1939–1968.

Práce je rozčleněna do čtyř oddílů. V prvním z nich mapujeme recepci Klímova díla a myšlení během jeho života. Kromě ohlasů *Světa jako vědomí a nic*, *Matěje Poctivého*, *Traktátů a Diktátů*, *Matějova vidění a Vteřiny a Věčnosti* se zabýváme také několika drobnějšími polemikami, z nichž nejvýznamnější byl spor Emanuela Chalupného s Vasilem Kaprálkem Škrachem v *Nové svobodě*. Částečně osvětlujeme také biografické pozadí jednotlivých publikací.

V druhém oddíle sledujeme proměny Klímova obrazu po jeho smrti v roce 1928 až do roku 1948. Představujeme recenze posmrtně vydaných próz a edic, z nichž nejvýrazněji rezonovaly *Utrpení knížete Sternenhocha*, *Slavná Nemesis*, *Arkanum*, *Filosofické listy*, *Duchovní přátelství* a *Boj o Vše*. Zvlášť se zastavujeme také u nekrologů, stěžejních interpretací Klímova myšlení (J. L. Fischer, R. Černý, J. Patočka) či u textů Arneho Nováka. Zabýváme se vztahem, který měli ke Klímovi někteří avantgardní umělci či tzv. „dynamoarchisté“, jakož i osobnosti, jež významně zasáhly do osudů Klímova díla (Jaroslav Kabeš, Josef Zlámal, Karel Bodlák).

Třetí část představuje ohlasy Klímova díla po komunistickém převratu v roce 1948 až do revoluce v roce 1989. Věnujeme se snahám o vymýcení Klímova jména z kulturního povědomí, marxistickým výkladům jeho myšlení, výrazným osobnostem české poválečné literatury (Jiří Kolář, Bohumil Hrabal, Egon Bondy, Ivan Diviš aj.), které byly Klímou – i přes umlčování komunistickou cenzurou – ovlivněny, obnovenému zájmu odborné

⁹ www.academia.edu/11357151/Ladislav_Klíma_bibliografie_sekundární_literatury_10_6_2021

veřejnosti v uvolněných poměrech druhé poloviny šedesátých let a recepci Klímova díla v alternativní kultuře českého undergroundu v sedmdesátých a osmdesátých letech.

V závěrečném oddíle se pokoušíme nastínit situaci klímovské recepce po roce 1989. Ta byla značně ovlivněna vydavatelským „boomem“ na počátku devadesátých let, který zavedl podnět ke sporům o ediční přístup k vydávání Klímova díla. Ve stručnosti představujeme charakter „klímologického“ diskursu, klíčové interpretace a některé umělecké adaptace Klímových textů.

1. 1904–1928

1.1 Svět jako vědomí a nic

Na podzim roku 1904 vydal Klíma na vlastní náklady v komisi knihtiskaře Emanuela Stivína prvotinu *Svět jako vědomí a nic*. Kniha vyšla anonymně, v úpravě, která připomínala „hasičské kalendáře venkovských žup“.¹⁰ Na světle modré obálce nebylo kromě schopenhauerovského názvu nic jiného než iniciála L.: „obálka mé knihy je prázdnotou svou rovněž nápadnou“ (II 11).

Počet výtisků nebyl v knize uveden. Na to, že šlo o prvotinu naprosto neznámé osobnosti, však nebyl vůbec nízký. Klíma žádal Stivína, aby zhruba 850 exemplářů rozeslal do všech větších českých měst (II 11), ovšem ještě deset let po vydání knihy mu zůstalo doma 650 neprodaných výtisků (II 713). Kniha byla podle autorových slov zaslána asi třiceti redakcím a několika známým osobnostem. Mezi ně patřili kromě některých rakouských radikálních politiků také spisovatelé Jaroslav Vrchlický a Otokar Březina.

Propagace knihy však byla nedostatečná¹¹ a nebýt posledně jmenovaného básníka, upadla by s největší pravděpodobností v zapomnění. Březina, který stál na počátku klímovské recepce a jenž hrál v Klímově životě i tvorbě významnou roli, si prvotinu neznámého spisovatele přečetl a byl jí velice zaujat. Za vůbec první reakci na Klímovo dílo lze považovat dopis, který jaroměřický básník adresoval Anně Pammrové v prosinci 1904: „Vyšla nedávno u nás kniha anonymního autora *Svět jako vědomí a nic*, kterou Vám později zašlu; nietzschovsky stavěná, tvrdá, nelaskavá, silná, šíleně paradoxní, s podivuhodnými blesky jasnozření. Je v ní úvaha o snu, jež náleží k nejhlubšímu, co jsem o tomto tématu slyšel... Řešení našeho osudu...“¹²

Březina na knihu upozornil také sociologa Emanuela Chalupného, který jej v té době (koncem roku 1904) navštívil v Jaroměřicích: „Březina se rozhovořil o české filosofii, a to nepříznivě, a prohlašoval, že nejodvážnější výtvar myšlenkový z ní je anonymní kniha, kterou měl právě na stole. Ukázal mi ji, listoval v ní a zvláště upozornil na ‚skvělou‘ klasifikaci duševních stavů tvořícího umělce.“¹³ Březinův úsudek podnítil Chalupného, aby se vydal do Stivínovy tiskárny, kde si knihu zakoupil a zároveň se dozvěděl, kdo je jejím autorem. Chalupný se pak

¹⁰ Kodíček, Josef: L. Klíma – český případ, in *Tribuna* 4, 1922, č. 43, 19. 2., s. 1.

¹¹ Nebyla žádným způsobem inzerována. Později Klíma žertem litoval, že na obálku místo názvu knihy nedal „vymalovat nahou ženštinu, ležící a nohy roztahující... – hej! to by byla reklama! to by byl asi vzdělaný i nevzdělaný ksindl knížku kupoval, těše se blahou nadějí, že najde podobných obrázků uvnitř více!“ (II 11)

¹² Březina, Otokar: *Korespondence I*. Brno: Host, 2004, s. 661–662.

¹³ Březina, Otokar: *Dopisy Otokara Březiny II. Dopisy a výroky Otokara Březiny*. Praha: Fr. Borový, 1931, s. 176.

v květnu 1905 obrátil na Klímu s přáním, že by si o jeho „vysoce zajímavém spisu“¹⁴ rád pohovořil. Filosof obratem odpověděl: „Dopis Váš je jediným, mne došlým ohlasem, který dílo mé dosud vzbudilo [...]. Velice mne těší, že došlo povšimnutí Otokara Březiny, jež dle toho, co jsem od něho a o něm dosud četl, považuju za jediného velkého z českých, mně známých spisovatelů a za zcela neobyčejného, vskutku hlubokého ducha“ (II 9).

Klíma Chalupnému vysvětloval, že ho nepovšimnutí jeho spisu neroztrpčilo: „Nevydal jsem ho proto, abych docítil okamžitého skutečného uznání, neočekával jsem úspěch nebo ‚slávu‘...“ (II 10) S opovržením vůči nejen českému, ale vůbec jakémukoli publiku citoval Goethova slova: „Der Stein im Sumpf macht keine Ringe“ (II 10). Alespoň nějakou pozornost však kvůli neobvyklosti své knihy v českém filosofickém diskursu přece jen očekával: „Knižka má je ve vysokém stupni frappantní: frappantní jsou myšlenky, je celková kompozice, je styl a dokonce i interpunkce její. Frappantní je originalita, extravagance a excentričnost, paradoxnost, smělost, bezohlednost, brutalnost, cyničnost, agresivnost a invektivy její, frappantní je exotičnost, nečeskost její, – právě jako nápadný by byl Ornythorynthus paradoxus v našich lánech mezi křečky a zajíci. – Víte, co jsem očekával?: Že vše toto vyvolá aspoň na několika místech projev nelibosti, odporu, odsuzování, tupení a hlavně *posměchu*; očekával jsem s jistotou, že objeví se někde zprávička s názvem asi: ‚Ukázky blázincové litteratury.‘ Nic takového, pokud vím, se nestalo“ (II 10).

Klíma za příčinu nulového ohlasu nepokládal jako Chalupný nedostatečnou reklamu,¹⁵ ale absenci přátelských styků, které jsou – dle autorem parafrázovaného Schopenhauerova výroku – hlavním prostředkem ke každému úspěchu.¹⁶ „Já, který žiju eremitsky, neměl jsem ani chlup od kamerada...“ (II 11) Prvním literárním „kamarádem“ se tak stal Emanuel Chalupný, jenž napsal rozsáhlý rozbor *Světa jako vědomí a nic* a poslal jej profesoru Františku Krejčímu, aby jej otiskl v jím redigovaném časopisu *Česká mysl*. Čelní představitel českého pozitivismu však Klímovy názory příkře odmítl a studii poslal Chalupnému zpět: „Spisek, o němž článek Váš jedná, záleží z aforismů, které nejsou spojeny myšlenkovým tmelem v jeden logický

¹⁴ *Duchovní přátelství. Vzájemná korespondence Ladislava Klímy s Emanuelem Chalupným a Otokarem Březinou*. Praha: Jan Pohořelý, 1940, s. 11.

¹⁵ Chalupný, Emanuel: L. Klímův: „Svět jako vědomí a nic“. Črta z české metafysiky, in E. Ch: *Studie o Otokaru Březinovi a jiných zjevech českého umění a filosofie* (Bílek, Klíma, Sova, Šamal, Světlá, Neruda, Hálek a j.). Praha: Lidové družstvo tiskařské a vydavatelské, 1912, s. 97.

¹⁶ Srov. II 11 a II 686.

celek a neobsahují opravdu nic, co by otvíralo nějaké nové perspektivy – alles schon da gewesen.“¹⁷

Krejčí, s jehož posudkem hluboce nesouhlasil bolestně dotčený Otokar Březina,¹⁸ žádal Chalupného, aby stať omezil jen na krátkou recenzi a z úvah o filosofii udělal samostatný článek bez vztahu ke Klímově knize. Prvním veřejně publikovaným ohlasem Klímova myšlení tak byl drobný referát, který vyšel v *České mysli* v březnu roku 1906. Delší článek Chalupný otisknul v červnu téhož roku v pražském týdeníku *Přehled*, jehož byl redaktorem. Nezkrácenou verzi rozboru pak v roce 1912 zařadil do knihy *Studie o Otokaru Březinovi a jiných zjevech českého umění a filosofie*.

První interpretace Klímovy filosofie se stala určujícím východiskem pro většinu budoucích textů, které se s odkazem autora *Světa jako vědomí a nic* vyrovnávaly. Chalupný v ní pojmenoval několik charakteristických rysů Klímova myšlení a zařadil je do kontextu dějin filosofie. Situoval je do vývojové linie vyznačené jmény Berkeley, Hume, Kant, Schopenhauer a Nietzsche, přičemž za nejpodstatnější považoval syntézu dvou posledně jmenovaných myslitelů (přesněji nietzscheovského kultu síly a tvrdosti a schopenhauerovského pesimismu). Hlavní přínos knihy tkví v jejím – v českém prostředí neobvyklém – radikalismu, který „zkypřuje a zúrodňuje půdu filosofie“.¹⁹

Klímova kniha překvapuje „vtipnými obraty, drastickými výrazy“ a vede až k „opovržení lidstvem, které zabíhá do karikatury“.²⁰ Za „maskou výsměchu“ je však cítit „srdce, trpící špatností světa“²¹ a stejně jako v případě Friedricha Nietzscheho je i u Klímy „na odiv stavěný kult síly a egoismu [...] vyvažován zášlehy něžnosti, lásky a altruismu“.²² Chalupný rovněž

¹⁷ (To vše tu již bylo.) *Duchovní přátelství. Vzájemná korespondence Ladislava Klímy s Emanuelem Chalupným a Otokarem Březinou*. Praha: Jan Pohořelý, 1940, s. 104–105.

¹⁸ Srov. Chalupného vyprávění: „Když jsem to sdělil Březinovi, byl názorem Krejčího velmi nemile dotčen a s jakýmsi bolestným vzrušením poukazoval, že Krejčí nemá pravdu; Klíma prý, ač vychází z Nietzsche[ho], jde nad něho, a poukazoval na doklad toho zvláště na Klímův aforism o existenci vyšších inteligencí, jež Klíma nazývá ‚bohy‘ (str. 54 v II. vydání [III 47])“ (Březina, Otokar: *Dopisy Otokara Březiny II. Dopisy a výroky Otokara Březiny*. Praha: Fr. Borový, 1931, s. 176).

¹⁹ Chalupný, Emanuel: L. Klímův „Svět jako vědomí a nic“. Črta z české metafysiky, in E. Ch: *Studie o Otokaru Březinovi a jiných zjevech českého umění a filosofie (Bílek, Klíma, Sova, Šamal, Světlá, Neruda, Hálek a j.)*, s. 121.

²⁰ Chalupný, Emanuel: Svět jako vědomí a nic. Napsal L, in *Přehled* 4, 1905–06, č. 37, 8. 6. 1906, s. 658.

²¹ Tamtéž.

²² Chalupný, Emanuel: L. Klímův „Svět jako vědomí a nic“. Črta z české metafysiky, in E. Ch: *Studie o Otokaru Březinovi a jiných zjevech českého umění a filosofie (Bílek, Klíma, Sova, Šamal, Světlá, Neruda, Hálek a j.)*, s. 118.

jako první upozornil na úzký vztah mezi myšlením a životní praxí: „Jeho myšlenky jsou nejen formulovány, nýbrž i prožity a bezohledně vyjádřeny.“²³

V nejdlejší, nejdříve napsané a nejpozději publikované verzi klímovského referátu se však Chalupný od některých názorů distancoval: „s jeho základními thesemi se nesrovnávám.“ Klímova metafyzika se ocitá v bludném kruhu, jeho radikalismus je založen na „nepřipustném skoku logickém“, který spočívá v přenášení noetických východisek do metafyziky.²⁴ Klíma byl Chalupnému za jeho referáty vděčný, s charakteristikou vlastní filosofie víceméně souhlasil a ohradil se jen proti „nařčení“ z pesimismu (II 20).

Byl to s největší pravděpodobností Chalupný, kdo zaslal výtisk *Světa jako vědomí a nic* redakci českobudějovického německého periodika *Budweiser Zeitung*. K utužování vzájemných česko-německých vztahů však kniha nepřispěla. Podle autora nepodepsaného článku *Tschechische Literatur* z roku 1908 obsahuje Klímova prvotina několik pasáží, které „podávají výmluvné svědectví o sprostotě a nestoudnosti česko-šovinistické bandy. Na straně 160 tohoto českého národního díla se nachází tento srdeční výlev: „Tvorové, jako kentaurové, mořské panny, považují se za pouhé výplody fantasmie, ale neprávem; vždyť i dnes žije zvíře, velmi rozšířené: polo pes a polo vůl... – a jméno jeho je Němec.“²⁵ Autor citoval ještě jeden Klímův aforismus – „Národ, který zrodil Goetheho, Friedricha Vel., Schopenhauera, Beethovena, Nietzscheho není špatný, neboť hnojiště, z něhož vyrostlo několik krásných květů, není hnojištěm“ (III 140) – a uzavřel: „Přes tyto nehorázné výpady proti Němcům nebyla kniha zabavena, to aby se z ní Češi mohli těšit.“²⁶

Chalupný na Klímu upozorňoval při různých příležitostech,²⁷ avšak mlčení kolem jeho prvotiny bylo prolomeno až v roce 1911. Ve *Stopě* Karla Horkého, svobodomyšlném,

²³ Chalupný, Emanuel: Svět jako vědomí a nic. Napsal L, in *Česká mysl* 7, 1906, č. 2, 1. 3., s. 144.

²⁴ Chalupný, Emanuel: L. Klímův „Svět jako vědomí a nic“. Črta z české metafyziky, in E. Ch: *Studie o Otokaru Březinovi a jiných zjevech českého umění a filosofie (Bílek, Klíma, Sova, Šamal, Světlá, Neruda, Hálek a j.)*, s. 119–120.

²⁵ [Neuveden]: *Tschechische Literatur*, in *Budweiser Zeitung* 47, 1908, č. 92, 24. 11, s. 3. Překlad vlastní, Klímův výrok uvádíme dle III 139.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ V červenci 1906 vyzdvihl v rámci polemiky s J. S. Macharem Klímovo filosoficky založené ocenění antiky ([V Čase dne 19. července], in *Přehled* 4, 1905–06, č. 44, 27. 7. 1906, s. 782), v listopadu téhož roku zařadil Klímu po bok Březiny a dalších mezi „velké zjevy“ („Umlčování“, in *Přehled* 5, 1905–06, č. 9, 23. 11. 1906, s. 193). V létě 1909 jej srovnával s Oldřichem Kramářem (Zapomenuté jubileum Oldřicha Kramáře, in *Přehled* 7, 1908–09, č. 44, 23. 7. 1909, s. 761–763). V článku *Úkol českého národa* z roku 1910 napsal, že „[n]ejdále na cestě národního sebevědomí došel Ladislav Klíma“, a citoval několik pasáží ze závěrečného oddílu *Světa jako vědomí a nic* (*Přehled* 8, 1909–1910, č. 45, 5. 8. 1910, s. 806–808). Na Klímovu prvotinu narážel také v polemice s Františkem Krejčím na stránkách *Národních listů*: „[Krejčí] propaguje filosofii Nietzscheovu, jenž píše v aforismech, ale když vyjde nejpozoruhodnější český spis posledního desetiletí, psaný také v aforismech, tu prof. Krejčimu z čista jasna aforismy začnou překážet zásadně, i bere si z nich záminku, aby knihu bagatelisoval

opozičním a k radikalismu inklinujícím časopisu, vyšlo zvláštní číslo nadepsané „Z knihy, která nebyla čtena“, v němž kromě reklam a redakčních poznámek nebylo nic jiného než obsáhlý výbor ze *Světa jako vědomí a nic*.²⁸ V následujícím čísle pak identitu autora odhalil mladý Josef Kodíček: „Vedle Oldřicha Kramáře a Otokara Březiny jediný český metafysický myslitel; statečný samotář, domýšlející až ke dnu otázky, jež dotýkají se samých kořenů lidského bytí; mrazivě odvážný filosof, kterýž neleká se – jako nejlepší z filosofických hlav – dojít až k nejzazšímu extrému, k nejprudšímu radikalismu v činu i myšlence; myslitel, jemuž se stalo myšlení hlavní rozkoší, ba jediným světem – to jest neznámý Ladislav Klíma.“²⁹

Kodíčkův krátký text se zásadním způsobem neodchyluje od výkladu Emanuela Chalupného. Stejně jako Chalupný ocenil Klímův „skvostný dar karikaturní“,³⁰ za jemu nejbližšího myslitele označil Nietzscheho a základní tezi jeho filosofie pojmenoval „berkeleyismus“. Cílem článku ostatně nebyla interpretace, ale propagace Klímovy knihy, „jíž neproklestiti cestu k čtenářstvu by bylo pravým hříchem proti duchu svatému“.³¹

Další pokusy dostat Klímu do širšího povědomí proběhly v létě 1913. V *Přehledu* vyšel „Úryvek z chystané filosofické knihy Ladislava Klímy“, hrstka aforismů, která byla o devět let později pod názvem „Filosofické fragmenty“ zařazena do další autorovy knihy.³² 25. července pak několik ukázek z Klímovy prvotiny otiskl anarchistický časopis *Záduha*.³³ „*Svět jako vědomí a nic*,“ psal v článku *Z mladé české filosofie* Josef Bláha (pod pseudonymem F. Halb), „je kniha radikální, revoluční, a je jediným jejím neštěstím, že vyšla v Čechách, kde vládne školská filosofie vyšlapaných cestiček, posypaných zlatým pískem c. k. profesorských míst, na které nesmí se odvážiti vstoupiti myslitel jiného rázu, sice by ho odehnali jako ‚trhana‘ z cestiček parku počestné šlechty ducha. Přešla Čechami od r. 1904 takřka nepovšimnuta, a hle, proč. Protože jí páni nerozuměli a protože se jí báli.“³⁴

a upíral jí všecku původnost“ (Jednota filosofická a „Česká Mysl“, in *Národní listy* 51, 1911, č. 39, 8. 2., s. 1). V reakci na dotazy čtenářů pak redakce 20. února 1911 odtajnila název knihy, autorovo jméno i adresu, na níž bylo možno knihu za dvě koruny zakoupit.

²⁸ *Stopa* 1, 1910–11, č. 23, s. 681–708.

²⁹ Kodíček, Josef: Autor knihy, jež nebyla čtena, in *Stopa* 1, 1910–11, č. 24, s. 711.

³⁰ Tamtéž, 712.

³¹ Tamtéž.

³² Klíma, Ladislav: Úryvek z chystané filosofické knihy Ladislava Klímy, in *Přehled* 11, 1912–1913, č. 43, 18. 7. 1913, s. 720–722, č. 47, 14. 8. 1913, s. 779–781.

³³ K zákulisí viz nedatovaný dopis Antonína Pavla Emanuela Chalupnému: „Klíma mně tuhle říkal, že ho navštěvuje z anarchistické *Záduhy* jakýsi Hoch a chce rukopis do tisku. Řekl mu, že získali za spolupr. nějakou ženu A. Pamrovou, nebo snad jinak to jméno zní, přítelkyni Březinovu“ (LA PNP, f. E. Chalupný).

³⁴ Bláha, Josef: *Z mladé české filosofie*, in *Záduha. Anarchistický čtrnáctideník* 5, 1913, č. 9, 25. 7., s. 69.

O více než deset let později zazněl kritický hlas o Klímově prvotině také ze Staré Říše. Mezi drobnými kritikami, které vydával Josef Florian na stránkách svých edic či v orientačních lístcích, nalezneme i dnes málo známou reflexi Klímovy prvotiny: „Že něco kladného má, co by bylo hodno slova, to přes všechno blábolení cítíte. Ale jazyk se mu válí v ústech jako příliš horká knedla, a k vašemu sluchu nedostanou se leč monstruozity všemožných sofismat a nadčlověckých kotrmelců podle atletického receptu: chytit se rukama za chodidla, postavit se nohama vzhůru a tak nebo jinak přičinit se, aby těmito imaginárními clownovskými procedurami vznikl z člověka nějaký nový druh.“ Klíma se přičiňuje o to, „by žádná maxima nebyla prostě rozumná, nýbrž ‚geniální‘. Hlásným nástrojem oblíbil si plechovou troubu, domnívaje se, že ta jediná vyhoví ‚širokému dechu‘. Že však možno přílišným náparem na takový nástroj uhnati si spíše mudy než vylouditi něco příjemného pro druhého, na to nepomyslíl.“³⁵

³⁵ Florian, Josef: Svět jako vědomí a nic. L., in *Prameny* 1924, sv. 12, prosinec, nestránkováno.

1.2 Mezi Světem jako vědomí a nic a rokem 1919

Do dlouhého období mezi vydáním *Světa jako vědomí a nic* a rokem 1919, kdy Klíma začal hojněji přispívat do *Tribuny* a příležitostně i do jiných periodik, spadá vznik většiny textů, pro něž je dnes znám a čten: *Velký roman*, *Utrpení knížete Sternenhocha*, *Putování slepého hada za pravdou*, *Slavná Nemesis*, dopisy známé jako „Cholupický den“ či „Jsem absolutní vůle“ a mnoho dalšího.³⁶ Jelikož z nich však téměř nic nepublikoval, zůstával v té době – mimo okruh svých přátel – v podstatě neznámým spisovatelem. „[N]eznámy auctor L.“³⁷ je zmíněn v knize *Příspěvky k pedagogice experimentální* z roku 1906, jeden z výroků „jak[é]hosi Ladislav[a] Klím[y]“ parafrázoval v roce 1911 filolog a překladatel František Vymazal.³⁸ Vyjma textů uvedených v předchozí kapitole jsou klímovské ohlasy z této doby minimální, stojí však za to, abychom se o nich krátce zmínili.

1) Roku 1911 publikoval Klíma pod pseudonymem Vladislav Sever esej *Sokol*³⁹ v prvním (a posledním) svazku sborníku *Zahrada Epikurova*, otevřenému „všem autorům, tedy i těm, jejichž ‚výstřednost‘ je rozšafností našich ‚vážných‘ revuí odmítána“.⁴⁰ V anotaci sborníku čteme, že „*Zahrada Epikurova* chce býti představitelem snah generace, která přichází, pochopivše hlouběji život a radující se z něho“.⁴¹ Kromě Klímy do něj přispěl Rudolf Medek, František Taufer, Josef Váchal aj. Další plánované svazky měly obsahovat mj. texty Otokara Březiny, Julia Zeyera či Friedricha Nietzscheho. Ke Klímově eseji se kriticky vyjádřil autor skrytý pod pseudonymem Metla v *Sokolském věštníku*: „Jest to nějaký dobrý chlapec, ten Sever, který poplival tu, co mu do rány přišlo, pokopal a potřísnil, jako nezbedný uličník, který dělá dlouhý nos pro kratochvíli ostatních třebaš po vlastním tátovi...“⁴²

2) Klímovo jméno zaznělo roku 1913 na přednášce Františka Tučného (spisovatel, filosof, literární kritik ovlivněný Nietzscheho myšlením) o Františku Palackém a Karlu Havlíčkovi Borovském. Podle svědectví Klímova přítele Antonína Pavla v dopise Emanuelu Chalupnému z března 1913 vyslovil Tučný v závěru přednášky tvrzení, že „nynější typy českých lidí jsou Masaryk (vyvrcholení realismu českého, počatého Havlíčkem!), Šalda, Arne Novák (!!!) a Klíma!“⁴³

³⁶ K některým textům se ovšem vracel a přepracovával je i v pozdější době.

³⁷ Kádner, Otakar: *Příspěvky k pedagogice experimentální*. Praha: Dědictví Komenského, 1906, s. 74.

³⁸ Vymazal, František: *Tisíc nových zrněk*. Brno: A. Píša, 1911, s. 101. Doplňme ještě, že v roce 1912 se v souvislosti s Friedrichem Nietzschem zmínil o Klímově prvotině Arne Novák (viz kapitolu 2.8).

³⁹ Klíma, Ladislav: *Sokol*, in *Zahrada Epikurova: sborník*. Praha: Antonín Frynta, 1911, s. 9–16 (III 361–366).

⁴⁰ *Zahrada Epikurova: sborník*. Praha: Antonín Frynta, 1911 [neustránkováno].

⁴¹ Tamtéž.

⁴² [Neuveden]: *Zahrada Epikurova*. (Článek masopustní), in *Sokolský věstník* 15, 1911, č. 6, 25. 3., s. 139.

⁴³ LA PNP, f. E. Chalupný.

3) Téhož roku vybral Antonín Pavel několik ukázek z Klímových textů, které byly otištěny v *Přehledu* pod názvem „Úryvek z chystané filosofické knihy Ladislava Klímy“. Pro naši práci je podstatný jeho desetistránkový dopis z 31. července, v němž Chalupnému vylíčil „patálie“, které publikace v redakci vyvolala. Pavel předložil Klímovy texty a upozornil na Chalupného studii i na zájem Otokara Březiny. Nedůvěru vůči Klímově myšlení projevil nejprve hudební kritik Antonín Šilhan; Karel Čapek však po přečtení textů údajně prohlásil: „Klíma má ‚bon sens‘, po česku jak se říká ‚rozumbrada‘. Něco že se z toho ale otisknout může.“⁴⁴ Další schůze se účastnil právník a filosof ovlivněný Masarykem i Schopenhauerem Emil Svoboda, jemuž se Klímovy texty zdály „sice pozoruhodné, ale plné schválností, neobjektivního myšlení, popření pojmu jsočina a pravdy že je pohodlné a nemožné, knihu že sice nečetl (ani Šilhan), ale že myslí, tímhle že se jí neposlouží, napřed že musí Klíma vyvrátit Kantův pojem ‚Ding an sich‘, všechna filosofie že má operovat jen s tím, co se dá v poslední instanci redukovat na empirický základ atd.“. Pavel Klímu bránil jednak poukazem na podobnost s Berkeleym a Fichtem, kteří také „tušili“, že svět je jen vědomí a že realita nemá objektivní existenci, jednak obhajobou básnického stylu vyjadřování, který Klímu spojuje s Nietzschem i Lao-c’em. „Ale ten váš filosof, pravíte, žije v osamělosti,“ namítal Svoboda: „Jaký je to filosof, který nečerpá ze života a vyhýbá se mu? [...] kdyby ho někdo střelil do ruky a on se svíjel bolestí, on by přiznal pak jsočnost!“ Pavel se postavil proti tvrzením, že Klímovy texty jsou „schválnost“, „kejklířství“, že „visí ve vzduchu“ a že by mohly *Přehled* poškodit. Po otištění první části „úryvků“ se na stranu Emila Svobody, jemuž dále vadilo, že Klíma „není soustavný myslitel“, přidal také Jan Ventura. Spolu se Svobodou vytýkal Klímovu myšlení nejasnost a nesrozumitelnost a ohradil se proti Pavlově srovnání Klímy s Březinou a Nietzschem: „To je přece jen trochu moc.“

Do debaty se konečně zapojil také Josef Kodíček, jenž do té doby mlčel: „Kodíček, který se sice snažil Klímu podepřít, jako ‚zajímavý zjev‘ atd, nakonec vlastně pomohl Svobodovi. Listoval v novém rukopise a ukázal na aforismus: ‚Život Boha je sebeobjímání‘ a povídá se svráštěným čelem: ‚Ovšem, nejasnost se tomu vytknout dá. To zde hraničí na fyziologické šílenství!‘ Především je to nesmysl, protože žaludek, nebo jiný orgán ‚vědomí‘ nemá a není tedy šílenství schopen. Šílenství fyziologické = je nesmysl.“ Ostrá výměna názorů nakonec k žádným zásadnějším důsledkům nevedla, redaktor Jan Gallas pouze vypustil jeden

⁴⁴ LA PNP, f. E. Chalupný (a tak i dále).

„odstavec o skepsi“. Redakční spory o Klímu shrnul Antonín Pavel: „Věřu, v té koženosti *Přehledu* je Klíma jako hřebec mezi kravami.“

1.3 Matěj Poctivý a Matějovo vidění

Na dramatu *Matěj Poctivý* pracoval Klíma společně s Arnoštem Dvořákem od léta 1921. Jejich podíl na vzniku hry popisují víceméně shodně v poznámce ke knižnímu vydání: Dvořák stojí za dějovou a dramatickou složkou hry, převážně Klímovým dílem je složka filosofická. Filosof původně nechtěl být jako spoluautor jmenován (leđa pod pseudonymem), což ovšem Dvořák nepřipustil (srov. II 794). Poměru jejich vkladu do díla měl odpovídat poměr, jakým si mezi sebou měli rozdělovat finanční zálohy a tantiémy: 60 % Dvořák, 40 % Klíma.

Od veselohry si Klíma sliboval „radikální“ zlepšení svého hmotného postavení (II 405–406); v prosinci 1921 psal Březinovi, že „dle soudu všech bude mít značný úspěch. A po ní mohly by rychle následovat jiné“ (II 410). Pozornost, která se později na *Matěje* upřela, byla částečně ovlivněna novoročním přáním národu, které 1. ledna 1922 otiskl v *Národních listech* Viktor Dyk: „Dlouho, opravdu dlouho jsem uvažoval, co bych měl přátí svému národu v roce, který dnes započíná; vezmu-li vše dokola, stačí, abych mu přál dobrou původní veselohru, opravdovou *veselohru*. V tom bude obsaženo všecko.“⁴⁵ Na tomto místě stojí za to poznamenat, že v celku Klímovy tvorby nezaujímá veselohra takovou odchylku, jak by se mohlo na první pohled zdát. Jde o žánr, jehož forma souzní se stěžejními motivy jeho myšlení. V Klímově rukopisné synopsi dramatu čteme: „Nejlepší možná idea pro veselohru: apotheosa Smíchu, these: svět je veselohra“ (II 792). K úvahám o práci na další veselohře se autor vrátil i v posledních letech svého života (viz např. I 542, I 554).

Na přelomu roku 1921 a 1922⁴⁶ vyšel *Matěj Poctivý* knižně. Vyvolal několik kritických reakcí, v nichž ve ztlumené podobě zaznívalo to, co se naplno rozeznělo po premiéře. V nepodepsaném článku z měsíčníku *Ženský svět* bylo drama posuzováno prizmatem Dykova článku, *Matěj Poctivý* jeho požadavkům nedostál: „Není veselohrou, je to velmi primitivní a vulgární fraška.“⁴⁷ „Záplav[u] vulgárnosti“⁴⁸ vytýkal autorům i Jaroslav Pasovský. Obsáhlou kritiku dramatu publikoval v komunistickém týdeníku *Proletkult* mladý literární kritik A. M. Píša. *Matěj Poctivý* je podle něj „výrazem krise, v níž se v poslední době dramatická tvorba ocitla, a jest pokusem o východisko z ní“.⁴⁹ V tom mu však brání individualistické stanovisko,

⁴⁵ Dyk, Viktor: Novoroční přání, in *Národní listy* 62, 1922, č. 1, 1. 1., s. 1.

⁴⁶ V knize je uvedeno v roce 1922, v *Lidových novinách* však byla s popiskem „právě vyšlo“ anoncována už 30. prosince 1921 (*Lidové noviny* 29, 1921, č. 651, 30. 12., s. 11).

⁴⁷ [Neuveden]: Arnošt Dvořák a L. Klíma: *Matěj Poctivý*, in *Ženský svět. List paní a dívek českých* 26, 1922, č. 2, 25. 1., s. 27.

⁴⁸ Pasovský, Jaroslav: Ústupky době a davu, in *Jeviště* 3, 1922, č. 8, 16. 2., s. 109–110.

⁴⁹ Píša, A. M.: Cestou k novému dramatu, in *Proletkult* 1, 1922–1923, č. 5, 8. 2. 1922 s. 75.

„buržoasní neutralit[a]“: „Ve hře jde pouze o to, aby člověk zmocnil se života. Toto dobytí světa je účelem samo sobě, nejsouc posvěceno vyšší potřebou a cílem. Matěj [P]octivý nechce se zmocnit života, aby jej povznesl. Nikoliv. Smiřuje se se životem, tak jak dneska jest.“⁵⁰ Jednou z mála pochvalných recenzí knihy, které jsme zaznamenali, je anonymní⁵¹ článek z *Jihočeských listů*. Kromě „neodolatelné komičnosti“, napínavého a strhujícího děje, mužnosti a statečnosti vyzdvihl autor – v opozici k výše citovanému výroku A. M. Píši – jako přednost vztah mezi kritikou společnosti a vlastním postojem, který k němu Matěj zaujímá: „Veselohra ta je krvavou satirou na pokryteckou morálnost a bezmeznou hrabivost celého lidstva, ale zároveň je provanuta láskou k němu a něžnou shovívavostí.“⁵² Dokladem rozdílného „čtení“ veselohry před a po premiéře jsou dva texty básníka, literárního a divadelního kritika Bartoše Vlčka, jenž publikoval střídavě pochvalný posudek knižního vydání *Matěje*, po jeho uvedení se však o hře zmínil jako o „nechutné psině“.⁵³

Hra byla poprvé uvedena 22. února 1922 na scéně Stavovského divadla. Premiéru, jíž se z obou spoluautorů zúčastnil pouze Dvořák, zhlédl Miloš Srb, který si téhož večera zapsal do deníku: „Večer jsem byl na premiéře *Matěje Poctivého*. Lépe se mi ovšem líbil při četbě. Rušilo mne zejména dle mého soudu nesprávné přednesení některých myšlenek Klímových (akcentem, výrazem), takže budilo to mnohdy dojem, že jde o zcela obyčejnou věc, ač šlo o nanejvýše výjimečnou. Zkresleno bylo mnoho a mnoho. A nejvíce škoda, že sama idea je v samé věci již značně pochroumaná. Druhý a třetí akt byl velmi příznivě přijat. [...] A pak asi mnoho lidí chápalo věc jen jako *dobovou* veselohru, ač jde tu o *všelidský, všečasový* problém.“⁵⁴

V československém tisku způsobila hra nebývalý rozruch. Byla posuzována jako nemravná a pro společnost nebezpečná (O. Fischer, E. Vachek), kritizována byla pro svůj filosofický obsah zjednodušeně shrnutý ve výroku „všecko je psina“⁵⁵ (A. Procházka, I. Fischerová, J. Menšík, M. Novotný), vytýkán jí byl nepovedený konec (O. Fischer, E. Konrád, M.

⁵⁰ Píša, A. M.: Cestou k novému dramatu, in *Proletkult* 1, 1922–1923, č. 5, 8. 2. 1922 s. 76–77.

⁵¹ Vzhledem k jihočeské lokalizaci periodika a zmínce o „skvělé[m] filosofické[m] spisu *Svět jako vědomí a nic*“ bychom odhadovali, že jde buď přímo o jednoho z Klímových přátel, nebo o někoho, kdo se s Klímovým dílem seznámil jejich prostřednictvím (v Českých Budějovicích Klímu propagoval Alois Fiedler).

⁵² [Neuveden]: Jak lze dobytí světa nejlépe?, in *Jihočeské listy* 28, 1922, č. 9, 1. 2., s. 3.

⁵³ Srov.: Vlček, Bartoš: Filosofická legrace na motto z Havlíčka, in *Obzor* 13, 1922, č. 26, 1. 2., s. 2 a Vlček, Bartoš: Drama zítřka, in *Hudební a divadelní obzor* 4, 1922–1923, č. 9, 5. 5. 1922, s. 4. Ke změně kritického pohledu ovšem s největší pravděpodobností přispělo vydání *Traktátů a Diktátů*, jimž věnoval ironicky odmítavou recenzi, o níž se zmíníme v další kapitole.

⁵⁴ LA PNP, f. J. Kabeš.

⁵⁵ Dvořák, Arnošt; Klíma, Ladislav: *Matěj Poctivý: fantastická lidová veselohra o třech dějstvích*. Praha: B. Kočí, 1922, s. 104.

Majerová, Z. Nejedlý), vulgárnost (J. Menšík, A. Procházka),⁵⁶ bezútěšné, nihilistické vyústění (M. Majerová,⁵⁷ Z. Nejedlý, M. Novotný) či nesoulad mezi přehnaně kritickým viděním soudobých společenských, kulturních a politických poměrů a „filosofií psiny“, která vše bere na lehkou váhu (O. Fischer,⁵⁸ J. Hilbert, M. Majerová, J. Vodák). Někteří kritici poukazovali na to, že navzdory podtitulu ve skutečnosti vůbec nejde o hru „pro lid“ (E. Konrád, A. Procházka, F. Skácelík). *Matěj* byl srovnáván s dílem J. K. Tyla (J. Kodíček, Z. Nejedlý, J. Vodák) i s Haškovým *Švejkem* (M. Majerová, E. Vachek).

Různými způsoby byla hodnocena spolupráce Dvořáka s Klímou. Josef Kodíček – přítel Klímův a současně výrazný kritický oponent Arnošta Dvořáka – konstatoval, že drama „trpí nerovnováhou mezi hlubokou základní myšlenkou, duchem, který [je] cele oživuje, a mezi dramatickou formou, jež pro tuto myšlenku zvolena. Jest kompromisem mezi básnivou a myšlenkovou silou a mezi tím, co se v banálním smyslu zove hratelnost a přijatelnost.“⁵⁹ Zcela opačně hodnotil spojení autorů Karel Zdeněk Klíma: „Pošla z toho promiskuita dvou prarůznorodých živelů, literáta usilujícího velkým gestem o básnický efekt a dítěte nebezpečně přemoudřelého, které na všechno básnictví a na všechnu literaturu kašle.“⁶⁰

Za samostatnou zmínku stojí reflexe Františka Krejčího, podle něhož je zvolený žánr satiry v rozporu s všeobecností ve hře obsažené kritiky: „*Matěj Poctivý* chce býti satirou politickou [...], ale schází k tomu podstatný znak. Satirické žihadlo musí bodat do masa, ne do prázdna: politická komedie odnášeti se musí ke konkrétním případům, určitým osobám, určitým poměrům, k něčemu, co se stalo někde, někdy, někým, nesmí se týkati něčeho, co by se mohlo státi anebo co se snad stává všude.“⁶¹

Obecně se dá říct, že *Matěj Poctivý* byl lépe přijat kritiky z levicového spektra české kulturní veřejnosti. Navzdory výhradám vůči zakončení hry a absenci pozitivního východiska jej

⁵⁶ „Věru, dvou bylo potřeba, aby snesli tolik nehorázností, nevkusností, neotesaností a vulgarity do třech ubohých aktů, které se vlekou přes všecken lomož a ryk, přes všecky kejkle a pitvořiny únavně jako rumařské kobyly po rozblácené polní cestě, – které nudí i filosofickou rozplizlostí, i výstupovou opakovaností a žebráckou nuzotou dějovou“ (Procházka, Arnošt: Divadlo, in *Moderní revue* 28, 1921–1922, sv. 37, č. 6, 8. 3. 1922, s. 169).

⁵⁷ „Rána, která byla udělena z bolesti nebo rozhořčení, může viníka napravit; ale chladně vypočítaný výprask, bijící jen pro radost z bití, posmívající se bez vnitřního hoře, může jen děsiti. [...] Hluchá bezútěšnost čiši z této přeexponované hry, v níž není kladu, a která přesto chce býti hrou lidovou“ (Majerová, Marie: *Matěj Poctivý*, in *Rudé právo* 3, 1922, č. 47, 24. 2., s. 3).

⁵⁸ „Naprostá bezcharakternost vládní lidskou společností [...] bylo by bezútěšně smutno z tohoto obrazu, kdyby za ním stal kdosi, kdo tímto pozorováním trpí. Ale stojí za ním kdosi (v singuláru nebo duálu), kdo to všechno bere na lehkou váhu; kdo na to, s odpuštěním, kašle; kdo to pojímá za pouhou pustou ‚psinu‘“ (Fischer, Otakar: *Pro lid*, in *Národní listy* 62, 1922, č. 55, 24. 2., s. 4).

⁵⁹ Kodíček, Josef: *Matěj Poctivý*, in *Tribuna* 4, 1922, č. 47, 24. 2., s. 5.

⁶⁰ Klíma, Karel Zdeněk: *Z pražské činohry*, in *Lidové noviny* 30, 1922, č. 99, 24. 2., s. 7.

⁶¹ Krejčí, František: *Matěj Poctivý a Ze života hmyzu*, in *Česká mysl* 18, 1922, č. 4, s. 255–256.

ocenil Zdeněk Nejedlý: „[...] není pochyby, že to jest kus, který by mohl vykonati své poslání. Jest to drastický obraz dnešních poměrů, přitom jasný a srozumitelný, že jej může poslouchati i nejprostší divák a musí mu porozuměti. To jest samo již výhoda, neboť záleží skutečně na tom, abychom se konečně vybavili již z toho symbolismu, jenž vyrostl z dekadentního individualismu doby předválečné.“⁶² Podobně soudil v *Rudém právu* i Jindřich Honzl: „[...] úsměv a slova Matěje Poctivého nad světem a lidem jsou dobrá potud a potud povzbudivá, pokud jsou dobří, odvážní a silní jeho posluchači. Tímto dobrým posluchačem a divákem ať je komunistický proletariát.“⁶³

Diskuse o *Matěji Poctivém* se brzy stočily k jednomu z motivů hry: úplatkářství žurnalistů. Proti očerňování novinářského stavu protestovala Československá obec novinářská, která požadovala, aby hra byla odstraněna z repertoáru. Novinářů se vehementně zastával také dramatik a předseda Dramatického svazu Jaroslav Hilbert. Vymezil se proti autorům i divákům: „A vy, diváci z premiéry Dvořákova *Matěje Poctivého*, kteří jste tak výbušně zatleskali, když autor chytil žurnalistu při korupci, vy vězte, že byste se měli za svou nízkost stydět.“⁶⁴ S požadavkem novinářské obce však nesouhlasilo několik autorů, kteří to považovali za nepřijatelné zasahování do umělecké svobody. V prohlášení v *Lidových novinách* ze dne 16. 3. 1922, které podepsali Karel Čapek, Otokar Fischer, Vlastislav Hofman, Jiří Karásek ze Lvovic, Josef Kodíček, Edmond Konrád, Stanislav Lom, Jaroslav Maria, Vojtěch Mixa, F. X. Šalda, Antonín Veselý, Jindřich Vodák a František Zavřel, čteme: „Veselohra *Matěj Poctivý*, ať jest esthetický nebo ideový soud o ní jakýkoliv, nevybočuje z mezí umělecké kvality a filosofické přípustnosti. Tím však jest vymezena i nesprávnost toho, aby na dílo bylo útočeno s hledisek osobního či politického nepřátelství, nebo pro pouhé nedorozumění, a aby byly vydávány nebývalým štvanicím osoby autorů, kteří vytvořili dílo podle svého svobodného přesvědčení a podle svých uměleckých schopností.“⁶⁵

Protest Československé obce novinářské byl jednou z příčin, proč se navzdory původnímu ujednání hra nepřevedla ze Stavovského do Národního divadla. Na tuto skutečnost zareagovali autoři dramatu – právně zastupováni Emanuelem Chalupným – žalobou Národního divadla kvůli nedodržení smlouvy. Podle žaloby podané 5. dubna hra „vzbudila

⁶² Nejedlý, Zdeněk: Matěj Poctivý, in *Var* 1, 1921–1922, č. 9, 1. 4. 1922, s. 294–295.

⁶³ Honzl, Jindřich: Matěj Poctivý, in *Rudé právo. Večerník* 3, č. 120, 27. 5. 1922, s. 2.

⁶⁴ Hilbert, Jaroslav: Úplatkový český novinář, in *Venkov* 17, 1922, č. 51, 1. 3., s. 3.

⁶⁵ Prohlášení, in *Lidové noviny* 30, 1922, č. 136, 16. 3., s. 7.

pravou sensací a její kasový úspěch byl ojedinělý⁶⁶. Autoři ocenili předmět sporu na 30 000 korun a požadovali, aby byla do čtrnácti dnů po rozsudku uvedena v Národním divadle.

Klíma se k celé záležitosti vyjádřil v dopise Emanuelu Chalupnému: „Vedli bychom tento proces, i kdybychom určitě věděli, že prohrájeme. Bude reklamou pro *Matěje* [...] a následkem toho i pro *Trakt. a Dikt.* a následkem toho zas pro *Matěje* – atd, – a pro leckteré ne nedůležité idey. Snad mohla by z toho být sensacička. Myslím, že zlatá kaplička nebyla dosud zažalována pro hrubé (de facto tomu tak je, ať se pánové budou vykrucovat jakkoli) nedostání závazkům, ‚zaručením‘. Mohly, ba musily by, kdyby se chtělo, povstat z toho veřejné diskuse na př. o otázce ‚vulgarity‘, česky lidovosti (na niž se N. d. hlavně vymlouvá), otázce moralky a nadmoralky, o podstatě umění, o filosofii, kterýžto pojem jest a byl Čechům tak trochu neznám. [...] Jaké pak caviky s tím hajzlem a pajzlem nad Vltavou, s tím hampejzem pro impotentní, o němž Březina prý řekl, že by měl v zájmu národa podruhé shořet“ (II 419).

Námítky obhajoby na prvním soudním jednání 19. dubna se týkaly jednak neplatnosti smlouvy, jež údajně nebyla oboustranně podepsána, jednak právní způsobilosti žalované strany: Národní divadlo dle obhajoby není samostatným právním subjektem, nýbrž pouze výkonným orgánem, a žalován by tak měl být český stát. Jiné argumenty předložil advokát Národního divadla v odpovědi na žalobu datované 31. srpna: „veřejnost, to jest žurnalistika, spisovatelstvo, herci a obecnstvo postavili se příkrým způsobem proti provádění hry [...], herci odepřeli hráti *Matěje Poctivého*, vraceli úlohy a prohlásili, že hra jest poskvrou repertoiru a smutným zjevem“ (II 797).

Po nejrůznějších průtahách a odkladech byl v říjnu spor vyřešen smírem: Národní divadlo se zavázalo, že uvede veselohru v přepracované podobě. Naplnilo se tak přání Zdeňka Nejedlého, jenž ve výše citované kritice napsal, že by drama „stálo za přepracování, neboť takových lidových her, ostře namířených proti dnešní společnosti, nemáme, a přece jich potřebujeme jako soli“⁶⁷. *Matěj Poctivý* se ve Stavovském divadle hrál celkem osmáctkrát, v červenci 1922 byla hra inscenována také Dělnickým divadlem ve Vysočanech. Nová verze dramatu – *Matějovo vidění* –⁶⁸ byla uvedena 25. listopadu 1923 před poloprázdným

⁶⁶ [Neuveden]: Poslední akt „*Matěje Poctivého*“, in *Lidové noviny* 30, 1922, č. 197, 20. 4., s. 6.

⁶⁷ Nejedlý, Zdeněk: *Matěj Poctivý*, in *Var* 1, 1921–1922, č. 9, 1. 4. 1922, s. 295.

⁶⁸ Pro Klímovu anonci, komentář k přepracování viz: II 804.

hledištěm⁶⁹ Národního divadla. Velký úspěch nesklidila a po premiéře následovala rovnou derniéra. Kritika se víceméně shodovala⁷⁰ v odmítnutí hry pro její kompromisnost:

„Kdo byl zvědav, byl zklamán, a odcházel z divadla přesvědčen, že k novému představení či nastudování došlo ne z umělecké nutnosti, nýbrž z jakéhosi kompromisu. [...] Jedno je asi jisto: že z *Matěje* vyprchala všechna novost, útočnost, hloubka satiricko-filosofického myšlení.“⁷¹ „Co bylo dříve psinou, je kompromisem.“⁷² „Jisto jest, že divadlo při prohrálo, ale také spisovatel prohrál a změnil hru v *Matějovo vidění*“.⁷³ „Nebyla to vlastně ani premiéra, nýbrž pokračování poctivějšího *Matěje Poctivého*, kvapem ‚předělaného‘ dle přání novin, kritiky a obecnstva, z nichž si *Matěj* dělal v původním zpracování ‚nehoráznou psinu‘. V přepracovaném *Matěji* jsou skoro všem satirickým náběhům a invektivám ulámány hroty, *Matěj* sám je ‚učesanější‘, světlo rozděleno od stínu. Práce tím nezískala ničeho.“⁷⁴ Podle Julia Fučíka přišel *Matěj* na cestě mezi Stavovským a Národním divadlem o poctivost.⁷⁵

⁶⁹ Srov.: Rutte, Miroslav: *Matěj Druhý*, in *Národní listy* 63, 1923, č. 326, 27. 11., s. 4.

⁷⁰ Výjimku představuje reakce Marie Majerové: „V nové úpravě jeví se starý *Matěj Poctivý* přehlednější a přístupnější, mnohé se zdá jasnější a prostší, a zvláště scéna s úplatky veřejných hodnostářů a činitelů nabyta soudobými událostmi našeho veřejného života zvláštní působivostí a reliefností“ (Majerová, Marie: *Matějovo vidění*, in *Rudé právo* 4, 1923, č. 278, 27. 11., s. 11).

⁷¹ Lom, Stanislav: *Matějovo vidění*, in *České slovo* 15, 1923, č. 278, 27. 11., s. 5.

⁷² Skácelík, František: *Z pražské činohry*. Dvořák-Klíma: *Matějovo vidění*, in *Lidové noviny* 31, 1923, č. 595, 21. 11., s. 7.

⁷³ Hásková, Zdenka: *Divadlo*, in *Lumír* 51, 1924, č. 1, s. 50.

⁷⁴ [Neuveden]: [Národní divadlo oslavilo 18. listopadu 40. výročí svého otevření], in *Hlas národní obrany* 6, 1924, č. 1, 1. 1., s. 23.

⁷⁵ Julius Fučík: *Co viděl Matěj, dříve Poctivý, čili krátká povíadačka o tom, co ztratil jeden člověk cestou ze Stavovského do Národního*, in *Socialista* 1, 1923–1924, č. 176, 29. 11. 1923, s. 1. Vážnější zájemce o recepci *Matěje Poctivého* a *Matějova vidění* odkazujeme také na v této kapitole nezminěné texty od autorů K. Engelmüller, I. J. Fischerová, A. Hartl, Z. Hásková, J. Knap, J. Menšík, V. Mixa, M. Novotný, M. Rutte, F. Skácelík, K. Svoboda, V. Tille, E. Tréval, E. Vachek, J. Vodák, E. Žák – jakož i na řadu anonymních recenzí (viz literaturu předmětu v bibliografii).

1.4 Traktáty a Diktáty

Mezi deníkovými záznamy z října 1919 (I 140) najdeme první plány na knihu se zamýšleným názvem „Vše“, jakési Klímovo opus magnum, „které by bylo Definitivum...; v němž bylo by zahrnuto vše mé a Mé a Vše“ (III 293). Přípravy tohoto díla, kterým chtěl oslavit své 44. narozeniny, spadají zejména do roku 1921. V květnu dotčeného roku si Miloš Srb po schůzce s Klímou poznamenal do deníku: „Pravil mezi jiným, že – budou-li okolnosti příznivé – napíše v budoucnosti velké dílo obsahující souhrn jeho filosofie a jeden veliký román s tímž obsahem belletristickou formou podaným.“⁷⁶ O „velkém díle“ snil Klíma i na konci svého života, nikdy je však neuskutečnil. Místo toho byla 13. března 1922 – nedlouho po premiéře *Matěje Poctivého* – vydána kniha *Traktáty a Diktáty*.⁷⁷ Stejně jako *Svět jako vědomí a nic* vyšla vlastním nákladem, tentokrát ji však financoval Emanuel Chalupný.

Dílo věnované Josefu Kodíčkovi, který jeho vznik inicioval, se z velké části skládá z textů, jež byly v rozmezí let 1919–1921 publikovány v *Tribuně*. Dva články o židovském národu byly otištěny v *Židovských zprávách*, úvahy nadepsané jako „Filosofické fragmenty“ vyšly v roce 1913 v týdeníku *Přehled*. Zcela poprvé tak spatřily světlo světa jen články „Rozhodnutí ke vznešenosti“,⁷⁸ „Čtyři denní doby lidského ducha“⁷⁹ a tři „Diktáty“, které měly být součástí zamýšlené a nikdy nerealizované sumy autorova myšlení.⁸⁰

Klíмова druhá kniha vznikala ve spěchu. Teprve měsíc před jejím vydáním si Kodíček vyžádal od Miloše Srba některé rukopisy, aby je do ní mohl zařadit.⁸¹ „Byla vydána improvisovaně a co nejlaciněji,“ (I 818) píše editorka Klímových *Sebraných spisů* Erika Abrams a na jiném místě dodává, že šlo o „narychlo splácanou publikaci“ (II 797). *Traktáty* mají jistě daleko k vysněnému souhrnu Klímovy filosofie, přesto jsou významným – a z hlediska rezonance jeho myšlení ve filosofickém a literárněkritickém prostředí snad nejvýznamnějším – milníkem jeho tvorby. Rok 1922 nepřinesl do vnímání Klímovy osobnosti jen nově položený důraz na jeho (často idealizovaný a mytizovaný) způsob života, ale také

⁷⁶ LA PNP, f. J. Kabeš.

⁷⁷ V komisi Otakara Štorcha-Mariena, tiskem *Tribuny*. Obálku navrhl Vlastislav Hofman: „Asymetrická kompozice Vlastislava Hofmana (1884–1964), původně jednoho z prvních aktérů lomeného designu. Expresivní gesto linorytu je v souladu s rebelantským tónem Klímových filosofických esejů. Hofman se nerozpakoval dodat realistický prvek – plameny – aby expresivně zdůraznil celkový dojem“ (Toman, Jindřich: *Kniha v českém kubismu. Czech cubism and the book*. Praha: Kant, 2004, s. 140).

⁷⁸ Psáno v roce 1919 pro tehdy plánovanou knihu o české otázce.

⁷⁹ Psáno pro noviny, které však článek odmítly.

⁸⁰ Diktát *Absurdita a Absolutnost* byl otištěn krátce před vydáním *Traktátů v Ruchu filosofickém* (2, 1922, č. 2–3, únor–březen, s. 1–7). Na datum časopisecké publikace usuzujeme z deníku Miloše Srba, který se o ní zmiňoval už 3. března 1922 (LA PNP, f. J. Kabeš).

⁸¹ Deník Miloše Srba, LA PNP, f. J. Kabeš.

prohloubené povědomí o jeho filosofii. Klíma ve své druhé filosofické knize představil základní pojmy svého myšlení jako „egodeismus“, „ludibrionismus“ či „deoesence“.

V předmluvě čteme: „Co pro časopisy psáno, samozřejmě nemůže být patřičně bezohledné, otevřené, nediplomatické, – a následkem toho, formálně i věcně, tak propracováno, jak by jinak bylo. Autor vydává tyto věci – beze změny – proto, že podávají o něm přece jen obraz, třeba ztlumený, – a že měl k tomu osobní důvody. A konečně – i v knize nemůže být autor zdaleka upřímný, svůj; spisovateli, neordinárnímu, který by sebe podal bez obalu, hrozilo by něco horšího, než člověku, jenž by vyšel nahý na ulici –: jen bláznovstvím i hloupostí, chorobností, zrůdností, perversností, a sprostěctvím, obscoenitou, špínou, – a zločinností jen jeviloby se dílo jeho otrockému dobytku, kterým je lidstvo“ (III 145).

Většina textů sice spadá pod Klímovo „psaní pro kšeft“ (I 536), „lehčí žurnalisování“ (II 394), v němž autor činil nemalé ústupky čtenářstvu, přesto se však pokusil „do knihy vrazit co nejvíc mého“ (I 233). Výsledkem je soubor různorodých textů, který je snad koncepčně a tematicky roztržštěný, avšak díky tomu zároveň ukazuje mnohovrstevnatost Klímova psaní a myšlení. Vedle drobných psychologických úvah a společensko-politických článků najdeme v knize také např. „metafysickou recenzi“⁸² Napoleonovy osobnosti nebo texty, v nichž Klíma „diktuje“ nejvyšší a současně nejintimnější principy své filosofie. Na rozdíl od *Světa jako vědomí a nic*, který v době svého vzniku představoval shrnutí dosavadních filosofických výsledků, jsou *Traktáty* spíše nejednotným, avšak pestrým souborem textů, který autora představuje v široké škále stylů a témat. Ačkoli v nich neřekl „Vše“, byl v nich více „Svůj“, a to zejména po stylové stránce. Klíma se veřejnosti poprvé alespoň částečně představil tak, jak jej znali jeho přátelé např. z dopisů: Jako autor prudkých žánrových stříhů, v jehož textech se prolínají poetické pasáže o smrti a věčnosti s psychologickými postřehy z každodenního života, analýza pojmu „Já“ či popis vznešeného stavu „Deoesence“ sousedí s milostným inzerátem, v němž slibuje případné zájemkyni, budoucí choti, že jí udělí „kdykoli tolik šlehů rákoskou na zadnici, kolik srdce její bude jen ždát“ (III 275).

*

Vydání *Traktátů* avizoval v únoru 1922 článkem na pokračování v *Tribuně* Josef Kodíček. Jeho záměrem nebylo jen upozornění na chystanou publikaci, ale také reklama na stovky neprodaných výtisků *Světa jako vědomí a nic*. Kodíčková portrétní esej měla zároveň sloužit

⁸² K tomu více II 472–473.

jako představení autora a varování „před falešným nazíráním na veselohru *Matěj Poctivý*“.⁸³ Veřejnost se tak díky článku mohla seznámit nejen s Klímovými radikálně idealistickými a subjektivistickými stanovisky, ale také s jeho „podivínským“ způsobem života, který Kodíček charakterizoval mj. takto: „Ve vnějším životě: samotář, dnes hrdinsky takřka úplně bez prostředků [...], vyceповané tělo do železné šlachovitosti, denní značné pochody, v zimě v létě, v blátě a dešti, s jídlem nebo bez něho, diferencovaná erotika, nikdy nežitá ‚ve skutečnosti‘, maximální sebepřekonání a laskavá vyhraněnost a mírnost, skutečné opovržení, lépe: nevidění všeho vnějšku, šatu, úpravy jídla, společenského gradu [...].“⁸⁴

Ohlas *Traktátů a Diktátů* se svezl na vlně bouřlivých debat, které vyvolal *Matěj Poctivý*. Kromě Kodíčka podpořili Klímu i další přátelé. Emanuel Chalupný viděl v *Traktátech* – nejen pro „ohromující blesky poznání“ či „úžasnou pronikavost postřehů a rozborů psychologických“ – jednu z největších událostí české filosofie. Nápadná je jednak „naprostá neobvyklost Klímovy metafysiky“, jednak její stylové a tematické rozpětí od „drastického misantropismu“ k „nebeským melodiím jeho ‚zjasněného idealismu““.⁸⁵

Spisovatel a literární kritik František Sekanina sice poukázal na Klímovu „nepěknou zvyklost, voliti drsná a hrubá, křiklavě urážející slova“ a vyjádřil nesouhlas s celou řadou jeho „přehnaných“ a „na hlavu obrácených“ konkluzí, přesto však v jeho díle shledal „nesmírně mnoho vzácných zlatých zrn pravdy a zdravé životní krásy“: „Vždyť Ladislav Klíma je opravdu člověk bourající, aby si otevřel rozhled, bušící do země, by se mu otevřela do hloubek, jichž potřebuje ke svým výstavbám.“⁸⁶ Chválou nešetřil ani Miloš Srb v článku s příznačným názvem *Český Diogenes*: Klímu označil za „typ antického filosofa“, jehož cílem není „teoretické bádání“, nýbrž životní praxe, filosofický život, „sebezdokonalení“ a „dosazení největší duševní vznešenosti a božskosti“.⁸⁷ Nejen s antickou, ale také s indickou filosofií, jakož i s učením Krista, Buddha a Lao-c'e sdílí Klímovo myšlení hlavní ambici „vymaniti se ze světa a státi se božským“.⁸⁸

⁸³ Kodíček, Josef: L. Klíma – český případ, in *Tribuna* 4, 1922, č. 43, 19. 2., s. 2.

⁸⁴ Tamtéž.

⁸⁵ Chalupný, Emanuel: Dílo neznámého filosofa, in *České slovo* 14, 1922, č. 81, 8. 4., s. 6. Chalupný si také stěžoval na to, že se republika nedokáže postarat o umělce Klímova ražení a nechává je strádat v tísnivé finanční situaci. Na tuto zmínku reagoval přispěvatel deníku *Večer*: „Chudá republika nemá povinnosti hmotně zaopatřovati potrhle, na ‚oficiální‘ literáty žárlicí futuristy, jejichž křeči nelze nazvat prací“ ([E.]: Pravda a humanita. K psychologii našeho kritického Bábelu, in *Večer* 9, č. 84, 1922, 11. 4., Příloha *Večera*, s. 1).

⁸⁶ Sekanina, František: Knihy vyrostlé z dnešku, in *Národní politika* 40, 1922, č. 105, 16. 4., „Nedělní zábavná a poučná příloha“, s. 4.

⁸⁷ Srb, Miloš: Český Diogenes, in *Národní politika* 40, 1922, č. 139, 23. 5., s. 1.

⁸⁸ Tamtéž.

Pro F. X. Šaldu byl Klíma „filosof-básník“, „sebetvůrce“, „světélkující noční motýl“, „nejvolnější filosofická osobnost, již posud máme“, jeden z mála „orlů myšlenky“ v české literatuře, metafyzik, před nimiž se u nás lidé „křižovali jako před d'áblem“.⁸⁹ „Celé Klímovo dílo jest vzlet za absolutnem: vzlet tak vášnivý, démonický, temný i světlý zároveň, že si tvoří i všechny propasti, jež chce překonat, a nad nimiž chce zvítězit. Rozeklává svět do děsivých rozporů, které pak integrací sjednocuje v plamenném aktu erotiky duchové.“ „Jeho kniha není vyseděná a vypiplaná soustava několika rozpředených nebo lépe rozšlapaných banalit, pošilhávající po katedře, nýbrž výkřik duše, plamen a jeho tvořivá žizeň.“⁹⁰

Když psal Šalda o zdánlivé neúčinnosti Klímovy filosofie, která nemá žádné akademické ani politické aspirace, polemicky tím narážel na Františka Krejčího.⁹¹ Proč se takovým myšlením, které nepřináší žádný hmatatelný prospěch, vůbec zabývat? Protože je schopno proměnit nás vnitřně: „Nuže, vykliňte se násilně na den ze svých úřadů, krámů, bank, kontoirů, továren a dílen, škol, nemocnic, laboratoří a vejděte do samoty ducha s knihou Klímovou. A za den z ní vyjděte. A nepochybuji, že vyjdete *jiní, než jste vešli*. Pravda, budete zase jíst, spát, pracovat, počítat, psát, číst své noviny, žvástat se sousedem hlouposti. A přece! Budete jiní! I žvástat, i číst a možno i psát a počítat, ano i jíst, spát a zívát budete jinak, než jste žvástali, četli, psali, počítali, jedli, spali a zívali předtím.“⁹²

Pozoruhodnou interpretaci *Traktátů a Diktátů* sepsal pro *Prager Presse* Gustav Zába. Základním principem Klímova myšlení je kontradikce, resp. popření logického zákona sporu. Do bytí, které je samo v sobě rozporné, však patří i jeho filosofie, která se tak sama ocitá v kruzích nekonečných kontradikcí. Tyto kruhy však nejsou bludné, ve výkladech „v Hegelově stylu“ září z každého obratu od teze k antitezi „paprsek vznešeného básnického nadání a nade vše pozemské povzneseného idealismu“.⁹³ Filosof kombinuje myšlenku solipsismu se silným „etickým rigorismem“, tedy s přísnými nároky na způsob života i myšlení každého z nás. Klímova kniha, tento „dopis [lidstvu], kterým se ho zřiká“,⁹⁴ je psána

⁸⁹ Šalda, F. X.: Filosof-básník, in *Tribuna* 4, 1922, č. 90, 16. 4., s. 2.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Srov.: „Nešilhá tedy naprosto tato filosofie po katedře, jako tolikerá mladá filosofie česká, která pro samé šilhání ztratila již schopnost viděti a zírati. I bude jí také ušetřen další úpadek, který postihl filosofii, jež se došilhala katedry: pošilhává pak po mandátě poslaneckém a dočká se ho obyčejně také. Neboť při bohaté zásobě politických stran, jimiž jsme postiženi, roste denně poptávka po lidech, kteří by byli ochotni za mírný poplatek „klásti filosofické základy straně“, byť jen z vepřovic, neboť cihly, jak známo, jsou nyní drahé; a profesorů, kteří touží takto *krejčovat* nebo popřípadě jen přístipkařit ve stranách, přibývá valem“ (Šalda, F. X.: Filosof-básník, in *Tribuna* 4, 1922, č. 90, 16. 4., s. 2).

⁹² Tamtéž, s. 3.

⁹³ Zába, Gustav: Český filozof, in *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 62, překlad M. Pokorný.

⁹⁴ Tamtéž, s. 61.

z velkého odstupu od běžného života i od tzv. zdravého lidského rozumu, její způsob vyjadřování je výrazem neochoty k „ne-já“. Mostem, který vede z duchovního světa, do nějž se autor před lidstvem uzavírá, k veřejnosti, jsou jeho spisy, kolem nichž nelze lhostejně projít.

Knihu nadšeně přijali Alfred Fuchs v *Československé republice* a Bedřich Šimek v týdeníku *Český jih*. Za odvalu, s kterou „uvádí autor filosofii mezi lidi, tak zcela prostě a samozřejmě mezi všechny lidi, ne pouze mezi ‚vyvolené‘,“ děkoval Klímovi autor krátké recenze v týdeníku *Pozor*.⁹⁵ Pochvalně se o ní vyjádřil také filosof a matematik Karel Vorovka, který Klímu chápal jednak jako „filosofick[é]ho Žhář[e]“, jednak jako mystika, z jehož spisů zní „úchvatn[á] modlitb[a] ke vznešenému“. Hodnotu samu o sobě spatřoval už v Klímově nápadné odlišnosti: „Navzájem se sobě tak podobáme, že je to skoro až zahanbuující. Tím více měli bychom si vážití mínění takových lidí, kteří se od nás diametrálně liší [...]“.⁹⁶

„Klíma při veškerém cynismu svých výrazů, při hrubých kopancích, jež dovede vsaditi jak čtenáři, tak i čtenářovu pámbičku, při všem tom hnojném kalu, jímž portrétuje lidskou psovitosť, zakrývá vlastně a maskuje jeden nesmírně citlivý [...] sklon svojí povahy, totiž lásku ke vznešenému – v člověku.“⁹⁷ Ani v prostředí národa, „v mnohých ohledech méně než prostředního“, se tato láska nijak „neotupila, nýbrž kupodivu stávala se mu utrpením tak krutým, že jeho mysl nutně si musila vytvořiti záštitu a protilék. Začal se duchovně izolovati, udržoval v uctivé vzdálenosti od své mysli vše polovičaté, v nejpřísnější myšlenkové klausuře spojil se proti celému světu se Schopenhauerem a Nietzsche, v jejich ohni kul svoji ocel a křížil s nimi své zbraně tak dlouho, až se mohl odvážití dále a výše, než kam byl jimi doveden.“⁹⁸ Vorovka se o *Traktátech* vyjádřil ještě jednou v revue *Nové Čechy*, kde knihu nazval „černým diamantem záludné krásy“.⁹⁹

Karel Vorovka patřil k tzv. „mladším idealistům“, skupině myslitelů sdružených kolem *Ruchu filosofického*, kteří se vymezovali vůči pozitivistické, „vědecké“ filosofii reprezentované zejména Františkem Krejčím a časopisem *Česká mysl*. Není překvapivé, že Krejčí, který odmítl už Klímovu prvotinu, se kriticky ohradil i vůči *Traktátům*.¹⁰⁰ Ani mezi mladšími

⁹⁵ [Neuveden]: Traktáty a diktáty, in *Pozor* 29, 1922, č. 131, 14. 5., s. 6.

⁹⁶ Vorovka, Karel: Ladislav Klíma: Traktáty a diktáty, in *Ruch filosofický* 2, 1922, č. 8–10, s. 74.

⁹⁷ Tamtéž, s. 75.

⁹⁸ Tamtéž, s. 74.

⁹⁹ Vorovka, Karel: Rozhled po české filosofii od převratu, in *Nové Čechy* 6, 1922–1923, č. 2, 1. 11. 1922, s. 55.

¹⁰⁰ „Já chtěl říci, že také mně se kniha pěkně čtla, že třeptí duchaplnými myšlenkami; avšak co je v ní filosofického, vymyká se bohužel přísnějšímu rozboru pro svou fragmentárnost a nesouvislost. [...] Nenašel jsem také jediné metafysické myšlenky, která by nebyla už jinde a jindy pronesena. A forma aforismů nesevřelá“

idealisty se však Klímovi kromě Vorovkova článku mnoho uznání nedostalo. Rezervovaně se ke knize vyjádřil Tomáš Trnka¹⁰¹ a odmítavý referát napsali Vladimír Hoppe i Ferdinand Pelikán.

Podle Pelikána není Klímova filosofie nic jiného než „skepticismus a nihilismus Nietzscheův, ovšem ještě o řadu stupňů dekadentnější“, jeho vůle je jen chvilkovou náladou, „která neznamenaá kulturní směr, nerozehřeje ani intelekt vlastního svého tvůrce“. „Klíma dovede ovládati suverénně pouze realitu řeči“; není u něj „oné Březinovské mystičnosti jsoucna, není tu ani špetky snahy po vytvoření nějakých trvalých kulturních hodnot a všechny ty blýskavé rozpory a paradoxy rozplynou se vám záhy ve stínové obrazy pečlivého filologa a žurnalisty, jenž se záhy se své světové ‚nadstavby‘ sřítí.“¹⁰²

Vladimír Hoppe s Klímou sice sdílel jak nechuť k pozitivistickému výkladu světa, tak metafyzické aspirace filosofie, jeho „transcendentální idealismus“, snaha o splynutí s nadindividuální oblastí absolutna, k němuž dospívá kierkegaardovským „skokem do víry“, jsou však Klímovu individualisticky zaměřenému myšlení na hony vzdáleny. Ostře kritickému tónu jeho recenze se tak nelze divit. Klímův solipsismus má podle Hoppeho blízko k egoismu Maxe Stirnera. Klíma se uzavřel „jako do pevnosti, do úzké a dusné krypty svého malého Já“, které neoprávněně povyšuje na Boha.¹⁰³ Z jeho závěru, že boží praxe je „sebevražedným prostředkem, nejvznešenějším a dosti rychle účinkujícím“ (III 247), podle Hoppeho plyne, že „uvedený Bůh jest nesmírně nízkou odrůdou anebo spíše zrůdou pravého Boha, ježto nemá vůbec *raison d'être*: ve své existenci přináší již zároveň svůj zánik. [...] Domnívám se, že p. Klíma jest špatným Bohem, titanem, jakousi karikaturou pravého Boha, jež hází kameny a bouří se proti tomu, co jest v něm nejsvětějšího, totiž proti nadindividuální oblasti své osobnosti, jež řídí a spravuje jeho pomíjející a efemerní individuální osobnost.“¹⁰⁴

Klímovu knihu chválili jednotlivé osobnosti nejrůznějšího zaměření, s žádným programem nějaké skupiny či hnutí však nesouzněla. Valného uznání se nedočkala ani v *Moderní*

myšlení, které tíhne k jednotnému celkovému názoru na svět“ (Krejčí, František: Ladislav Klíma: Traktáty a diktáty. Filosofické úvahy, in *Česká mysl* 18, 1922, č. 3, s. 181).

¹⁰¹ Trnka, Tomáš: Traktáty a diktáty, in *Lumír* 49, 1922, č. 5, 18. 5., s. 275–276.

¹⁰² Pelikán, Ferdinand: Filosofický illusionista a ludibronista, in *Národní listy* 62, 1922, č. 118, 30. 4., s. 13. Pelikán se ke knize vyjádřil ještě v měsíčníku *Nové Čechy*: „jeho božská ‚Deoessence‘ jest absolutně prázdná a znamená konec všech kontradikcí. Takový pojem božské nicoty, který škrtá každou predikaci, nemá praktické a ethické oprávněnosti a nemůže ujíti zaslouženému popírání in infinitum“ (Pelikán, Ferdinand: Ladislav Klíma: Traktáty a diktáty, in *Nové Čechy* 5, 1922, č. 8, 5. 5., s. 317).

¹⁰³ Hoppe, Vladimír: Ladislav Klíma: Traktáty a diktáty, in *Naše doba* 30, 1922–1923, č. 3, prosinec 1922, s. 186.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 186–187.

revue,¹⁰⁵ kde o ní psal dekadentní básník Jarmil Krezar, ani ve svobodomyšlném, antiklerikálním časopisu *Volná myšlenka*.¹⁰⁶ O četbě *Traktátů* jako o „zbytečné ztrátě času“ a o Klímově myšlení jako o „krajně naduté a nesociální ‚filosofii‘“ se psalo v *Legionářském směru*.¹⁰⁷ Klímovu apologii „špíny“ proti přehnané čistotě¹⁰⁸ sarkasticky komentoval autor krátkého článku v deníku *Večer*.¹⁰⁹

Že Klímovo dílo mohlo jak nadchnout, tak i znechutit, ba dokonce „otravovat“, dokazuje recenze Bartoše Vlčka nazvaná *Diktáty ješitného filosofa*: „Od nějaké doby jsou Vysočany na pupku světa; uprostřed Vysočan hotel ‚Krása‘ a v něm filosof zítřka Ladislav Klíma [...], leže na břichu před svým Já a zahalen do svého Božství (které je jiným pouze dýmem lulky), hřmí dolů na svět k ‚otrockému dobytku, kterým je lidstvo‘, své patentované recepty, jak se možno státi nesmrtelným. Kuchařská kniha, v níž jsou uloženy všechny projímací prostředky k vydávení toho hnusného, co lidstvu donesla filosofie, poesie, věda a člověk sám, jmenuje se *Traktáty a diktáty* [...].“¹¹⁰

Jednoznačně negativní postoj zaujal ke knize Jindřich Vodák. V textu *Válečný filosof* napsal: „Ladislav Klíma [...] je zcela filosofem, kterého vytvořila válka, a to tím spíše, že přes všechno prudké brojení proti otroctví a přes všechny theorie o vševládné vůli sám zůstává význačně služebným duchem, jenž se podrobuje době, jejím neřestem, bludům, zlořádům. Jeho filosofie [...] čelí všechna k tomu, aby odůvodnila válečné zhrubnutí a zkažení povah, aby dala vyšší potvrzení všem válečným špatným zvykům a nízkostem [...]. Není snad žádného zhoršení, jež přivodila válka v našich pojmech, stanoviscích, pravidlech, obyčejích, aby ho Klíma nějak nepřivtělil do své filosofie, ale se ho neujal a k němu nepřisvědčil.“¹¹¹ Poznamenejme na okraj, že Vodákova argumentace a označení autora za „válečného filosofa“ není v klímovské recepci ojedinělým případem: V podobném duchu Klímovo myšlení později

¹⁰⁵ Připomeňme slova Emanuela Chalupného z roku 1906, podle nichž je Klímova prvotina v české literatuře „nejúplnějším výrazem názorův aristokratického směru, zastoupeného hlavně *Moderní Revu*“ (Chalupný, Emanuel: Svět jako vědomí a nic. Napsal L., in *Česká mysl* 7, 1906, č. 2, 1. 3., s. 143–144).

¹⁰⁶ [W.]: Statečné knížky, in *Volná myšlenka* 13, 1922, č. 25, s. 5.

¹⁰⁷ [V. O.]: Ladislav Klíma: Traktáty a diktáty, in *Legionářský směr* 3, 1922, č. 16, 13. 4., s. 5.

¹⁰⁸ Viz esej *Proti čistotě* (III 153–155).

¹⁰⁹ „Neodvratný krach hrozí v dohledné době mydlářským firmám Schichtovi a nuselské ‚Saponii‘, uplatní-li se v praxi rady, jež dává světu spoluautor ‚Matěje Pochtivého‘ p. Ladislav Klíma“ (*Večer* 9, 1922, č. 98, 28. 4., s. 4). O necelý měsíc později byl Klíma v témže periodiku nazván „moderní[m] troubador[em] středověké špíny“ (*Večer* 9, 1922, č. 119, 26. 5., s. 5).

¹¹⁰ Vlček, Bartoš: Diktáty ješitného filosofa, in *Haná* 14 / *Obzor* 13, 1922, č. 104, 30. 4., příloha Neděle 1, č. 18, s. 23.

¹¹¹ Vodák, Jindřich: Válečný filosof, in *Čas* 32, 1922, č. 68, 2. 4., s. 7. Klíma referát tři dny po jeho vydání přinesl Miloši Srbovi. Ten si do deníku poznamenal: „Nasmál jsem se dost a dost při jeho pročitání. Zajímavý osel tenhle Vodák. Každý nepřijde na takový nápad: Klíma – válečný filosof!“ (LA PNP, f. J. Kabeš)

kritizoval např. Jan Patočka, jenž autora charakterizoval jako „typick[ého] filosof[a] 20. století, století největších hekatomb lidských, století mrhajícího člověkem ve jménu lidských cílů, ve jménu subjektivních stanovisek, ve jménu vnitřního nekonečna“.¹¹²

Ze svědectví Gisy Pickové-Saudkové se dozvídáme, co o *Traktátech* soudil Otokar Březina. K Šaldově pochvalnému referátu údajně řekl: „Klíma si toho zaslouhuje, ač jemu – uznání, chvála, pochopení, vše, co jiného by povzbudilo a co je téměř každému tvůrci potřebou, nic neznamená. On nestojí ani o publicitu ani o popularitu. Tato druhá kniha Klímova proti první neznamená výboj, naopak, jest jaksi umírněnější, a jak sám v předmluvě napovídá, skoro kompromisnější. [...] Pokud čtete, jste strhováni uměleckou intuicí autorovou, teprve když nabudete odstup, vidíte slabiny. [...] Klíma je znamenitým psychologem. V jeho knize jsou psychologické portréty, jako např. Napoleonův, které z naší podobné tvorby ční do veliké výše. Proto ho nelze ani dost uznale hodnotit. To jsou zášlehy ženiální.“¹¹³

Navzdory četným ohlasům, které kniha vyvolala, nebyl Klíma s jejím přijetím a působením spokojen: „Přinesla mně bohaté a vysoké pochvaly, chudé a nízké pochopení a peníz žádný.“¹¹⁴ Nu, snad není vyloučeno, že se těším u českého národa 1/100 renommovanosti forwarda Sparty Hajného“ (II 432). Klímův přítel Alois Fiedler vzpomínal ještě na jednu reakci na *Traktáty*: „Jakýsi referent *Tribuny* dostal do ruky kartonové otisky *Traktátů a Diktátů*, které jím tak otřásl, že nezdržel se projevit: ‚Ten člověk by se měl upálit‘“ (I 820). Klíma to údajně považoval za nejlepší možnou recenzi.¹¹⁵

¹¹² Patočka, Jan: Pokus o rozbor klíčových tezí, in *Orientace* 2, 1967, č. 3, s. 45.

¹¹³ Picková-Saudková, Gisa: *Hovory s Otokarem Březinou*. Praha: S.V.U. Mánes, 1929, s. 217–218.

¹¹⁴ Minimálně po finanční stránce to tak zlé nebylo. Viz II 806.

¹¹⁵ Vážnější zájemce o recepci *Traktátů a Diktátů* odkazujeme také na text F. S. Procházky – viz literaturu předmětu v bibliografii.

1.5 Spor o Klímu v Nové svobodě

Profesor sociologie na Masarykově univerzitě Inocenc Arnošt Bláha požádal v lednu 1924 několik filosofů včetně Ladislava Klímy o příspěvek do chystaného „Sborníku vlastních životopisů žijících českých myslitelů“. Projektu se nedostalo očekávané odezvy a nikdy nevznikl. Klíma, který o sepsání vlastního životopisu uvažoval již dříve,¹¹⁶ však na výzvu odpověděl textem „Moje filosofická zpověď“.¹¹⁷

Jelikož sborník nevyšel, vyžádal si Klíma rukopis zpět a rozhodl se jej ze „subjektivních důvodů“ publikovat v týdeníku *Nová svoboda*.¹¹⁸ „Subjektivní“ důvody jsou ovšem, mezi námi řečeno, mé naprosto desolátní hmotné poměry, má naprostá nemajetnost. Pracoval jsem na své fil. konf. loni za tuhé zimy, musil psát po hospodách, poněvadž doma nemám si čím zatopit, a jsem tedy rád, že za svou práci obdržel jsem na naše poměry velmi slušný honorář od „No. Svo.“¹¹⁹

Životopis byl publikován na jaře roku 1925 a na žádost redakce byl doprovázen úvodní poznámkou Emanuela Chalupného. Chalupný v ní zmiňoval existenční nouzi „nepraktického filosofa“ a implicitně vytýkal kulturní společnosti, že se o „geniální české hlavy“¹²⁰ lépe nestará a nechává je žít v chudobě, odkázané jen na soukromou dobročinnost. Na první pohled protidemokratické a protisociální aspekty Klímovy filosofie obhajoval tvrzením, že mnohé nauky mohou vést často k diametrálně odlišným důsledkům. Závěrem vyzdvihl Klímu jako „myslitele prvního řádu“, který „vedle Bílka a Březiny je naším nejodvážnějším metafysikem.“¹²¹

„Moje filosofická zpověď“ líčí, podobně jako její intimnější verze „Vlastní životopis“, základní postuláty a vývoj Klímova myšlení s ohledem na jeho životní zkušenost. Klímova filosofie i jeho styl psaní se vymykaly myšlenkovému podhoubí *Nové svobody*. Rozpaky v redakci vzbuzovalo např. užití deminutiva „válčička“ (III 416) pro označení první světové války nebo líčení alkoholických peripetií jeho života. Vypustit inkriminované pasáže však Klíma odmítl (srov. III 787).

¹¹⁶ Viz deníkový záznam Miloše Srba z 12. června 1921: „Klíma mi říkal, že sám zamýšlí napsat stručně svůj životopis, aby pro případ, že by se po jeho smrti o něm mluvilo, byl zde autentický doklad o jeho životě“ (LA PNP, f. J. Kabeš).

¹¹⁷ Klíma text později zařadil do knihy *Vteřina a Věčnost* pod názvem „Moje filosofická konfese“.

¹¹⁸ Klíma, Ladislav: *Moje filosofická zpověď*, in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 20, 21. 5., s. 328–330, č. 21, 28. 5., s. 344–246, č. 22, 4. 6., s. 361–362, č. 23, 11. 6., s. 375–378.

¹¹⁹ Tento výrok citoval Josef Zlámal v dopise redaktorovi *Nové svobody* ještě před otištěním textu (III 787).

¹²⁰ Chalupný, Emanuel: [úvodní poznámka], in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 20, 21. 5., s. 328.

¹²¹ Tamtéž.

Na otištění textu reagoval dopisem redakci sociolog, osobní tajemník a archivář T. G. Masaryka, editor a vydavatel jeho spisů Vasil Kaprálek Škrach: „Divil jsem se, že N. Svoboda [...] poskytuje pohostinství spisovateli, jehož celá filosofie diametrálně směřuje proti myšlenkovým i sociálním tendencím, za kterými chce jít *Nová Svoboda*.“¹²² Škrachovy námitky byly spíše než proti Klímovi namířeny proti Chalupnému, kterému vyčítal nekritický obdiv a propagaci myslitele, jehož filosofie dle něj odporuje jakékoli sociologii: „Je možno, aby se sociologie jen tak lehce smiřovala s filosofií amoralismu a solipsismu? Smí se sociolog jen tak beze všeho smiřovat s myslitelem, který pokládá za svůj hlavní zájem popravovat vědecký názor na svět a popravovat morálku?“¹²³ Na Škrachův dopis odpověděl v témže čísle i redaktor¹²⁴ *Nové svobody*. Klímův text si své místo v týdeníku zaslouží, a to i navzdory krajně individualistickým projevům: „Není to přece žádná epidemie, před kterou bychom měli své čtenáře úzkostlivě chránit.“¹²⁵

V dalším čísle se k dopisu vyjádřil Chalupný i Klíma. Klíma se pokoušel vyvrátit obavy ze zdánlivě negativních důsledků své filosofie: „Učím a praktikuju největší šetrnost a vlídnost ke každému, souverainní lásku k nejhnusnějšímu [...]. A naprosto si neodporují individualismus a socialitnost, naopak se, v tomto světě, krásně doplňují. [...] můj individualismus vede k čisté teprve socialitě, hrdou láskou vše zaplavující, můj Monokratismus k demokratismu, k superaltruismu Egosolismus.“¹²⁶

Odpověď Chalupného se nesla ještě v útočnějším duchu než prvotní dopis Škrachův. Klímovy spisy mohou sociologii přispět mj. svou filosofií malého národa či psychologickými rozbory, „nad něž u nás nebylo v oboru psychologie napsáno dosud nic lepšího“.¹²⁷ Chalupného protiargumentem bylo také upozornění na Škrachovo vydání spisu Emanuela Rádl *O smysl našich dějin*,¹²⁸ který dle něj odporuje vědecké metodě i Masarykově filosofii daleko více než Klíma. Rádlův a implicitně i Škrachův přístup připodobnil ke koniášovským způsobům, které nepohodlnou filosofii zamítají „až do pekla a ohně“,¹²⁹ či k popravení Sokrata Athéňany, jež se zalekli domněle nebezpečných důsledků jeho nauky.

¹²² Škrach, Vasil Kaprálek: K filosofické zповědi Ladislava Klímy, in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 24, 18. 6., s. 395.

¹²³ Tamtéž.

¹²⁴ Odpovědným redaktorem *Nové svobody* byl v roce 1925 Jaroslav Jelínek.

¹²⁵ [Neuveden]: Odpověď redakce, in *Nová Svoboda* 2, 1925, č. 24, 18. 6. s. 396.

¹²⁶ Klíma, Ladislav: K filosofické zповědi Ladislava Klímy I, in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 25, 25. 6., s. 410–411 (III 426–428).

¹²⁷ Chalupný, Emanuel: K filosofické zповědi Ladislava Klímy II, in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 25, 25. 6., s. 411.

¹²⁸ Rádl, Emanuel: *O smysl našich dějin: předpoklady k diskusi o této otázce*. Praha: Čin, 1925.

¹²⁹ Chalupný, Emanuel: K filosofické zповědi Ladislava Klímy II, in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 25, 25. 6., s. 412.

Nezvyklost nějaké filosofie nemůže být důvodem k jejímu odsudku. „[V]ýznam hlubokých idejí a geniality Klímovy“ by měli ocenit i odpůrci, neboť „[f]ilosofičtí radikálové, jako je Klíma, prospívají veškeré filosofii tím, že zkyprují půdu myšlení“.¹³⁰ Škrachovy obavy z Klímovy filosofie jsou pak důkazem jejího naprostého nepochopení. Klímova filosofická pozice je mnohem humánnější, než se na první pohled zdá, neboť učí „povznášet se nad všední trampoty a špatnosti s jistou hravou, veselou náladou, popřípadě s opovržením. Tato filosofie tudíž odvyká lidem nesmiřitelnou zlobu a krvavé metody vůči bližním.“¹³¹

Škrach odpověděl na oba dopisy (ve skutečnosti se však zabýval výhradně Chalupného replikou) v 28. čísle *Nové svobody*. Chalupný podle něj Klímu přeceňuje a idealizuje si jeho aforismy v geniální filosofický systém, aniž by se zabýval jeho praktickými, mravními důsledky. Chalupným vyzdvihoanou filosofii malého národa kritizoval poukazem na Klímův výrok: „Raději být psem a štěkat na měsíc [...] než malým evropským státem.“ (III 135) Z Klímova díla citoval mnoho pasáží, které měly demonstrovat nesoulad s moderním vědeckým názorem¹³² nebo dokázat jeho amorální, antisociální a nedemokratické postoje.¹³³ Autor dle něj „opovrhne všemi lidskými věrami, mravy a úsudky, opovrhne zejména svými rodiči, sourozenci a příbuznými, svým rodným městem, soudobou kulturou, religiosním a sociálním cítěním, výchovou atd.“¹³⁴ Zkyprávat filosofickou půdu takovými názory proto dle Škracha není radno.

Polemika byla ukončena Klímovým druhým dopisem redakci.¹³⁵ Filosof v něm ale na věčné připomínky přímo nereagoval, prostor využil spíše k dalšímu „diktování“ vlastních myšlenek. Uctivý tón odpovědi na „upřímný a promyšlený“ dopis „vzácného mého p. odpůrce“ (III 428) pak vyznívá spíše ironicky.

Na polemiku v *Nové svobodě* později přišla řeč i v rozhovoru Klímy s Otokarem Březinou během jejich prvního a jediného osobního setkání v červnu 1926. Jaroměřický básník k tomu údajně řekl: „Škrach nevidí dobře, žádá-li to [tj. aby filosofie byla společensky užitečná, MK]. Národ musí mít všechny druhy duchů nejrozmanitějších, asi tak jako varhany mají všechny

¹³⁰ Chalupný, Emanuel: K filosofické zpovědi Ladislava Klímy II, in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 25, 25. 6., s. 412.

¹³¹ Tamtéž.

¹³² Např.: „Feliade značí vrchol lidské přírody“ (III 55). „Jako opice ze zkažených dravců, tak povstal člověk ze zkažených opic“ (III 59).

¹³³ Např.: „„Rozum“ je pouze zvrhlost“ (III 60); „společenskost je totožná s totální zkažeností!“ (III 60); „Člověk je nemocný vřed přírody“ (III 60). „Celá morálka je pouhý tlach“ (III 83).

¹³⁴ Škrach, Vasil Kaprálek: K filosofické zpovědi Ladislava Klímy, in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 28, 16. 7., s. 460.

¹³⁵ Klíma, Ladislav: [dopis redakci], in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 31, 6. 8., s. 506–507. Text byl doprovázen redakční poznámkou: „Redakce tímto dopisem pana Klímy pokládá diskusi o věci za skončenu.“

píšťaly. Některé se ozvou třeba jednou za rok ve skladbě, ale dodají jí celosti, že kdo ji slyšel, do smrti nezapomene. V tom je vlastně význam politické samostatnosti, že se na této aree má duch svobodně rozvinout.“¹³⁶

V roce 1925 zavdalo Klímovo dílo podnět ještě ke dvěma dalším polemickým výstupům. Zatímco Vasil Kaprálek Škrach kritizoval Klímovu filosofii pro její nedemokratické postoje, spisovateli, slavistovi a komparatistovi Franku Wollmanovi byl trnem v oku naopak Klímův výrok: „Jsem pro demokratičnost.“ Wollman uvedl, že už před vydáním *Traktátů a Diktátů* sám publikoval několik prací, v nichž synteticky vyjádřil to, co nazval „bohokrálovstvím“ a „panharmonii“ a co Klímá později označil jako „deoesenci“. V textu, v němž se odvolával na Alexandra Velikého či Tomáše Garrigua Masaryka, pak prizmatem vlastních konceptů „teokracie“ a „panharmonie“ kritizoval Klímův politický postoj: „A nyní, Ladislave Klímo, chápete snad mou bolest a můj hněv. Koncedujete demokratism. Koncedujete nikoli vládu lidu, leč jak dnes je situace: vládu lživé huby nebo měchu s penězi! Obojí svinstvo! Jak daří se v tom umělcům, jak se v tom svinstvu daří Vám?“¹³⁷

Raritou mezi klímovskými ohlasy je nepodepsaný článek z lingvistického časopisu *Naše řeč*, jehož autor se ohradil proti Klímovu ironickému glosování kakofonických prvků naší mateřštiny v článku *Vředy na českém jazyku* (III 343–346): „Výklady Klímovy [...] mají úroveň kvartána (tomu je také všechno ‚blbé‘), který se mimoto zapomněl narodit tak asi před sto lety. [...] Klíma se dívá na jazyk očima, jimiž by se asi praotec Čech díval na rotačku, a spravuje jej způsobem jako pětileté dítě kapesní hodinky“.¹³⁸

¹³⁶ Pavel, Antonín: Návštěva Ladislava Klímy a Antonína Pavla u Otokara Březiny v roce 1926, in *Střední Evropa* 11, 1995, č. 46, leden, s. 98. Za „zvuk, nezbytný v symfonii našich duchů“, označil Klímu i v rozhovoru s Emanuelem Chalupným v roce 1922 (Březina, Otokar: *Dopisy Otokara Březiny II. Dopisy a výroky Otokara Březiny*. Praha: Fr. Borový, 1931, s. 179).

¹³⁷ Wollman, Frank: O novou theokracii, in *Život. Výtvarný sborník*, sv. 5. Praha: Umělecká beseda, 1925, s. 46–47.

¹³⁸ [Neuveden]: Z našich časopisů, in *Naše řeč* 9, 1925, č. 1, s. 23.

1.6 Vteřina a Věčnost

Stejně jako *Traktáty a Diktáty* byla pro Klímu i jeho třetí a poslední filosofická kniha jen „přechodný[m] člen[em]“, „etapou, mezi mým prvním dílem *Svět jako vědomí a nic* [...] a mezi dílem, které bych si přál zanechat“ (III 293). Na rozdíl od spontánně vydaných *Traktátů* byl vznik *Vteřiny a Věčnosti* (1927) zdlouhavý a komplikovaný. První konkrétnější plány a úvahy o tom, co do knihy zařadit,¹³⁹ se objevují v Klímových denících od ledna 1925. Dílo mělo původně vyjít u Rudolfa Škeříka v nakladatelství Symposion, projekt ale nakonec z ne zcela zřejmých důvodů ztroskotat.

V červnu 1925 bylo v *Českém slově* ohlášeno Škeříkem chystané vydání Klímovy knihy, která měla nést název „Věčná záře a lidská špína“.¹⁴⁰ V červenci se nakladatel pokoušel o „definitivní uspořádání“ materiálu a prosil Klímu o co nejrychlejší zaslání některých slíbených a stále nedodaných textů. 16. října Škeřík urgoval Klímu již příkřejším tónem znovu: „Vážený p. Klímo, od Vaší poslední návštěvy uplynulo již více jak 14 dní, kteréž jste si vyžádal k napsání 2 článků pro chystanou knihu. Nevím nyní opravdu, mám-li s vydáním Vaší knihy počítati, či uložiti vše do šuplíku a nestarat se o to.“¹⁴¹ A o devět dní později: „[...] rozhodl jsem se dáti do tisku Vaši knihu začátkem listopadu. Doufám, že do té doby budete hotov s konečnou redakcí svých 2 článků. Bylo by škoda, kdyby se kniha měla vydat bez nich, což bych byl nucen učiniti, není-li Vám možno články do konce t. m. zaslati.“

V listopadu Škeřík články stále neobdržel, ale knihu bez nich nevydal. Přibyly mu navíc další starosti s naléháním na Klímu ohledně úvodníku, který měl filosof napsat do třetího čísla Šaldova časopisu *Tvorba*: „Šalda mi přikazoval, abych z vás ten úvodník dostal za každou cenu. Je-li třeba Vás zavraždit, mám tak učiniti. Udělal bych to rád, ale jen proto, že nemám čas Vás vyhledat, ujdete smrti.“

Poslední dochovaný Škeříkův dopis ohledně *Vteřiny a Věčnosti* je datován 26. prosince 1925: „[...] posílám Vám současně korekturu Vaší nové knihy, která podle mých proposit má vyjít na jaře. Pochybuji, že dodáte slíbené 2 články. Aby mohly být do knihy zařazeny, musil bych je mít nejpozději do 7. ledna. Nepočítám však již s nimi, čímž kniha bude mít sotva nárok na titul ‚Věčnost a vteřina‘. Vhodnější bude druhý: Filosofovo intermezzo.“

¹³⁹ Pro podrobnější informace k různým verzím rozvrhu viz ediční poznámku Eriky Abrams: III 751–752.

¹⁴⁰ [Neuveden]: Nové knihy in *České slovo* 17, 1925, č. 140, 16. 6., s. 5.

¹⁴¹ LA PNP, f. L. Klíma (a tak i dále).

Ještě začátkem března 1926 Klíma s vydáním u Škeřika nejspíše počítal. V konceptu žádosti adresované ministerstvu školství o udělení finanční podpory napsal: „Dokončil jsem knihu ‚Věčnost a vteřina‘, jež v brzké době vyjde v nakladatelství Škeřikově [...]“ (II 528).

Z projektu však sešlo a Klíma musel hledat jiného nakladatele. Ve světle výše citované korespondence se nejvíce objektivně vykládá Klímova družky Kamily Lososové, která psala v červnu Emanuelu Chalupnému, že „[p]řítel zavínil nakladatel Dr Škeřik, který, ač knihu sám reklamoval, a dokonce i jednu korekturu p. Klímovi dal, vydání knihy pak bez udání důvodu odvolal, takže p. Klíma je nucen na jiného nakladatele se obrátiti, čímž se vydání knihy zdržuje“.¹⁴² Po intervenci Josefa Kodíčka se vydání knihy ujal Otakar Štorch-Marien, jenž s Klímou podepsal smlouvu v říjnu 1926. V téže době Klímu ještě prostřednictvím advokáta upomínal Škeřik o vrácení zálohy za autorský honorář.

Vteřina a Věčnost byla nakonec publikována až 8. dubna 1927 v nakladatelství Aventinum. Navzdory Klímovu předsevzetí z července 1925, podle něhož měla kniha „[p]odat celkový Resultát B. Pr.! něco nového. [...] – ne pouze intermezzo...“ (I 378), nese výsledná publikace podtitul: „Filosofické intermezzo“. Ačkoli kniha neodpovídá původním ambiciózním záměrům a je v mnoha ohledech kompromisní, doprovodil ji autor optimistickou předmlouvou: „proti vysněnému dílu, které chtěl bych, plaisantairně, jednou napsat, má moje ‚Věčnost a vteřina‘ tu aspoň přednost, že aspoň částečně může jí býti ještě rozuměno (mimořádně, není ve filosofické literatuře nic, co by bylo jasněji, konkrétněji, populárněji podáno, než jsou má scripta...). A může i, ve spojení s mými dřívějšími spisy, za příznivých okolností po čertech silně na lidstvo působit!“ (III 294)

Na rozdíl od *Traktátů* však *Vteřina a Věčnost* žádnou velkou pozornost nezbudila. Nic na tom nezměnila ani adorující recenze-upoutávka Josefa Kodíčka („*Krásy tohoto záření!* Hrůzy jeho útoků na pokraji nicoty! Božské nádhery, jež lze tušiti za jeho dialektickou hrou! Velikosti jeho pokusu o svobodu ode všeho, o sebeobjetí, volnost! Mohutné síly jeho češtiny! Psychologické citlivosti jeho zdánlivě brutálního pozorování. Prostě – poetické krásy osamělého případu českého myšlení, který ve filosofii bude jednou tím, čím jest české lyrice

¹⁴² LA PNP, f. E. Chalupný.

Mácha!“),¹⁴³ ani propagační a apologetická snaha Emanuela Chalupného, který publikoval o knize hned tři recenze: v *Prager Presse*, v *Ruchu filosofickém* a v *Naší době*.¹⁴⁴

Pozitivně se o díle psalo i v časopisu *Vesmír*¹⁴⁵ či ve *Slovenských pohľadech*. Podle Márie Štechové je to „silná“ kniha, „tesaná do žuly života s poctivosťou krajne úprimnou“, a její autor, „krásne divoký voluntarista“, je osobností v pravém slova smyslu „exkluzivní“. Právě v exkluzivitě však zároveň tkví i hranice jeho myšlení. Klíma je sice „výborný strážca prvej stráže, ale bol by zlým vládcom ostrova,“ protože by z něj vylučoval všechny, kdo se tam neusadili jen kvůli „čistému myšlení“, včetně žen, jež by tam mohly žít pouze jako otrokyně.¹⁴⁶

V anketě *Aventina* o nejlepší knihy roku 1927 zařadil *Vteřinu a Věčnost* do svého výběru Pavel Eisner s následujícím komentářem: „Neobyčejná, zcela neobyčejná. Kdyby Klíma psal německy, rvaly by se o něho první listy a revue. Kdyby psal anglicky, založil by u nás školu. Ale tak – co s českým filosofem, který má nestydatou porci ducha v sobě? Kam s ním? Je to horší než s Nerudovým slavníkem. A místo pod čarou je přec k tomu, aby se tam psalo o vepřových hodech. Buď přímo o nich neb i o jiném, ale tak, abys musil vždy nějak myslit na vepřové hody.“¹⁴⁷

Pro uvažování nad Klímovým dílem mohou být inspirativnější hlasy kritické, odmítavé. Na základě četby v knize otištěné autobiografie („Moje filosofická konfese“) dospěl Jindřich Vodák k názorům, které se od tradičních výkladů Klímovy osobnosti diametrálně liší. Na rozdíl od interpretací, které rozvíjí v literatuře o Klímovi pevně usazené klišé, že autor „žil, jak myslel“, a že jde o odvážný a autentický způsob života, se Vodákovi jevil filosofův modus vivendi jinak: „Klíma [se] tak trochu sám vyřadil z ostatní společnosti lidské, že se vyhnul každému životnímu závazku a poutu, že si život usnadnil a nezkusil ho naplno se všemi jeho

¹⁴³ Kodíček, Josef: Ladislav Klíma: Vteřina a věčnost, in *Tribuna* 9, 1927, č. 79, 3. 4., s. 5–6. Na další Kodíčkův článek o *Vteřině a věčnosti* odkazujeme v literatuře předmětu v bibliografii. V podobném tónu je laděna i nepodepsaná upoutávka otištěná v *Rozpravách Aventina*: „Výbušné a drsně jasné úvahy muže, který, snad dnes jediný na světě žije podle příkázání své filosofie, popírající všechn tento svět vnější a vnitřní a snící v šílené smělosti příšerně krásnou vidinu *sebezbožnění*. Fanatik vůle, kterou si podmanil léty asketické *filosofické sebevýchovy*, stojící mimo dobro, zlo, mimo všeliké vztahy lidské, píše stránky dravé, palčivé, pobořující všechno lidské i to příliš lidské v člověku“ ([Neuveden]: Ladislav Klíma: Vteřina a věčnost. Filosofické intermezzo, in *Rozpravy Aventina* 2, 1927, č. 17, 28. 4. s. 199).

¹⁴⁴ Chalupný v nich – více než ve svých předchozích klímovských statích – akcentoval spjatost autorova myšlení s českou kulturou. Styčné body nacházel s Janem Žižkou, Janem Husem, Petrem Chelčickým, Josefem Jungmannem, Miroslavem Tyršem i s Tomášem Garriguem Masarykem.

¹⁴⁵ [Neuveden]: Ladislav Klíma: Vteřina a věčnost, in *Vesmír* 12, 1927, č. 4, s. 110.

¹⁴⁶ Štechová, Mária: Ladislav Klíma: Vteřina a věčnost, in *Slovenské pohľady* 43, 1927, č. 9, září, s. 694–695.

¹⁴⁷ Eisner, Pavel: [Odpověď na anketu o nejlepší knihy roku 1927], in *Rozpravy Aventina* 3, 1928, č. 14, 15. 3., s. 174.

boji, povinnostmi, snahami, láskami, vášněmi, zálibami, svazky, postavil se stranou mimo něj.¹⁴⁸ Vodák charakterizoval Klímu jako „člověk[a], jenž s ničím a nikým okolo pevně nesouvisí“, a v podobném duchu se vyjádřil také o jeho tvorbě: „Je to filosofie, jež se vlastně vymyká všemu posuzování [...]. Každá jiná filosofie je totiž vyfilosofována, Klímova vznikla jeho osobním uměním, jen z něho a pro něho – nikdo mu do ní nemá co mluvit. Buď prostě přijmout nebo nechat být, nic víc se s ní nemůže dělat.“¹⁴⁹ Autorův filosofický postoj sice může připomínat starověké mudrce, ale ve své uzavřenosti do sebe zůstává neplodným: „Moudře a velmi moudře se umí tvářit Ladislav Klíma, ale jeho moudrost připomíná starokřesťanské askety, kteří trávili život trčíce na sloupu v poušti: co mohli komu dát pro jeho skutečnou životní potřebu?“¹⁵⁰

Propast mezi Klímovou filosofií a druhým člověkem akcentoval také autor odmítavé recenze otištěné v *Národní práci*: „Klíma ocitá se [...] v roli provazolezce, na něhož pohlížíme bez touhy jej následovati, a jehož šťavnaté nadávky z výše posloucháme shovívavě, právě proto, že on považuje za nejpřirozenější chůzi po provaze a my po pevné zemi. Ale proč bychom se pokoušeli bráti mu jeho víru?“¹⁵¹

Živan Vodsedálek v *Přítomnosti* zase kritizoval filosofův vztah k logice a myšlenkovou nedůslednost. Klíma mu byl „dogmatický[m] skeptik[em]“, neboť ačkoli prohlásil absurditu za „pravé poznání“, dospěl k tomuto závěru právě za pomoci nástrojů poznání. To se týká i logiky, které se Klíma vysmívá a pro niž nachází jen slova opovržení, a přitom je na ní celá jeho filosofie vystavěna. Podle Vodsedálka se tak autor „zamotal v bludný kruh, z něhož mu nepomůže ani jeho Absolutní Vůle“.¹⁵²

Z jiného úhlu analyzoval Klímovo myšlení Josef Ludvík Fischer. Označil je za „kuriosum“ a za hlavní zdroj, „z něhož vyrůstá jakási výstřednost Klímova zjevu“, považoval jeho „nezřízený kult individualismu“.¹⁵³ V Klímově filosofii se jako v zrcadle odráží „s krajně vystupňovanou ostrotí [...] dvojklanost individualismu“, který sice díky Nietzschemu bývá chápán jako protiklad stádnosti, může však ale vést ke „kult[u] barbarské síly“, jež je

¹⁴⁸ Vodák, Jindřich: Osvobozená filosofie, in *České slovo* 19, 1927, č. 116, 15. 5., s. 8.

¹⁴⁹ Tamtéž.

¹⁵⁰ Tamtéž.

¹⁵¹ [K. Š.]: Ladislav Klíma: Vteřina a věčnost, in *Národní práce* 3, 1927, č. 36, 8. 9., s. 3. Z autorových úvah o stylových aspektech Klímovy knihy ocitujeme jen: „Klíma nedovede jinak prosloviti adjektiva než ve formě superlativu“ (tamtéž). Autorskou šifru „K. Š.“ se nám nepodařilo rozklíčovat. Mohl by se za ní skrývat publicista Karel Štorch, bratr Otakara Štorcha-Mariena.

¹⁵² Vodsedálek, Živan: Ladislav Klíma, in *Přítomnost* 4, 1927–28, č. 46, 24. 11. 1927, s. 731–732.

¹⁵³ Fischer, J. L.: Ladislav Klíma: Vteřina a věčnost, in *Jihočeský přehled* 2, 1927, č. 6, červen, s. 172.

„nejtypičtějším projevem stádnosti v její nejhrubší formě“.¹⁵⁴ Dvě podoby individualismu – kulturní aristokratismus na jedné straně a plebejství davu na straně druhé – nacházel i v Klímově myšlení, přičemž za dominantní považoval podobu druhou. Vliv individualistických filosofí Maxe Stirnera a Friedricha Nietzscheho, které Klíma pouze znásobil „do nejvypjatějších dimensí“, je dle Fischera poněkud mírněn inspirací schopenhauerovskou. Četba německého pesimisty zanechala u Klímy „stopy tak pronikavé, že pod jejím vlivem napsal několik stran, v základě sice odvozených, ale snad právě proto zasažených nejkrásnější moudrostí Schopenhauerovou i jeho dikcí. A v nich mohla na několik chvil problesknout i u Klímy čistota individualismu a jeho jas: přísná opravdovost k sobě; na sebe spolehší statečnost.“¹⁵⁵ Závěrem charakterizoval Klímův individualismus přívlastkem, jež ve *Vteřině a Věčnosti* použil sám autor v souvislosti s českou kulturou, – „embryonální“, a to i „přes jeho hromovou hlučnost a silácké hýření: nebo naopak: právě pro toto vše“.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Fischer, J. L.: Ladislav Klíma: Vteřina a věčnost, in *Jihočeský přehled* 2, 1927, č. 6, červen, s. 172.

¹⁵⁵ Tamtéž.

¹⁵⁶ Tamtéž.

2. 1928–1948

2.1 Nekrology

„Je tedy mrtev.“¹⁵⁷

„Vesele chmurný filosof, [...] chudší než žebrák u kostelních vrat, bezstarostnější než Diogenes, [...] jeden z nemnoha podivínských a bohémských lidí, kterými náš střízlivý život zrovna neoplývá.“¹⁵⁸

„Vášnivý a protiakademický český filosof, s výbojným stylem, plodným a důsledným myšlením, s nímž se v soudobé naší obci filosofické nemůže měřit nikdo.“¹⁵⁹

„Najlepšia česká filozofická hlava od dob Chelčického, ak uznávame za filozofa len toho, kto začíná od seba, filozofiu na sebe praktikuje, pre ňu heroicky žije a všetky dosledky svojej statočnosti nesie.“¹⁶⁰

„Die stolzeste, unabhängigste, erschütterndste Erscheinung der tschechischen Philosophie unserer Zeit.“¹⁶¹

„Je to život hodný románového zpracování. [...] svou filosofií nevyseděl ve školní lavici ani si z ní neudělal úřední povolání, ale dovedl ji žít a přes rány osudu neústupně prožít až do konce.“¹⁶²

„Neměl štěstí u oficiální naší filosofie. Byl odbýván posměchem od těch, kdož mu originalitou a opravdovostí nesahali ani ke kotníkům. Byl umlčován, ale jeho dílo bude mluvití tím více nyní, kdy dotepalo srdce jeho průvodce.“¹⁶³

„Jeho význam a cena poroste teprve v budoucnosti.“¹⁶⁴

„Jeho řeč, přes některé archaismy a výstřednosti, je z nejprocitěnějších, jakou v této zemi bylo filosofováno. [...] Některé jeho traktáty jsou téměř hymnické.“¹⁶⁵

¹⁵⁷ [Neuveden]: Ladislav Klíma, in *Nová svoboda* 5, 1928, č. 117, 26. 4., s. 271.

¹⁵⁸ Čapek, Karel: Ladislav Klíma, in *Lidové noviny* 36, 1928, č. 203, 20. 4., s. 5.

¹⁵⁹ Fraenkl, Pavel: Zemřel Ladislav Klíma, in *Host* 7, 1927–1928, č. 8, 1. 5. 1928, s. 247.

¹⁶⁰ Štechová, Mária: Ladislav Klíma, in *Slovenské pohľady* 44, 1928, č. 5, květen, s. 352.

¹⁶¹ Eisner, Pavel: Ladislav Klíma gestorben, in *Prager Presse* 8, 1928, č. 110, 20. 4., s. 4. Překlad vlastní: „[...] nejhrdější, nejnezávislejší, nejvíce zneklidňující zjev české filosofie v naší době.“

¹⁶² Chalupný, Emanuel: Za filosofem-básníkem, in *Literární rozhledy* 12, 1927–1928, č. 8, květen 1928, s. 269.

¹⁶³ Fraenkl, Pavel: Zemřel Ladislav Klíma, in *Host* 7, 1927–1928, č. 8, 1. 5. 1928, s. 247.

¹⁶⁴ [ep]: Filosof Ladislav Klíma mrtev, in *Tribuna* 10, 1928, č. 92, 19. 4., večerní vydání, s. 1.

¹⁶⁵ Götz, František: Zemřel Ladislav Klíma, in *Židovské zprávy* 11, 1928, č. 19, 27. 4., s. 6.

„Byl uctívačem vůle i rozumu, ale i pesimistou, těžce nalézajícím nějakou hodnotu ve světě, jenž mu byl jen zdáním a ilusí ducha. [...] Jako člověk byl [...] věčným bohémem, vždy bez trvalého zaměstnání a o chudobě, z níž pomáhali mu jen jeho přátelé.“¹⁶⁶

„Základní otázky každé opravdové filosofie uvedly ho do tíživých hlubin, jež hrozily rozdrčením. Klíma byl v nebezpečí zešílení. Tehdy zcela vědomě a tak říkajíc z filosofického plánu začal pít.“¹⁶⁷

„[Hmotný] nedostatek, spolu s nemírným užíváním alkoholu, k němuž se utekl jako k sebezáchovnému prostředku před drtivou tíhou svého egoismu nebo spíše před mučivou problematikou vlastní bytosti, oslabily jeho organismus [...].“¹⁶⁸

„Začal chřadnout přes všechnu svou vůli k síle, snad spíš duševně než tělesně, a teď ho tedy, chudáka, souchotiny ve vinohradské nemocnici dorazily“¹⁶⁹

„Nechť odpočívá klidně po boji, který bojoval – snad až příliš intensivně.“¹⁷⁰

Zde věčný sen svůj klímá

filosof Ladislav Klíma

Poutníče, postůj a uhodni,

Proč u nás neznám?

*Byl původní –*¹⁷¹

Zhruba takový obrázek si můžeme poskládat z četby klímovských nekrologů. O smrti filosofa referovaly kromě výše a níže uvedených periodik také *Národní listy*,¹⁷² *Rudý večerník*,¹⁷³ *Obzor*¹⁷⁴ a týdeníky *Zvon*,¹⁷⁵ *Domov a svět*¹⁷⁶ či *Pestrý týden*.¹⁷⁷ Nekrolog-báseň věnoval

¹⁶⁶ [Neuveden]: Zemřel Ladislav Klíma, in *Literární noviny* 2, 1928, č. 26 (9), s. 5.

¹⁶⁷ Kodíček, Josef: Ladislav Klíma mrtev, in *Tribuna* 10, 1928, č. 92, 19. 4., s. 1.

¹⁶⁸ Fischer, J. L.: Ladislav Klíma, in *Naše věda* 9, 1927–1928, č. 8–10, 1928, s. 214.

¹⁶⁹ Vodák, Jindřich: Ladislav Klíma, in *České slovo* 20, 1928, č. 96, 21. 4., s. 1.

¹⁷⁰ Zavřel, František: Dík, in *Tribuna* 10, 1928, č. 95, 21. 4., s. 3.

¹⁷¹ Mašek, Jiří: Epitaf, in *Literární rozhledy* 12, 1927–1928, č. 8, květen 1928, s. 269.

¹⁷² Trnka, Tomáš: Filosof Ladislav Klíma, in *Národní listy* 68, 1928, č. 111, 21. 4., s. 9; [Neuveden]: Filosof Ladislav Klíma zemřel, in *Národní listy* 68, 1928, č. 110, 20. 4., s. 3.

¹⁷³ [Neuveden]: Filosof Ladislav Klíma zemřel, in *Rudý večerník* 9, 1928, č. 93, 20. 4., s. 5.

¹⁷⁴ [Neuveden]: Ladislav Klíma zemřel, in *Obzor*, 1928, č. 96, 22. 4., s. 4.

¹⁷⁵ [vz.]: [Ladislavem Klímou odešel], in *Zvon* 28, 1928, č. 35, s. 492.

¹⁷⁶ [Neuveden]: Ladislav Klíma, in *Domov a svět* 2, 1928, č. 17, 28. 4., s. 15.

¹⁷⁷ [-g-]: Ladislav Klíma, in *Pestrý týden* 3, 1928, č. 17, 28. 4., s. 3.

Klímovi spisovatel František Lesař.¹⁷⁸ Rozsáhlý článek publikovala nedlouho po Klímově smrti Junia Letty ve frankofonním týdeníku *L'Europe centrale*.¹⁷⁹ Některá periodika nechala promluvit autora samotného. V *Lidových novinách* vyšla hrst aforismů,¹⁸⁰ v *Rozpravách Aventina* byla přetištěna předmluva k druhému vydání *Světa jako vědomí a nic*¹⁸¹ a v *Prager Presse* byla publikována úvaha *Úcta ke stáří* v překladu Pavla Eisnera.¹⁸² Specifickou skupinou nekrologů jsou osobní vzpomínky jeho přátel a známých. Jiří Hoetzel vzpomínal na společná léta strávená na domažlickém gymnáziu, Emanuel Chalupný na okolnosti vydání Klímovy prvotiny, spisovatel František Zavřel na to, jak mu kdysi pomohla filosofova rada v těžké životní situaci, František Kocourek na jeho poslední dny¹⁸³ a Josef Kodíček na jeho „půvab a tklivost“: „Nebylo mezi námi člověka něžnějšího a půvabnějšího.“¹⁸⁴

Kodíček už v roce 1927 apeloval na společnost, aby se o spisovatele Klímova významu lépe starala a nenechávala je živořit v chudobě a o hladu.¹⁸⁵ Po filosofově úmrtí se z apelu stalo obvinění: „nepochopení veřejnosti spolupůsobilo na vypuknutí choroby [...]. Tak zemřel za tiché asistence české veřejnosti jeden z nejzajímavějších a nejosobitějších zjevů současné české literatury.“¹⁸⁶ Klímovu smrt dával za vinu české společnosti také autor nekrologu v *Nové svobodě*: „Celý devítimilionový národ, který žíví tolik parazitů, mluvků, machrů a zlodějů, který má miliardové rozpočty veřejné a ještě vyšší soukromé, nechal jej mřít hladu.“¹⁸⁷

Uctívou dikci a oslavné jednohlasí narušilo několik autorů, kteří nekrolog pojali jako příležitost ke kritickému vyrovnání se s Klímovým myšlením či k vyjádření jednoznačného nesouhlasu. Mirko Očadlík v *Národním osvobození* vytýkal Klímovi, že jeho skepse „byla vždy dosti vyhrávaná“ a že se jeho filosofii nepodařilo uniknout „leptavému relativismu“.¹⁸⁸ František Václav Krejčí v textu nazvaném *Osamělý filosof* přiznával sice Klímovi velkou

¹⁷⁸ Lesař, František: Na odchodu (Památce Lad. Klímy), in *Sever a východ* 4, 1928, č. 9–10, s. 368. Za „jediného a arci velmi a velmi nepřímého žáka Ladislava Klímy“ označil Lesaře v roce 1945 František Křelina (Dělník české prózy, in *Vyšehrad* 1, 1945, č. 3, 10. 5., s. 10).

¹⁷⁹ Letty, Junia: Ladislav Klíma, in *L'Europe centrale* 2, 1928, č. 38, 23. 6., s. 832–834.

¹⁸⁰ Klíma, Ladislav: Z filosofických aforismů Ladislava Klímy, in *Lidové noviny* 36, 1928, č. 213, 25. 4., s. 1.

¹⁸¹ Klíma, Ladislav: Předmluva k druhému vydání knihy *Svět jako vědomí a nic*, in *Rozpravy Aventina* 3, 1927–1928, č. 17, 3. 5. 1928, s. 205–206.

¹⁸² Klíma, Ladislav: Ehrfurcht vor dem Alter, in *Prager Presse* 8, č. 110, 20. 4. 1928, s. 3–4.

¹⁸³ Kocourek, František: Za Ladislavem Klímou, in *Pestrý týden* 3, 1928, č. 18, 5. 5., s. 6.

¹⁸⁴ Kodíček, Josef: Ladislav Klíma, in *Literární svět* 1, 1927–1928, 1928, č. 17, 17. 5. 1928, s. 2.

¹⁸⁵ Klíma „jest v nebezpečí vyhladovění takřka před tváří veřejnosti. [...] Kde jste, dnes již četní čeští bohatci?“ (Kodíček, Josef: Co nám chybí, in *Tribuna* 9, 1927, č. 162, 10. 7., s. 1).

¹⁸⁶ Kodíček, Josef: Ladislav Klíma mrtev, in *Tribuna* 10, 1928, č. 92, 19. 4., s. 1.

¹⁸⁷ [Neuveden]: Ladislav Klíma, in *Nová svoboda* 5, 1928, č. 17, 26. 4., s. 271.

¹⁸⁸ Očadlík, Mirko: Ladislav Klíma umřel, in *Národní osvobození* 5, 1928, č. 110, 20. 4., s. 4.

originalitu, zápal pro myšlení i „spekulativní talent“, ale doba podle něj volá po jiné filosofii, než je ta Klímova: „Filosofie má býti těšitelkou a vůdkyní k lepšímu životu celých národů na cestě pospolitě práce, přeměny sociálního hospodářství, všelidské solidarity a humanity.“¹⁸⁹

Anonymní autor nekrologu v týdeníku *Rozvoj* se víceméně omezil na citování těch nejprovokativnějších a nejradikálnějších Klímových výroků a jeho osobnost shrnul slovy: „Bylo v něm více siláctví než síly. [...] Byl to nadaný člověk, ale zatrpklý, zhnusený a krajně jednostranný.“¹⁹⁰

Prívlastek „chorobný“, který předznamenává komunistickou recepci Klímova díla, se s autorovým jménem skloňuje v nekrologu Františka Krejčího: „Byl to chorobný zjev jak v životě společenském, tak v literatuře a tím jsou vysvětleny všechny zvláštnosti a abnormálnosti jeho tvoření a vystupování na veřejnosti [...]“¹⁹¹

Distanci vůči Klímovu myšlení vyjádřil také Jindřich Vodák: „Dospěl ve svém hloubání k závěrům ještě mnohem nebezpečnějším, dokazoval, že zločincem není vrah, který se sám za něho nechce pokládat, velebil sebevraždu jako nejzářnější odhodlání životní, povzbuzoval k uvědomělému nihilismu a důslednému hlásání nesmyslnosti. Zdálo se u něho často, jako by si nejvíc zakládal na tom, tvrdit a hlásat vždycky to, co se křiklavě přičí zdravému rozumu nebo co vyzývavě ohrožuje nutný řád a záchranný, zachovný názor. V době, která zplodila tolik duševního a mravního vymknutí, byl Klíma nakloněn činit se jeho zastáncem ve všem, co zaráželo, skličovalo a jitřilo.“¹⁹²

Bezprostředně po Klímově smrti byly otištěny také dva významné pokusy o konstruktivní kritiku Klímova myšlení. Podle Rudolfa Procházky, odborníka na Bergsona, Nietzscheho a novokantovské myšlenkové proudy, je Klímova filosofie charakteristická rozparem mezi idealisticky koncipovanou ontologií a materialistickou a naturalistickou metodologií a „ethologií“. Z tohoto rozporu pramení „Klímova nespokojenost, paradoxnost, nenávisť proti celému světu – nešťastnost“; Klíma je dle Procházky „obětí své vlastní myšlenky“ a „ze zoufalství [se] stává cynikem“. Jeho filosofie je „bezútěšná a zabíhá do prázdna“, obsahuje „hluboce nemoderní rys“, který spočívá zejména v „přeceňování rozumu, vyhlašování jeho suverenity, absolutnosti, samostatnosti“. Její „náladou“ je *fin de siècle*.¹⁹³ Hlouběji do

¹⁸⁹ Krejčí, František Václav: Osamělý filosof, in *Právo lidu* 37, 1928, č. 96, 21. 4., s. 6.

¹⁹⁰ [Neuveden]: Ladislav Klíma, in *Rozvoj* 35, 1928, č. 17, 27. 4., s. 4.

¹⁹¹ Krejčí, František: Ladislav Klíma, in *Česká mysl* 24, 1928, č. 3, 15. 6., s. 281–282. O Klímově životě napsal nepravdivě: „Z počátku byl tuším učitelem, potom nějakým úředníkem“ (tamtéž).

¹⁹² Vodák, Jindřich: Ladislav Klíma, in *České slovo* 20, 1928, č. 96, 21. 4., s. 1–2.

¹⁹³ Procházka, Rudolf: Ladislav Klíma. Filosof paroxysmu, in *Lidové noviny* 36, 1928, č. 203, 20. 4., s. 7.

rodokmenu evropského myšlení zasadil Klímovu filosofii Živan Vodseďálek. Klíma je podle něj „pozdní květ“ romantismu, sdílí s ním „zálib[u] v duchaplných aforismech“ i „bombastičnost vyjadřování“.¹⁹⁴ Jediným světlým bodem jeho díla je zásluha o „vzkříšení tzv. praktické filosofie“, „[ž]el i zde [...] je mnohé dobré jádro zahaleno v nemožný a nedobový romantický háv“.¹⁹⁵

Pro klímovskou recepci je svou rozpolceností mezi oběma krajními polohami hodnocení příznačná nepodepsaná zpráva „Filosof-podivín zemřel“, otištěná v *Národní politice*: „[...] byl dlouho a dlouho churav, snad zlomen bídou a dnešnímu světu odcizen zvláštními rysy povahovými, které rády viděly ve všem naprostý opak toho, co vidí ostatní svět. Podle toho řídily se i základní rysy jeho filosofie, neobyčejně zmatené, stavěné na hlavu, nikoli však bez jistých originalit a hloubek. Člověk nešťastný, bohém stále bez zaměstnání, o které nestál, kdysi vyloučený ze všech středních škol v Rakousku ‚pro velezradu‘, od té doby nuzně se protloukající světem. Zajímavý duch vyrůstající v těžce nemocném prostředí, a proto tak podivuhodně chorobně zřůdný...“¹⁹⁶

V nekrolozích se ustavovaly mýty, legendy a kliše, které provází psaní o Klímovi až do současnosti. Setkáváme se v nich s okřídleným „žil, jak myslel“, se zveličováním Klímových vlastních autostylizačních výroků, s mechanickým převáděním Klímovy autobiografie z ich-do-er-formy, či s pokroucením životopisných fakt, např. že se živil čištěním stok či psaním pornografických románů.¹⁹⁷ Klímův život „bude legendou“,¹⁹⁸ předpověděl v nekrologu Kodíček, v jehož textech najdou nejrůznější legendy živnou půdu. Mýtotvorná vrstva v literatuře o Klímovi si bude žít vlastním životem v třicátých letech, v undergroundu i v polistopadové recepci.

„Žil jako pták nebeský,“ napsal Karel Čapek a jeho poněkud záhadný dovětek bychom mohli chápat jako metaforickou předpověď osudů Klímova odkazu po jeho smrti: „[...] a měl by vlastně jako pták nebeský zapadnout do nějaké brázdy, kde by z jeho chatrných pozůstatků bujela divoká příroda ve vsí své kráse a nicotě“.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Vodseďálek, Živan: Romantika ve filosofii, in *Přítomnost* 5, 1928, č. 16, 26. 4., s. 250.

¹⁹⁵ Tamtéž, s. 251.

¹⁹⁶ [Neuveden]: Filosof-podivín zemřel, in *Národní Politika* 46, 1928, č. 110, 20. 4. (odpolední vydání), s. 3.

¹⁹⁷ Čapek, Karel: Ladislav Klíma, in *Lidové noviny* 36, 1928, č. 203, 20. 4., s. 5.

¹⁹⁸ Kodíček, Josef: Ladislav Klíma, in *Literární svět* 1, 1927–1928, č. 17, 17. 5. 1928 s. 1.

¹⁹⁹ A po Čapkovi to zopakoval i autor nekrologu v *Nové době*: [Neuveden]: [Domažlický rodák filosof-podivín], in *Nová doba* 34, 1928, č. 112, 22. 4., s. 4.

2.2 Pohřeb

23. dubna 1928 ve tři hodiny odpoledne sešli se Klímovi přátelé u olšanského krematoria, aby za chladného, deštivého počasí uctili jeho památku. Průběh pohřbu vylíčil v dopise Franzi Böhlerovi z 26. července Josef Zlámal: „Celý den z pochmurné oblohy lilo jako z konve. [...] mezi třetí a pátou hodinou téhož odpoledne byly jeho tělesné ostatky zpopelněny. Když rakev s ním začala nenápadně, pozvolně mizet a klouzala z obřadní síně za černou oponu, vtom varhany zahřměly slavnostní tóny jeho oblíbené písně, vznešeného husitského válečného zpěvu ‚Kdož jste Boží bojovníci‘ [...]“.²⁰⁰

Kromě pražských známostí přišel také Klímův spolužák z domažlického gymnázia Jiří Hoetzel: „23. dubna pohřbíval jsem svého nejlepšího přítele z mládí, pro kterého mé srdce vždy bilo. Byl jsem myslí stále u něho, třeba ne s ním! Vždyť šlo o muže nešťastného, který v pozdějším svém věku nepoznal, co je to pravé lidské štěstí. – A já jsem s ním zažil nezkalené štěstí přátelské!“²⁰¹

Pohřbu se zúčastnil rovněž knihovník a archivář Bohumír Lifka. Ten se s Klímovým dílem seznámil na Jirsíkově gymnáziu v Českých Budějovicích, kde filosofa propagoval Alois Fiedler. V textu, který vznikl bezprostředně po Klímově „smutném“ pohřbu, psal o svých studentských létech. Poslední ze vzpomínek se vztahuje ke knize *Svět jako vědomí a nic*, kterou údajně četl jako sextán v rozkvétajícím budějovickém parku. Lifku tehdy Klímova filosofie hluboce zasáhla a chladného jej nenechala ani jeho smrt: „Jako tehdy rozkvétá jaro a on, nešťastný, tedy definitivně popřel svět. Život se tratil do vzduchu, když on jej teprve počal milovati.“²⁰²

Den po obřadu se vydal Miloš Srb do Jaroměřic za Otokarem Březinou a rozhovor s básníkem později zaznamenal: „Počal mluvit o Klímovi a jeho pohřbu. Kremaci prý nemá rád, je to něco nepřírozeného. Tak jako vše v přírodě, tak jako semeno, má člověk padnout do země a tam setlí. Pak mluvil o Klímově duchovní tragedii. Vytvořil jakýsi systém sebezbožštění, nalezení Boha v sobě, Boha, který vše to, co kolem sebe vidí, přírodu, lidi atd. jako fantomy ze sebe vytváří – a nyní v celém životě svém musel se přesvědčit, že tento ‚všemocný‘ Bůh je proti přírodě slabý. Neobstála jeho filosofie ve styku s životem. Na to zahynul a musel zahynout. Nebylo jinak možno. Byl to vzácný člověk, zjev v našem podnebí českém skoro

²⁰⁰ LA PNP, f. L. Klíma. Překlad vlastní.

²⁰¹ Hoetzel, Jiří: Za Ladislavem Klímou. Hrst vzpomínek, in *Tribuna* 10, 1928, č. 99, 26. 4., s. 4.

²⁰² Lifka, Bohumír: 1911–1919, in *Šedesát let Jirsíkova gymnasia v Č. Budějovicích*. České Budějovice: Výbor pro oslavu šedesátiletého trvání ústavu, 1928, s. 149.

nepochopitelný. Zejména první jeho spis, ‚Svět jako vědomí a nic‘, je zjevení. Věty tam přímo tančí. Jak v mladém jinochu tehdy mohla tato věc vzniknout, je zázrakem. Tak jako když u nás náhle rozkvetou oleandry nádherou květů. Na dalších spisech jeho – třeba tu a tam byly ještě hlubší výhledy a myšlenkové šlehy – je cítit přece únavu životem. – Klíma nebyl člověk uzpůsobený pro život proletářský, měl žít v hojnosti a přebytku, pak teprve byl by mohl tvořit.“²⁰³

„Když bylo Klímovo tělo spáleno,“ vzpomínal na pohřeb Josef Kodíček, „sešli se přátelé jeho, na počet nemnozí, a v několikahodinovém rozhovoru uctívali ho vzpomínkami. S jasným klidem v srdcích, neboť duchovní část Klímova převyšovala daleko všechno hmotné a tělesné – a to duchovní nezemřelo. Klímova osobnost ožívala novými a novými složkami bohaté bytosti a z přítomných stávala se obec. Něco nevyslovitelného, něco blouznivého, něco humorného, něco základně lidského, něco svatého bilo souzvučně v myslích přátel. Neumírali takto někteří z apoštolů?“²⁰⁴

Kodíčkem zmíněná schůzka neměla jen pietní ráz. Přátelé se na ní dohodli, že založí „Klímovu společnost“, která bude pečovat o jeho literární pozůstalost.²⁰⁵ Ze všeho nejdříve měli v plánu vydat sborník „na památku zesnulého filosofa“.²⁰⁶ Výsledkem však patrně bylo jen útlé vzpomínkové číslo *Literárního světa*, které kromě Kodíčkova nekrologu otisklo několik Klímových aforismů.²⁰⁷ O čtyři měsíce později u příležitosti Klímových nedožitéch padesátin společnost znovu avizovala vydání sborníku, v němž měly být spolu s některými autorovými texty otištěny příspěvky jeho přátel. Na podzim se měla uskutečnit také klímovská přednáška a recitace z jeho díla.²⁰⁸

Josef Zlámal nechal zhotovit sádrové odlitky Klímovy „nádherné hlavy“ a jeho pravé „velmi jemné“ ruky. Posmrtná maska je dnes nezvěstná, dochovala se pouze její fotografie. V roce 1934 o ní psala Helena Spilková, editorka výboru z „cogitata“ *Arkanum*: „Přede mnou visí posmrtná maska Ladislava Klímy; dívám se na klidnou, bílou tvář s vysoko klenutým čelem, která se bleskurychle měnila při novém a novém myšlenkovém ozáření a jejíž oči často hledávaly vytržetě do prázdna. Co grandiosních myšlenek prošlo touto hlavou

²⁰³ *Duchovní přátelství. Vzájemná korespondence Ladislava Klímy s Emanuelem Chalupným a Otokarem Březinou*. Praha: Jan Pohořelý, 1940, s. 112–113.

²⁰⁴ Kodíček, Josef: Ladislav Klíma, in *Literární svět* 1, 1927–1928, č. 17, 17. 5. 1928 s. 1.

²⁰⁵ [Neuveden]: Klímova společnost, in *Tribuna* 10, 1928, č. 97, 24. 4. s. 4.

²⁰⁶ [Neuveden]: Klímova společnost, in *Tribuna* 10, 1928, č. 105, 4. 5., s. 4.

²⁰⁷ Klíma, Ladislav: Cogitata, in *Literární svět* 1, 1927–1928, č. 17, 17. 5. 1928 s. 2–3.

²⁰⁸ [Neuveden]: Ladislav Klíma, in *Tribuna* 10, 1928, č. 198, 22. 8., s. 6.

nedoceneného genia!“²⁰⁹ Během „protektorátního temna“ ji u sebe uschoval Jaroslav Kabeš. Roku 1943 byla nicméně vystavena – mj. vedle kuřácké soupravy Jaroslava Vrchlického či vesty Rudolfa Mayera – na výstavě v domažlickém muzeu věnované významným literátům spjatým s jihočeským městem. Po smrti Josefa Zlámala ji zdědil jeho synovec Oldřich. Ten se v první polovině šedesátých let obrátil na Kabeše, aby mu pomohl zařídit vydání cestovního pasu do Spojených států amerických. Při té příležitosti mu údajně masku spolu s dalšími klímovskými materiály předal. Když se ale vrátil do Čech, byl Kabeš už po smrti. Zde stopy po Klímově posmrtné masce končí. Její osudy jsou pro myslitelův odkaz v lecčem symptomatické. Podobný osud stihl i řadu rukopisů z pozůstalosti.

²⁰⁹ Spilková, Helena: Posmrtná maska, in *Rozhledy po literatuře a umění* 3, 1934, č. 2, 15. 2., s. 11.

2.3 Pozůstalost

Kamila Lososová u sebe uschovala urnu, kterou v roce 1949 uložila do vlastní rodinné hrobky na hřbitově v Malvazinkách.²¹⁰ Tam Klímu dodnes připomíná náhrobek ve tvaru rozevřené knihy, podobný tomu, který najdeme na hrobu Otokara Březiny v Jaroměřicích. Pozůstalostní řízení vyčíslilo Klímův majetek na 900,40 korun a jeho dluhy na 2004,30 korun. Josef Zlámal pořídil seznam spisovatelova oblečení, které pak předal Klímově nevlastní matce Anně Vanišové: „10 košil, 5 spodků, 12 tuhých límců, 3 měkké, 2 páry manšet, 3 páry ponožek, 2 kravaty, 6 svrchníků, 1 trojdílný oblek, 1 župan, 1 pulover, 1 kalhoty, 4 vesty a 3 kabáty“ (IV 21). Lososová si na památku ponechala Klímovu britvu, dýmku, skřípec a „v neposlední řadě celou písemnou pozůstalost“ (tamtéž).

Klímovy rukopisy však zůstaly roztroušeny na nejrůznějších místech. Jejich pohnuté osudy popisuje erudovaně Erika Abrams,²¹¹ pokusíme se tedy jen o krátké shrnutí. Klíma přistupoval k vlastním rukopisům nedbale. Značnou část spálil během příprav na sebevraždu a později měl pouze matnou představu o tom, co přesně plamenům uniklo. Tu a tam nechal něco na památku přátelům, kteří s jeho texty zacházeli mnohdy přinejmenším nezodpovědně. Dopisy Antonínu Pavlovi byly uloženy na půdě u Antonína Kříže, odkud si občas někdo z Klímových přátel něco odnesl. Spoustu rukopisů zůstalo po autorově smrti u nevlastní matky v Horoušánkách. Paní Vanišová údajně ještě v padesátých letech rozdávala zájemcům, kteří ji přišli navštívit, drobnosti z Klímovy písemné pozůstalosti.

Celou řadu klímovských rukopisů a jiných dokumentů vlastnil Josef Zlámal. Některé z nich od něj získal Jaroslav Kabeš, který se ve třicátých a čtyřicátých letech pokoušel dát mezi přáteli roztroušené písemnosti dohromady. Ačkoli se Kabešovi povedlo některé dosud neznámé stránky z Klímova díla odtajnit veřejnosti, velká část rukopisů zůstávala dlouho přístupná jen jemu. Na návštěvu u Kabeše vzpomínal Ivan Diviš, který za ním docházel kvůli redakci ranné sbírky Fráni Šrámka: „Náhle se stalo, že se prostřed pokoje na podlaze objevila okovaná truhlice z dob Stevensonových pirátů, a v ní Klímovy rukopisy, stočené v ruličkách, nebo poskládané. Zíral jsem na ten poklad jak tele na nová vrata“ (II 666).

Za protektorátu byla část Klímovy pozůstalosti uschována v Kabešově trezoru. Některé klímovské materiály, které u sebe měli manželé Böhlerovi, se ztratily v roce 1945 při

²¹⁰ Hrob C1, 189.

²¹¹ Zejména v edičním komentáři k druhému svazku *Spisů* (II 653–683) a v předmluvě k *Velkému romanu* (IV 7–33).

bombardování Drážďan, jiné byly zabaveny roku 1956 při útěku Marie Böhlerové z NDR.²¹² Počátkem osmdesátých let zakoupil Klímovu pozůstalost od dědiců Kamily Lososové signatář Charty 77 David Souček, který se s Klímou seznámil ve společenství sdruženém kolem skupiny The Plastic People of the Universe. Filosofovy rukopisy se pak octly na delší dobu v Rakousku, kam se Souček přestěhoval. Po revoluci v roce 1989 je z finančních důvodů prodal Památníku národního písemnictví za více než 370 tisíc korun, „byť m[u] za to v Rakousku nabízeli až o 80 000 šilinků více“.²¹³ Události Souček vylíčil v rozhovoru pro *Mladou frontu Dnes*: „Dědicové tehdy prodávali pozůstalost za 50 tisíc. Památníku národního písemnictví se však zdála drahá, a proto čekali, že jim stejně nakonec nějak spadne do klína. Bylo to krátce po smrti mého táty – Ludvíka Součka, a tak jsem měl dost peněz, abych ji koupil.“ Ve Vídni se, nezaměstnaný, dal do zpracovávání pozůstalosti a přepisování *Velkého romanu*: „Představoval jsem si to jako Hurvínek válku – že na Západě čekají s otevřenou náručí na každého signatáře Charty a že všichni padnou na zadek, když uslyší jméno Klíma.“²¹⁴ Z jednání s exilovým nakladatelstvím Josefa Škvoreckého však nic nevzešlo. Z Klímova díla tak publikoval jen několik stran ve vídeňském časopise *Paternoster* a později také výbor *Victoria aeterna* (Arkýř, 1991). Poté se jím už nezabýval, živil se jako uklízeč v metru a věnoval se karetní hře Magic. Součkem zakoupená a zpracovaná pozůstalost tvoří jen část toho, co se po Klímovi dochovalo. Neméně objemná je také sbírka uložená ve fondu Jaroslava Kabeše. Kromě dvou obsáhlých fondů Památníku národního písemnictví zůstávají některé materiály v soukromých sbírkách.

²¹² Srov. dopis Marie Böhlerové nakladatelství Müller Kiepenheuer z roku 1967 (LA PNP, f. L. Klíma).

²¹³ Souček, David: Součková cesta od Ladislava Klímy do říše Magic [rozhovor, ptal se Zdeněk A. Tichý], in *Mladá fronta Dnes* 6, 1995, č. 293, 15. 12., s. 19.

²¹⁴ Tamtéž.

2.4 Utrpení knížete Sternenhocha

Vraťme se ale zpátky do roku 1928. Krátce po Klímově smrti totiž vyšlo *Utrpení knížete Sternenhocha*. Vydal je Rudolf Škeřík jako čtvrtý svazek edice českých autorů Plejada.²¹⁵ Na vydání se Klíma se Škeříkem domlouval už během svého pobytu ve vinohradské nemocnici. Nemocný filosof již nestihl napsat doslov ani předmluvu, kterou si nakladatel přál. Neměl už ani dost sil a času na to, aby se více věnoval navrhovaným korekturám. Uvažovalo se také o změně názvu. Škeřík navrhoval titul „Pokorný vítěz“, v konceptu dopisu nakladateli Klíma jeho návrh upravil na „Padlá bohyně a pokorný vítěz“ s podtitulem „Ze zápisů dobrého knížete Sternenhocha“ (II 572).

Škeřík byl z romaneta nadšený. Dojmy z četby shrnul v dopise autorovi z 22. února 1928: „Přečetl jsem je jedním dechem, napjat, pln radosti, kterak se Vám stránky daří a pln bázně, abyste věc dovedl dobře do konce. Pokládám „Utrpení“ za dílo znamenité a geniální. Jsem šťasten, že rázem vítězíte. Vaše základní a originelní myšlenka nemá v naší beletrii soupeřství. Vaše zpracování je chlapské, ale při tom delikátní a jemné. Projevujete v dialozích i v líčení duševního stavu ubohého knížete tolik taktu a ušlechtilosti, že tím jímáte. A na druhé straně Váš humor [...] svou šťavnatostí a jadrností dává myslet na Rabelaise.“²¹⁶

Utrpení knížete Sternenhocha zaujímá v historii vydávání Klímových děl důležité místo. Zaprvé jde o text, jehož finální podobu autor stihl – na rozdíl od většiny později publikovaných děl – alespoň částečně ovlivnit, zadruhé jde o první knižně publikovanou prózu. Připomeňme, že Klíma byl jako beletrista téměř neznámý. Nad tím, že „v pozůstalosti prý zanechal i beletrii,“ se v nekrologu podívoval např. Pavel Fraenkl.²¹⁷ Díla, která se dnes s jeho jménem nejčastěji spojují, neznali tehdy z velké části ani jeho nejbližší přátelé. V prvních deseti letech po Klímově úmrtí bylo na jeho krásnou literaturu často nahlíženo jako na jakýsi vrtoch, rozmar, kterým si filosof krátil dlouhou chvíli. Opačně ale soudil např. J. L. Fischer, jenž nedlouho po vydání *Sternenhocha* napsal: „Pro porozumění Klímovu zjevu i jeho filosofii poslouží toto ‚romanetto‘ víc než všechny jeho filosofické spisy dohromady.“²¹⁸

Sternenhoch byl bez pochyby pro mnoho lidí velkým překvapením. Nečetné ohlasy v tisku však nenasvědčují tomu, že by Klímovo romaneto „způsobilo svou novostí a odvážností

²¹⁵ Před Klímovým textem byl v edici vydán *Akrobat* Vítězslava Nezvala, *Učitel a žák* Vladislava Vančury a *Vigilie* Jana Čepa.

²¹⁶ LA PNP, f. L. Klíma.

²¹⁷ Fraenkl, Pavel: Zemřel Ladislav Klíma, in *Host* 7, 1927–1928, č. 8, 1. 5. 1928, s. 247.

²¹⁸ Fischer J. L.: Ladislav Klíma, in *Naše věda* 9, 1927–1928, č. 8–10, s. 153.

takový rozruch,²¹⁹ o jakém psal v roce 1933 anonymní autor v *Modré revui*. Recenzi této „metafysické detektivky“ napsal pro měsíčník *Naše doba* Jan Münzer. Překladatel a propagátor Karla Krause, s kterým byl Klíma mimochodem srovnáván,²²⁰ nešetřil chválou: „tato úžasná kniha, jíž se Ladislav Klíma rozloučil se světem jevů,“ se staví „konceptí, smělostí, vervou a ideovou náplní [...] úplně mimo řadu běžné beletrie a představuje zcela jedinečné dílo nejvyšší umělecké hodnoty.“²²¹ Pavel Eisner, který psal o Klímově próze v *Prager Presse*, by ji sice „nechtěl vidět v rukou dcery“, ale přesto ji označil za vznešenou, „nejsmělejší knihu české beletristické literatury“.²²²

Opačné stanovisko zaujal k romanetu Jindřich Vodák: „Tady je tedy ta ohlášená beletrie nebožtíka Ladislava Klímy a není ovšem jiná než ten, jenž ji psal. Je v ní jeho náruživý alkoholismus, jeho filosofie zdání a lidského zbožštění, jeho víra v neomezenou moc chtějící vůle a hlavně také jeho úmyslné vyhledávání všeho, co uráží vkus a zdravý rozum.“²²³ K četbě *Sternenhocha* je podle kritika zapotřebí „nejotužilejšího žaludku, aby se mu neudělalo nanic“. „[D]ěj vine se jako řetěz mrzkostí, ničemností, násilností, příšerností, odporností a děsů. [...] Klímův celý zjev zračí se v romanetu krajně patologicky a jistě patologické je všechno jeho myšlení.“²²⁴

Vydání *Sternenhocha* se bolestně dotklo Otokara Březiny. V rozhovoru s Emanuelem Chalupným řekl: „Je to chorobná kniha; jenom nehotový náčrt k dílu, které mělo teprve být napsáno, a neměl být vydáván, leda pro kroužek přátel autorových. Klímovi to velice uškodí, protože z knihy té budou jeho nepřátelé odvozovat důsledky i pro jeho filosofii a budou také v ní vidět pouze následek choroby a alkoholismu.“ Romaneto obsahuje takové pasáže, které „by zdravý člověk nenapsal“. Obzvláště těžce nesl pasáž, v níž se líčí, „jak Sternenhoch se vykálel zlé manželce do úst“:²²⁵ „Ústa jsou stvořena k líbání,“ řekl dotčený Březina, „a ne ke kálení.“²²⁶

Kuriozitu mezi ohlasy představuje dopis jisté paní M. N., „odb. učitelk[y] a chot[i] podplukovníka“, odběratelky knižních edic nakladatelství Symposion, který adresovala

²¹⁹ [bn.]: Ladislav Klíma: Slavná Nemesis a jiné příběhy, in *Modrá revue* 2, 1933, č. 2, 1. 2., nestránkováno.

²²⁰ Srov. Eisner, Pavel: Ladislav Klíma gestorben, in *Prager Presse* 8, 1928, č. 110, 20. 4., s. 4.

²²¹ Münzer, Jan: Ladislav Klíma: Utrpení knížete Sternenhocha, in *Naše doba* 35, 1927–28, č. 10, září 1928, s. 643.

²²² Eisner, Pavel: Der Roman des Philosophen, in *Prager Presse* 8, 1928, č. 188, 8. 7., s. 8.

²²³ Vodák, Jindřich: Posmrtný Ladislav Klíma, in *České slovo* 20, 1928, č. 131, 6. 6., s. 4.

²²⁴ Tamtéž.

²²⁵ Březina, Otokar: *Dopisy Otokara Březiny II. Dopisy a výroky Otokara Březiny*. Praha: Fr. Borový, 1931, s. 180. Pro přesné znění inkriminované pasáže viz V 843.

²²⁶ Tamtéž.

redakci po přečtení Klímova romaneta: „Vypovídám členství a oznamuji, že si dalšího zasílání knih nepřeji, ježto takové Klímovo *Utrpení knížete Sternenhocha* patří do pornografie a jen pro pěknou vazbu knihy nekupuji.“²²⁷

Ještě před *Sternenhochem* vyšel v nakladatelství E. K. Rosendorf *Soud boží – novela z dob renaissance*. Jde o fragment *Velkého romanu*, který Klíma přepracoval v roce 1926. Jedinou recenzí novely, kterou jsme našli, je nekompromisní odsudek z pera Josefa Florianana. Ve sbornících a „lístcích“, které staroříšský nakladatel vydával, se objevovaly nejen informace o dílech, jež považoval za hodnotná, ale také negativní anonce vydávané pod názvy „Odpadky“, „Pod smeták“, „Plamenům“ či „Vyklizujeme“. V rámci poslední jmenované rubriky „vyklidil“ Florian v roce 1929 i Klímovu novelu, již vytýkal jednak „příliš obnošené“ téma, jednak nepřirozené zkreslování vášní, jež jsou „tak křiklavě zveřejňovány, jak činí vyvolavači před komediantskými boudami“.²²⁸

²²⁷ [Neuveden]: Co soudí o Klímovi pí M. N., in *Oznamovatel Symposia*, 1928, č. 2, listopad, s. 5.

²²⁸ Florian, Josef: Ladislav Klíma: *Soud boží*, in *Archy* 13, 1929, č. 13, s. 6.

2.5 Slavná Nemesis

Z Klímových posmrtně vydaných próz měl největší bezprostřední ohlas soubor *Slavná Nemesis a jiné příběhy*, který v roce 1932 připravil pro nakladatelství Sfinx Vojtěch Zelinka. Obálku navrhl Jindřich Štyrský a přeluvu napsal Josef Kodíček. Pro pozdější recepci Klímova díla patří k nejvýznamnějším textům kromě titulní novely povídka *Jak bude po smrti* a *Skutečná událost sběhnuvší se v Postmortalii*. Ostatní prózy, ať už časopisecky publikované či nikoli, patří převážně k autorovu „psaní pro kšeft“ (I 536) nebo jde o v různém stadiu rozpracované skici, „jen cihly a ne ještě dům“ (II 357). Zelinka si rukopisy zapůjčil od Kamily Lososové, od níž přijal také několik úprav včetně zcela nového zakončení některých próz. Jeho deklaraci z ediční poznámky, že se opíral o „revisi všeho rukopisného materiálu, pokud ušel plamenům“,²²⁹ zpochybňuje Erika Abrams, podle níž „jako vydavatel nechtěl rukopisy ani vidět“ (I 743).

„Čtyři léta uplynula od smrti filosofovy,“ napsal v předmluvě Josef Kodíček, „ale osamocení a nepochopení, jež ho provázelo za života, se valně nezměnilo.“²³⁰ Největší význam přisuzoval filosofické stránce Klímova díla, jíž se jeho beletrie údajně nemůže rovnat. „Avšak sama jeho filosofie má beletristní rysy a beletrie mnohé z jeho filosofie utvrzuje a posiluje. Technicky Klíma ovšem nezapře, že vlastní oblast jeho je jinde.“ V prózách i dramatech se „projevuje [...] jistý primitivismus dějový, nedostatečná psychologická odstíněnost postav a vůbec přezírání beletristního řemesla.“ Teprve podíváme-li se na Klímovu beletrii z perspektivy jeho filosofie, „pochopíme, jak za mnohou primitivností a schematičností skrývají se netušené hloubky myšlenkové“.²³¹ V předmluvě tak Kodíček paradoxně chválil, co v knize nenajdeme. Kromě filosofie vyzdvihoval také *Český román a Putování slepého hada za pravdou* nebo Klímovy dopisy, které řadil mezi „nejskvělejší díla české prózy“.²³²

Kodíčkův úvod otištěné texty skoro až omlouvá a vysvětluje jejich hodnotu poukazem na něco, co leží mimo ně. V podobném duchu bychom mohli interpretovat i název recenze Pavla Eisnera *Die Marotten eines Genies*, tedy „výstřelky“ či „vrtochy“ génia.²³³ Eisner však na rozdíl od Kodíčka pojímal Klímovy prózy jako svébytná umělecká díla, která obstojí sama o sobě. Jejich podstatným rysem je podle něj slučování protichůdných témat a postupů:

²²⁹ Zelinka, Vojtěch: Poznámka, in Klíma, Ladislav: *Slavná Nemesis*. Praha: Sfinx, 1932, s. 300.

²³⁰ Kodíček, Josef: Předmluva, in Klíma, Ladislav: *Slavná Nemesis*. Praha: Sfinx, 1932, s. 5.

²³¹ Tamtéž, s. 11.

²³² Tamtéž, s. 12.

²³³ Za „žerty filosofa“ označil některé texty ze *Slavné Nemesis* také František Götz (Vrcholný zjev české nadrealistické prosy, in *Národní osvobození* 10, 1933, č. 79, 2. 4., s. 11).

vyprávění je někdy záměrně primitivní, jindy rafinovaně umělecké, přísné logické myšlení se setkává s „opojnou hrůzou“, do pozemského života zasahují nadpozemské mocnosti a „bílý žár myšlenky je kompenzován nejhrubším přehrabováním se v tělesnosti“.²³⁴ Prózy „nejneprofesionálnějšího ze všech filosofů“ působí dle Eisnera „tragicko-vizionářským účinkem“, nesou „rabelaisovské rysy“ a připomínají obrazy Alfreda Kubina nebo povídky Edgara Allana Poea.²³⁵

Podobnosti s Edgarem Allanem Poem si všímali i další recenzenti.²³⁶ Klíma ostatně amerického spisovatele četl. V roce 1917 děkoval Aloisi Fiedlerovi za zasluku knih a tabáku: „Rovněž za knihy vřelý dík! Hlavně Poe vzbudil ve mně dětinnou radost, – bezmála tak velkou, jako tabák, čímž je mnoho řečeno“ (II 246). A když v lednu 1924 přemýšlel o námětech a stylu plánovaných beletristických prací, poznamenal si do deníku: „Poe jako příklad“ (I 279).

Srovnání s jiným významným autorem hrůzostrašné literatury najdeme v recenzi otištěné v časopise *Eva*: „Je to maelstrom hrůzy, který na vás zavane z řádků první prózy a cítíte jej v celé knize velmi sugestivně, byť se mění velmi často v mechanicky působivou grotesknost z fantastických povídek E. T. A. Hoffmanna.“²³⁷ Do rodokmenu romantické literatury zasadil Klímova sbírku Frank Tetauer; kromě příbuznosti s dílem Jakuba Arbesa však navíc konstatoval, že „Klímovo programové míšení reality a snu [...] bezděky souvisí s moderními literárními proudy“, ovlivněnými psychoanalýzou.²³⁸ Jiřina Marousková chápala Klímu jako představitele dekadentní literatury, opožděně vydané prózy na ni však působily anachronicky: „Je málo času čísti knihu, která patří do dob, kdy byla napsána, asi tak do roku 1900 až 1910. Pro dnešního čtenáře nemá kniha smyslu, přesto, že byla napsána jedním z nejznámějších a nejvtipnějších dekadentů.“²³⁹ Do jiného kontextu zasadil Klímovy prózy František Götz: spatřoval v nich vrchol české surrealistické prózy. Novela *Slavná Nemesis* je podle něj „výjimečné umění plné maniakální pathologie“, je „tragicky radostná“ a připomíná „jedovatý

²³⁴ Eisner, Pavel: Die Marotten eines Genies, in *Prager Presse* 12, 1932, č. 345, 18. 12., příloha Dichtung und Welt, s. 3; překlad vlastní.

²³⁵ Tamtéž.

²³⁶ Kromě výše zmíněné recenze Františka Götze srov. např.: [Nk.]: Ladislav Klíma: *Slavná Nemesis*, in *Eva* 5, 1932–1933, č. 8, 15. 2. 1933, s. 24.

²³⁷ [Nk.]: Ladislav Klíma: *Slavná Nemesis*, in *Eva* 5, 1932–1933, č. 8, 15. 2. 1933, s. 24.

²³⁸ Tetauer, Frank: Beletrie filosofova, in *Lidové noviny* 41, 1933, č. 202, 21. 4., s. 9.

²³⁹ Marousková, Jiřina: Ladislav Klíma: *Slavná Nemesis*, in *Volná myšlenka* 25, 1934, č. 4, 26. 1., s. 23. Hluběji do dějin literatury zasadil Klímovy prózy i autor recenze v *České osvětě*: „celým svým rázem spadá mezi dobrodružnou a fantastickou literaturu, viděnou očima literatury let devadesátých“ ([ach.]: Ladislav Klíma: *Slavná Nemesis* a jiné příběhy, in *Česká osvěta* 29, 1932–1933, č. 6, únor 1933, s. 222).

květ“, který má „úžasnou sílu, jež hypnotisuje“.²⁴⁰ Jeho hodnocení lze konfrontovat s odsudkem Bedřicha Václavka, který se o Klímových prózách zmínil jako o „nejpustší[m] kýč[i]“²⁴¹ či s názorem Fedora Soldana, podle něhož se *Slavná Nemesis* „vůbec nedá číst, neboť má v značné míře všechny tradiční vady české prózy, vystupňované nedostatkem literární rutiny k ploché nevýraznosti, ke konvenci a k vnějším banálním násilnostem“.²⁴²

V několika textech se setkáváme s kritikou autora předmluvy. Tón, jakým Kodíček vyčítal veřejnosti nepochopení a nezájem o Klímu, působil „značně nabubřelým a povýšeneckým“ dojmem na autora anonymního článku v *Modré revue*.²⁴³ Ostře a sarkasticky kritizoval Klímova apologetu Jan Hertl v katolicky orientovaném časopisu *Řád*.²⁴⁴ Rozporuplné jsou ohlasy *Slavné Nemesis* v otázce žánru a cílové skupiny čtenářů, jimž je kniha určena. Zatímco podle některých kritiků spadají Klímovy prózy pod pokleslé žánry dobrodružné a hrůzostrašné literatury, jiní autoři naopak zdůrazňovali jejich exkluzivitu: „Je to zajímavá ukázka beletristického nadání Klímova; užitek z ní měl by ovšem jen čtenář velmi vyspělý, sčertlý, odborně poučený a nikoliv choulostivý.“²⁴⁵

Ambivalentní postoj zaujal ke *Slavné Nemesis* Karel Sezima: „Také sloh je zřejmě chvatný, ledabylý, často naschvál banalisující a jakoby bagatelisující svůj námět i čtenáře. Slovo neodstíněné, dikce blátivá, skladba věty uvolněná, odmocňující. Zkrátka formace jen zárodečná – a přece lektyra místy až uhrančivě poutavá, hypnotisující [...]“.²⁴⁶ Pozitivně hodnotil knihu spisovatel František Křelina, autorovi vytýkal jen „vulgarisování reálna, jeho zkřivený pošklebek realitě a zejména jeho převulgarisování řeči při kresbě lidského hmyzu“.²⁴⁷ Z psychologické perspektivy četl sbírku autor nepodepsané recenze z týdeníku *Rozvoj*: „Klíma je osobnost docela odlišná, skoro jakoby nadaná jiným ústrojenstvím než my ostatní. Některé z jeho novel dokumentují jeho duševní rozvrácenost a skoro chorobnou

²⁴⁰ Götz, František: Vrcholný zjev české nadrealistické prosy, in *Národní osvobození* 10, 1933, č. 79, 2. 4., s. 11. Adorující je také krátká recenze v *Literárním kruhu* či reflexe otištěné v *Píseckém obzoru* a ve *Filosofické revue* (viz bibliografii – literaturu předmětu).

²⁴¹ Václavek, Bedřich: Nové knihy, in *Index* 5, 1933, č. 10, s. 100.

²⁴² Soldan, Fedor: Bída české prózy, in *Rozpravy Aventina* 9, 1933–1934, č. 3, 26. 10. 1933, s. 30.

²⁴³ [bn.]: Ladislav Klíma: *Slavná Nemesis* a jiné příběhy, in *Modrá revue* 2, 1933, č. 2, 1. 2., nestránkováno.

²⁴⁴ Srov. např.: „Ani si představit nemůžete, jak takový pán [Kodíček] svého svěřence [Klímu] do světa vypraví, jakých krásných a mnohých slov na něho vynaloží, co všechno pěkného poví, jaké rozumy ze sebe vysouká! Takový kecátor, je-li obratný a zkušený, může i svou předmluvou nebo doprovodem dokonce i svého svěřence v zamýšlené slávě zastínit“ (Hertl, Jan: Polykodíček, in *Řád* 1, 1933, č. 6, [červen], s. 359).

²⁴⁵ [ach.]: Ladislav Klíma: *Slavná Nemesis* a jiné příběhy, in *Česká osvěta* 29, 1932–1933, č. 6, únor 1933, s.

222–223. Srov. také např.: [bn.]: Ladislav Klíma: *Slavná Nemesis* a jiné příběhy, in *Modrá revue* 2, 1933, č. 2, 1. 2., nestránkováno.

²⁴⁶ Sezima, Karel: [*Slavná Nemesis*], in *Lumír* 59, 1932–1933, č. 7, 31. 5. 1933, s. 400.

²⁴⁷ Křelina, František: *Beletrie filosofova*, in *Venkov* 28, 1933, č. 14, 17. 1., s. 6.

zálibu pro abstraktno. “²⁴⁸ Josef Hora popsal výsledný dojem z knihy: „Nepoměr mezi filozofovým chtěním a básnickým ztvárněním. Poezie, jež jde od abstraktna ke konkrétnu, od myšlenky k obrazu, nesnáší snahy, učiniti z ní osobní hygienu, již byla někdy Klímovi, ani chaosu ducha, ani zásadní neúcty k živému člověku, jenž je tomuto autorovi pouhým nositelem metafyzických bacilů, nekontrolovatelným stínem.“²⁴⁹

²⁴⁸ [Neuveden]: Ladislav Klíma: Slavná Nemesis, in *Rozvoj. Týdeník českých pokrokových židů* 39, 1932, č. 52, 30. 12., s. 3.

²⁴⁹ Hora, Josef: Ladislav Klíma: Slavná Nemesis, in *České slovo* 24, 1932, č. 305, 28. 12., s. 7. Na další ohlasy *Slavné Nemesis* z periodik *Milotický hospodář*, *Legionářská stráž*, *Pestrý týden*, *Židovské zprávy* a *Hovory Sfinx* odkazujeme v literatuře předmětu v bibliografii.

2.6 Arkanum a bibliofilie

Koncem roku 1933²⁵⁰ vydala Helena Spilková v nákladu pět set výtisků výbor z Klímových deníků pod názvem *Arkanum*. Text se zakládá na strojopisném opisu autorových sentencí a „cogitat“, který pořídila Kamila Lososová. Původní deníkové zápisy tak prošly dvojnásobným výběrem a úpravou. Lososová vypustila spoustu pasáží, některé pozměnila a zpřeházela jejich chronologické pořadí. Podobným způsobem pak přistupovala k jejímu opisu i editorka Spilková (I 743). Podle Jaroslava Kabeše tak vznikla „dobře míněná, ale subjektivností vydavatelovou zkažená knížka“.²⁵¹

Přesto bylo *Arkanum* přijato vesměs pozitivně. František Kropáč je v *Lumíru* označil za jednu „z nejpozoruhodnějších drobných edicí filosofických poslední doby“,²⁵² nadšeně je vítal i Klímův vytrvalý obhájce a propagátor Pavel Eisner v *Prager Presse*²⁵³ nebo Antonín Liška v kulturním čtvrtletníku *Jih*.²⁵⁴ Editorka svazku psala o Klímových denících jako o médiu, v němž je autor nejvíce svůj: „zde mluví nejpříměji a nejpříměji“.²⁵⁵ Podobný názor zastávala i většina recenzentů: „Klímovy filosofické postřehy jsou hutné, jsou to motta celých knih, které zůstaly nenapsány [...]“;²⁵⁶ „Sopečné povaze Klímově takováto neučesaná forma náznakových statí odpovídá vlastně co nejlépe. Cesty, jimiž se ubíral tento strmý promethejský duch, osvětlují se vyhocenými bezpřípravnými glosami daleko výrazněji než spořádanými usedlými traktáty.“²⁵⁷ „[...] forma sentence, rychlého zápisku je nejlepší formou pro Klímovo myšlení [...]“.²⁵⁸ Poslední z citací pochází z pera Jindřicha Vodáka; *Arkanum* je

²⁵⁰ V tiráži (a podle ní i v knihovních katalozích a textech o Klímovi) se jako rok vydání uvádí 1934. První recenze na knihu však sahají už do prosince roku předchozího.

²⁵¹ Dopis Emanuelu Chalupnému z 18. dubna 1936 (LA PNP, f. E. Chalupný). Na základě zběžného srovnání textu s „cogitaty“ otištěnými v *Sebraných spisech* registrujeme některé změny, jejichž společným jmenovatelem je snaha konstruování celistvosti tam, kde žádná celistvost není a vzhledem k přípravnému, procesuálnímu a fragmentárnímu charakteru deníků ani být nemůže. Odstraněny byly autorské poznámky k sobě samému (např. „o tom více“ /I 454, *Arkanum*, s. 38/), či místa méně srozumitelná, zkratkovitá, čtenářsky nepřístupnější (např. u aforismu „Láska“ /I 423, *Arkanum*, s. 19/). Nejzásadnější potíže nastávají při výběru a spojování jednotlivých výroků. Z řady denních záznamů je většina vynechána, ty vybrané jsou pak spojeny k sobě a vytvářejí dojem homogenního zápisku, v němž výrok *b* bezprostředně navazuje na výrok *a*, ačkoli v rukopise se mezi oběma výroky nachází ještě několik dalších (např. zápis z 22. července 1926 /I 422, *Arkanum* s. 18/). V rámci jednotlivých „cogitat“ však kromě drobných úprav (jako je např. odstranění uvozovek ve slově „realita“) k žádným výrazným významovým posunům nedochází.

²⁵² Kropáč, František: Deník Ladislava Klímy, in *Lumír* 60, 1934, č. 9–10, 29. 9., s. 543.

²⁵³ Srov. Eisner, Pavel: Ladislav Klíma, in *Prager Presse* 13, 1933, č. 353, 27. 12., s. 6.

²⁵⁴ Liška, Antonín: Ladislav Klíma, *Arkanum*, in *Jih* 1, 1934, č. 1, s. 30. V témže čísle vyšla také Liškova obsáhlejší studie o Klímovi „Smysl tvorby ve filosofickém pojetí Ladislava Klímy“ (tamtéž, s. 10–15). V dalším ročníku pak Liška otiskl Klímovy posudky o knihách z autorových dopisů Aloisi Fiedlerovi (Ladislav Klíma o knihách a spisovatelích, in *Jih* 2, 1936–1937, č. 3, s. 77–81).

²⁵⁵ Spilková, Helena: Posmrtná maska, in *Rozhledy po literatuře a umění* 3, 1934, č. 2, 15. 2., s. 12.

²⁵⁶ [tm]: Ladislav Klíma, *Arkanum*, in *Školské reformy* 16, 1934–1935, č. 3, 1934, s. 102.

²⁵⁷ [Kp.]: *Arkanum*, in *Venkov* 28, 1933, č. 296, 19. 2., s. 7. Autorem recenze by mohl být čelní představitel české ruralistické prózy Josef Knap.

²⁵⁸ Vodák, Jindřich: *Arkanum*, in *České slovo* 25, 1933, č. 287, 8. 12., s. 8.

vůbec první Klímovou knihou, kterou referent *Českého slova* hodnotil pozitivně. Stěžejním motivem otištěných záznamů je podle něj snaha o překonání „otročiny“, který řídí celé Klímovo myšlení, „odůvodňuje všechny jeho jednotlivé zvraty a dodává jim často zvláštní jinošské dojemnosti“.²⁵⁹

Jediným příkrým odsudkem knihy, který se podařilo dohledat, je recenze Václava Běhounka otištěná v *Právu lidu*: Dílo Ladislava Klímy, „krajně individualistického [...] odpůrce [...] sociálnosti,“ může jen stěží najít odezvu jinde než u „anarchistických myslitelů, estétů a milovníků příkrostití chorobně individualistického ducha“.²⁶⁰ Navzdory některým pronikavým poznatkům je třeba jeho myšlení razantně odmítnout kvůli důsledkům, k nimž vede a které „nejsou pro tento svět, jenž má jiné bolesti, jiné potřeby, jiné úkoly“. Klímova filosofie jako taková je „pro socialistu samozřejmě nepřijatelná“.²⁶¹

Ačkoli jde o první vydání úryvků z Klímových deníků, nedomníváme se, že by kniha byla pro „znatele a ctitele díla L. Klímy“ takovým „překvapením“,²⁶² o jakém psala editorka v průvodním slově. *Arkanum* se totiž soustředí výhradně na Klímovy filosofické záznamy. Jejich fragmentárnost však pro Klímovy čtenáře nebyla ničím novým. Z jeho deníkových zápisků se totiž rekrutovalo mnoho aforismů, které autor otiskl již během svého života v novinách nebo v *Traktátech a Diktátech* a ve *Vteřině a Věčnosti*. Skutečným překvapením by bylo teprve otištění zápisků osobního charakteru, „sebekomandujících“ předsevzetí i banálních záznamů o každodenním životě, tedy kniha, na kterou si čtenáři museli ještě počkat.

*

Ve vydávání Klímových textů v třicátých a čtyřicátých letech dominoval bibliofilský přístup. Už v roce 1930 vyšel u Jaroslava Picky v pouhých čtyřech výtiscích úryvek ze *Sternenhocha* pod názvem *Tékavý, mlhavý sen trval podle pozemského počítání času dvacetčtyři hodin*. „Nicůtka“ vyzdobená akvarelem Jaroslava Váchala byla vydražena na aukci v květnu téhož roku za 560 korun, což odpovídalo zhruba třetině ceny, za kterou byl na téže aukci prodán Máchův *Máj* s básníkovým podpisem.²⁶³ V letech 1938–1953 vydal Picka v nákladu přibližně sto výtisků několik dalších bibliofilů: *Vlastní životopis filosofa Ladislava Klímy* (1937), *Edgar a Eura* (1938), *Juvenile* (1941), *Záznamy extatikovy* (1943), *Čtyři listy filosofa*

²⁵⁹ Vodák, Jindřich: *Arkanum*, in *České slovo* 25, 1933, č. 287, 8. 12., s. 8.

²⁶⁰ Běhounek, Václav: *Z deníku Ladislava Klímy*, in *Právo lidu* 43, 1934, č. 36, 13. 2., s. 6.

²⁶¹ Tamtéž.

²⁶² Spilková, Helena: P. T. [předmluva], in Klíma, Ladislav: *Arkanum. Cogitata, sententiae*. Praha: Helena Spilková, 1934 [1933], nestránkováno.

²⁶³ [Neuveden]: Jubilejní Zinkova aukce, in *Venkov* 25, 1930, č. 105, 4. 5., s. 4.

Ladislava Klímy psané Ing Dr Antonínu Křížovi (1948), Mezi skutečností a snem (1953).

Ohlas těchto publikací byl minimální. O *Vlastním životopisu a Edgarovi a Euře* napsal v roce 1938 článek literární historik, bibliofil a knihovědec Miloslav Novotný, jehož postřehem ke vztahu mezi Klímovou filosofií a beletrií tuto kapitolu ukončíme: „Ladislav Klíma-filosof ovládá své tělo na samém srázu strži, ale Ladislav Klíma-básník se neustále vrací k sensacím hnusu, hrůz a pádů, z těchto tří zdrojů u něho vyvěrá všecko básnické, všecko emotivní. Kde filosof brání pádu, tam básník neustále prožívá, ochutnává a vychutnává pád. Kde filosof žije svobodným volným ovládním slabého těla, tam básník žije jenom tehdy, když podléhá závratí.“²⁶⁴

²⁶⁴ Novotný, Miloslav: Beletrie Ladislava Klímy, in *Lidové noviny* 46, 1938, č. 250, 18. 5., s. 7.

2.7 Interpretace J. L. Fischera, R. Černého a J. Patočky

Významnější pokusy o uchopení Klímova díla najdeme spíše v delších studiích, které nereagovaly přímo na vydání některého z autorových textů. Již v roce 1928 uveřejnil **Josef Ludvík Fischer** v časopise *Nová věda* stať, v níž se systematicky zabíral celkem Klímova myšlení. Fischerova vlastní filosofie se v té době ubírala zcela jiným (strukturalismu blízkým) směrem než Klímův subjektivismus. Podle Josefa Zumra se Fischer „kritikou Klímy [...] mohl zároveň vyrovnat i s některými názorovými prvky pragmatického voluntarismu ze své vlastní minulosti“.²⁶⁵

Fischer shledal v Klímově myšlení dvě základní protichůdná pásma. První z nich je intelektualistické, Fischer je označil mj. za „nesmírný racionalismus, způsobovaný až zrudnou hypertrofií intelektu“.²⁶⁶ Důsledně logickým postupem zde Klíma dochází k noetické skepsi a současně k idealistickému názoru o podřazení objektivní reality subjektu a jeho vědomí. Druhé pásmo je charakterizováno „kultem síly“, proklamováním egoismu a imoralismu a dobyvačnou vůlí, která se bezohledně prosazuje v reálném světě. Oproti intelektualismu prvního pásma inklinuje tato druhá, „fyzická“ složka Klímova myšlení až ke „služebnost[i] pudovým a brutálním, v pravdě animálním instinktům“²⁶⁷ a nejvíce se uplatňuje v jeho beletrii.

První pásmo je sice vnitřně konzistentní, avšak jeho dovršení, totiž Klímův ludibrionismus, není podle Fischera nakonec nic než „jen hra, neplodná hra, pouhá hra“.²⁶⁸ Druhé pásmo pak nejenže „skřípe hrubými nedůslednostmi“, ale projevuje se v něm také „tragika vypjatého individualismu“, který vše podceňuje a vidí pod sebou jako slabost, před kterou se snaží zachránit „brutální silou. [...] Při tom nevidí však, že tím hoví animálním instinktům téhož stáda, jehož nízkosti chtěl ujít.“²⁶⁹ Největší problém Klímova myšlení však Fischer viděl v neslučitelnosti obou rovin: „Jedno pásmo nerozumí druhému. Jdou vedle sebe a mimo sebe,

²⁶⁵ Zumr, Josef: J. L. Fischer a Ladislav Klíma, in *J. L. Fischer a filozofie XX. století: sborník prací k 100. výročí narození*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996, s. 46. Podle Jana Patočky na pragmatismu Fischera „přitahovala především nauka o plastičnosti a formovatelnosti skutečnosti“ (Patočka, Jan: *Česká filosofie od roku 1918*, in J. P.: *Češi I*, s. 672), která – doplníme – není vzdálená ani Klímově koncepci světa jako výtvaru kreativního subjektu.

²⁶⁶ Fischer, J. L.: [Ladislav Klíma: Svět jako vědomí a nic. II. vydání; Traktáty a Diktáty; Vteřina a Věčnost], in *Naše věda* 9, 1927–28, č. 8–10, 1928, s. 153.

²⁶⁷ Tamtéž.

²⁶⁸ Tamtéž, s. 159. Podobně se Fischer vyjádřil i v textu *Národní tradice a česká filosofie* z roku 1939: „A když jiný český filosof, Ladislav Klíma, se odvážil dobrodružných výprav do metafyzických oblastí, vytěžil z nich jen neodpovědnou hru sebezbožnivšího se Já, které – zrušivši všechnu kázeň i řád – obrazilo vlastně jen ve fantasticky zveličené karikatuře rub naší přizemnosti, totiž náš bytostný nedostatek smyslu pro život v řeholi a řádu“ (s. 53).

²⁶⁹ Fischer, J. L.: [Ladislav Klíma: Svět jako vědomí a nic. II. vydání; Traktáty a Diktáty; Vteřina a Věčnost], in *Naše věda* 9, 1927–28, č. 8–10, 1928, s. 153.

vlastně proti sobě. Jedno pásmo zná jen stíny a hru s nimi. Druhé jen moudrost tvrdého individualismu, jehož kult síly je tlumen nejvýše zřeteli v podstatě estetickými.“²⁷⁰

Fischer nakonec dospěl k tvrzení, že je to právě Klímova osobnost, v níž se zdánlivě protikladné oblasti slučují v „hlubokou paradoxní jednotu. Jakoby i ona [pásma] navzájem se vyvažovala: bezkrevný stín intelektuálních pavučin s přesyceným vzkypěním krvelačně brutálních instinktů.“ Nicméně „jejich rovnováha zdá se být tak labilní, že každou chvíli hrozí zvrátit se v katastrofu“.²⁷¹ Studie obsahuje řadu podnětných myšlenek, např. srovnání autora se španělským existencialistou Miguelem de Unamuno. Ocitujme však už jen její závěr, který obsahuje nejen Fischerovo vyznání vlastního vztahu ke Klímovi, ale i další netradiční zařazení českého filosofa do rodokmenu evropského myšlení: „Než přece, jedno mě stále mate: Klímova (vyobrazená) tvář. Je výraznější, hlubší než jeho dílo; a v jejích očích je tolik lidské bolesti. Co z obého je maskou? Nemohl by jí býti tvrdý individualismus i bohorovný egosolismus Klímův, a pod ní se skrývat násilně přehlušovaná, snad nenáviděná prostota a pokora srdce? Což je tak bezpečně vyloučeno, že spíše než k Nietzscheovi má Klíma blízko, ba nejbliže k – Dostojevskému?“²⁷²

Podnětnou a v současném klímovském bádání opomíjenou studii „Splendid Isolation“ otiskl v roce 1929 v časopise *Tvar* **Rudolf Černý**. Stejně jako Fischer pojmenoval i Černý Klímovu základní metodu jako „bezohlednou důslednost“.²⁷³ Primárním cílem Klímovy „nihilisující kritiky“ však není ani intelektualistický boj proti intelektu, ani suverénní manifestace síly a moci. Jádro jeho filosofie je etické, její hlavní otázkou je: „co tedy dělat?“. Filosof na ni odpovídá představou „života ve zdravé, veselé aktivitě“, kterou se řídí v myšlenkových a duchovních bojích, při nichž však současně „znásilňuje přirozený stav věcí se zoufalou odvahou dosáhnout vskutku aktivity“.²⁷⁴

Klímovo myšlení vychází podle Černého z „noetické lázně“, avšak tím, že neuznává pravdu a pravděpodobnost v poznání, opouští záhy striktně filosofické cesty a je vedeno „pouze motivy osobního nazírání“. Černého výklad se tak od Fischerovy interpretace odlišuje především důrazem na osobní založení Klímova myšlení a na jeho etické motivace. Odtud pak pramení i další rozdíly v přístupu obou kritiků. Zatímco Fischer hovořil o Klímově „služebnosti“

²⁷⁰ Fischer, J. L.: [Ladislav Klíma: Svět jako vědomí a nic. II. vydání; Traktáty a Diktáty; Vteřina a Věčnost], in *Naše věda* 9, 1927–28, č. 8–10, 1928, s. 157.

²⁷¹ Tamtéž.

²⁷² Tamtéž, s. 159.

²⁷³ Černý, Rudolf: Splendid isolation, in *Tvar* 3, 1929, č. 2–3, s. 101.

²⁷⁴ Tamtéž, s. 102.

fyzickým, animálním instinktům, Černý naopak zdůrazňoval, že jeho hlavním záměrem bylo vymanit se z područí fyzických vlivů: „Zdalo by se, že celé úsilí Klímovo je úsilím vrženého kamene dirigovat svůj směr, avšak základním jeho východiskem je přesvědčení, že člověk není ovládán výhradně fyzickými faktory.“²⁷⁵

Rovněž Klímův individualismus hodnotili oba autoři rozdílně. Fischer v něm spatřoval jen hrubou sílu, bezohledně se uplatňující ve světě jevů. Černý jej pochopil v pozitivním slova smyslu jako citlivý postoj a snahu převádět cizí na známé – z neosobních, abstraktních problémů učinit otázky, které se přímo dotýkají filosofova myšlení i života: „Klíma dotkl se merita věcí, když přitahuje veškeré neosobní, obecné problémy z jejich vzdálených linií a staví je proti ostří individuálního intimissima, jež může pro ně být jedinou realitou, oproti larvě neosobní lidskosti.“²⁷⁶

Do širšího kontextu českého myšlení zasadil Klímu tehdy pětadvacetiletý **Jan Patočka**. V německy psané stati „Česká filosofie od roku 1918“, otištěné v roce 1932 v *Prager Rundschau*, věnoval značný prostor právě jeho myšlení. Patočka se shodoval s Fischerem v označení Klímova pojetí filosofie za „pouhou hru“²⁷⁷ i v negativním náhledu na jeho individualismus: „Klímovy aforismy jsou plné opovržení, opovržení vědou, křesťanskou a společenskou morálkou, demokracií, socialismem, pacifismem, internacionalismem, proti nimž je postavena apotheosa individualismu, vlády silnějšího, nacionalismu a imperialismu.“²⁷⁸

Patočka pochopil Klímu podobně jako Šalda, tedy jako „básník[a], který propadl filosofii“, a ocenil „duchaplné tóny“, které vnáší do jinak otřelých tematických komplexů. Filosofii, kterou Klíma provozoval „nejenom za pomoci intelektu, ale také za pomoci pevné vůle, duchovní drezury a nadbytku alkoholu“, chybí dle Patočky nezbytná vážnost a autor se tak nakonec jeví jen jako „karikatura antického filosofa“.²⁷⁹ Myšlení, které neuznává nic „kromě mne samého, a tedy ani nic nade mnou“, představuje „konec filosofie, neboť filosofie je ve skutečnosti lidské počínání, protože člověk, i když předpokládáme, že je svobodný, je ve své bytnosti konečný a závislý, a to právě s ohledem na smysl svého jednání“.²⁸⁰

²⁷⁵ Černý, Rudolf: Splendid isolation, in *Tvar* 3, 1929, č. 2–3, s. 103.

²⁷⁶ Tamtéž.

²⁷⁷ Patočka, Jan: Česká filosofie od roku 1918, in J. P.: *Češi I*, s. 676.

²⁷⁸ Tamtéž.

²⁷⁹ Tamtéž.

²⁸⁰ Tamtéž, s. 677.

Klíma byl „bezpochyby nejduchaplnější z českých filosofických improvizátorů,“ přesto jej Patočka radil k ostatním českým idealistickým myslitelům, kteří „utíkají příliš často do vlastního já či do básnických dálav, kam sotva ještě pronikají hlasy živoucího dne“.²⁸¹ Selhání českého antipozitivismu je pak podle Patočky nejvíce patrné právě ve filosofii Klímově, která „znamená konec slepé uličky, do níž zabloudilo české vyznavačské, subjektivní, po prožitku dychtící myšlení“.²⁸²

²⁸¹ Patočka, Jan: Česká filosofie od roku 1918, in J. P.: *Češi I*, s., s. 678.

²⁸² Tamtéž, s. 676.

2.8 Literárněkritické zmínky: B. Václavek, A. Novák, F. X. Šalda

Vzhledem k pozvolnému vydávání Klímových beletristických prací není divu, že v meziválečné recepci převažovaly syntetizující studie o jeho filosofickém přínosu na úkor literárněvědných statí o jeho prózách. Snaha o uchopení Klímovy literatury se tak omezovala na bezprostřední reakce na *Utrpení knížete Sternenhocha* či *Slavnou Nemesis*, nebo na drobné zmínky v souhrnných dílech významných literárních kritiků a historiků.

Klíma jako literát nezaujal ani pravicově orientovaného Arneho Nováka, ani čelního představitele marxistické literární kritiky **Bedřicha Václavka**. Soud druhého z nich o *Slavné Nemesis* jako o „nejpustším kýči“ jsme již citovali.²⁸³ Václavek se ke Klímovi stroze vyjádřil i v knize *Česká literatura XX. století*, v níž o jeho prózách napsal, že jsou „podané s primitivností, která je i příčinou slovesného výrazu schematického a leckdy banálního“.²⁸⁴

Arne Novák se v *Dějínách české literatury* z roku 1933 zmínil o Klímovi pouze jednou větou: „Ideově vyjádřil český expresionismus v aforismech i ve filosofických povídkách abruptní vyznavač noetického i mravního nihilismu Ladislav Klíma [...], v krásné próze jenom ochotničící.“²⁸⁵ Větší prostor je mu věnován v kolosálním díle *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*:

„Stranou katedrové filosofie universitní, projevující k ní prudký odpor druhdy spíše slovní než zásadový, stanuli někteří myslitelé, inspirovaní silně naukou a silněji osobností Nietzscheovou; až na Lva Borského jsou nesoustavnými aforistiky hyperkritické vášně. Samotář, bohém a podivín Ladislav Klíma [...] vyšel noeticky z Berkeleyova idealismu, na něj narouboval Nietzscheův krajní individualismus, vystupňovaný až ve zbožnění svého já, nasyceného vůlí k moci a kultem fyzické síly; odpůrce humanity hlásá potřebu války a řadí národy podle zdatnosti bojovnické. V paradoxu, jehož byl mistrem, dovedl na závěru svého života sloučiti pudové barbarství s noetickým nihilismem. [...] Jeho objevitel a propagátor Em. Chalupný [...] i Jos. Kodíček [...] nemírně přecenili význam Klímův, jehož radikalismus jest spíše slovní než myšlenkový.“ V beletrii se pak podle Arneho Nováka projevoval Klímův „bytotný sklon ke grotesce“, který se však „zvrhl ve výsměšnou a posléze cynickou grimasu“.²⁸⁶

²⁸³ Viz kapitolu 2.5.

²⁸⁴ Václavek, Bedřich: *Česká literatura XX. století*. Praha: V1. Orel, 1935, s. 113–114.

²⁸⁵ Novák, Arne: *Dějiny české literatury*, in *Československá vlastivěda. Písemnictví*. Sv. 7. Praha: Sfinx, 1933, s. 199.

²⁸⁶ Novák, Arne: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. Olomouc: R. Promberger, 1936–1939, s. 1139–1140.

O autorovi *Světa jako vědomí a nic* věděl Novák už v roce 1912: V článku *Bedřich Nietzsche v Čechách*, v němž se zabýval vlivem německého filosofa na české myšlení a umění, napsal: „Nejmladší pokolení filosofické má však k Nietzscheovi poměr nový, vášnivější, osudnější; nebyla to nezajímavá podívaná, jak se od něho učili ‚filosofovati kladivem‘ dva výbušní a nevykvašení duchové, anonym spisu *Svět jako vědomí a nic* a Fr. Tučný [...]“.²⁸⁷ Vůči Klímovi se vymezil také roku 1926 v časopise *Lumír*. V textu s názvem *Nové tažení proti Jaroslavu Vrchlickému*, v němž navazoval na spor s F. X. Šaldou o hodnotu a význam Vrchlického poezie, upozorňoval na bagatelizaci a kritiku básnickova díla, kterou nacházel v Chalupného knize o Josefu Holečkovi i v Klímově stati *Česká literatura*. „[K]opnutím do mrtvého lva“ se podle Nováka chtěli oba autoři zavděčit „dáv[n]ým odpůrc[ům]“ Vrchlického.²⁸⁸ Klíma v inkriminovaném textu napsal: „Česká litteratura existuje jen ve skupenství kapalném nebo mlžném nebo stínovém. [...] Slzami rozředěno, mlhami mozku a smrdutými plyny vnitřností nafouklé vše, co mělo by být hutné a mocné. Jediné místo této hutnosti – vyjma místa odšpačkováná –, nenajde se v kolossální jalovici Vrchlickém, tomto, vedle pana Broučka, vlastním representantu českého ducha. Stejně v Máchovi, tomto bezmyšlenkovitém, oteklém otci moderní české bezmyšlenkové mlhavosti v poesii [...]“ (III 355). Tyto názory vzbuzují podle Nováka „jenom útrpný úsměv šaškovskou směsí sprostoty a velikášství“; „věren své filosofické soustavě rabiátního nihilismu má pisatel velké vědomí o sobě samém, ale v naší literatuře neshledává ovšem ani myšlenkově ani výrazově nic“.²⁸⁹ Kritikou Klímy se Novák vymezoval zejména proti Šaldovi a jeho revue *Tvorba*, v níž byl Klímův článek otištěn: „Tato filosofie české literatury se bez poznámky tiskne ve vážném čtrnáctideníku pro kritiku a umění...“²⁹⁰

Nepřímou zmínku o Klímovi jsme našli také v článku z června 1928, v němž se Novák vyjadřoval k sledovanému případu spisovatele a novináře Jana Klepetáře (mimočodem obdivovatele Friedricha Nietzscheho), který byl společně s dalšími dvěma novináři odsouzen za vraždu, jež se měla odehrát takto: Klepetářův přítel Ján Michalko příslibem sňatku vymámil peníze z bohaté Margity Vörösmartyové. Tři kumpáni pak zinscenovali fingoanou svatbu – Klepetář v ní sehrál roli oddávajícího – a nakonec odjeli na Slovensko, kde ženu zavraždili a zakopali a s jejími penězi se pak vydali do Paříže. Podle Arneho Nováka byl „v Janu Klepetářovi [...] odsouzen dobový a společenský typ, jenž by mohl býti celému národu a

²⁸⁷ Novák, Arne: Bedřich Nietzsche v Čechách, in *Národní listy* 52, 1912, č. 109, 21. 4., s. 17.

²⁸⁸ Novák, Arne: Nové tažení proti Jaroslavu Vrchlickému, in *Lumír* 53, 1926, č. 2, 25. 3., s. 98.

²⁸⁹ Tamtéž.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 99.

státu nejvážnějším nebezpečím“. Novák nepřímým, leč průhledným opisem přiřazuje ke „generaci klepetářovské“, jejímž hlavním programem byla „psina“ – vzpomeňme na *Matěje Poctivého* –, např. Jaroslava Haška a Ladislava Klímu: „lidového hrdinu“ klepetářovské generace „vyváží poslední tři leta československý národ jako svého integrálního představitele hrdě za hranice; jejího metafysika pohřbily právě v době procesu kriváňského české noviny se všemi poctami, příslušejícími národnímu filosofu [...]“.²⁹¹

F. X. Šalda, který se Klímovi poklonil recenzí *Traktátů a Diktátů*, se již po autorově smrti k jeho dílu delším textem nevyjádřil. Jeho názor na Klímu byl však zcela opačný než postoj Arneho Nováka, kterého Šalda ostatně nazýval „bohapustým rétozem a profesorským tyránkem“ či „tatrmanickým zjevem“ brněnské literární kritiky.²⁹² V *Šaldově zápisníku* nalezneme srovnání Klímova *Utrpení knížete Sternenhocha* s dílem Lautréamontovým,²⁹³ ohlédnutí za *Matějem Poctivým*,²⁹⁴ jakož i báseň *Niké bezkřídla*, jejíž čtvrtý zpěv zasvětil Klímově památce:

S lešení spad' jsi, uprostřed díla, stavitel přespříliš smělý.

V tratolu krve rozbitý výkřik tvého těla se zalkl.

Poslední chvění čerí se na něm, na hlavě pozvolna stydne

a v hrot ji skalnatý teše. Trámoví chumel a chuchval

břeven i klád i lešení patra jsi do nebe zvršil,

*s oblaky splývá to nyní, s mraky se proplétá, mlčí.*²⁹⁵

Mlčení a ticho jsou stěžejními motivy i v dalších strofách: „ty tichý / [...] plyneš, na palubě nevidné lodi“; „podmořská hudba z rovníka ducha“; „tichý blesk“...²⁹⁶

²⁹¹ Novák, Arne: Hrdina naší doby, in *Lidové noviny* 36, 1928, č. 281, 3. 6., s. 1.

²⁹² Šalda, F. X.: *Šaldův zápisník 2*, 1929–30, č. 1, s. 222.

²⁹³ Tamtéž, s. 174.

²⁹⁴ Šalda, F. X.: *Šaldův zápisník 6*, 1933–34, č. 1, s. 134–135.

²⁹⁵ Šalda, F. X.: *Šaldův zápisník 5*, 1932–33, č. 1, s. 230.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 230–231.

2.9 Avantgarda a čeští básníci

Slovem „mlčení“ charakterizoval ohlas Klímova díla v roce 1937 i mladý básník **Kamil Bednář**: „Kdyby měl jiný národ genia takového druhu, jakého se nám dostalo v Ladislavu Klímovi, pravděpodobně bychom už měli přeloženo celé jeho dílo s nádavkem několika monografických románů, jimiž by si přihřáli polévku literární psavci, jež bychom pomalu mohli vyvážeti. Kdo dnes ví, čím byl Ladislav Klíma, člověk, filosof i básník? Čtěte jeho *Slavnou Nemesis* a pochopíte, oč předběhl svou dobu jeden z prokletých a zapomenutých ve svých povídkách, psaných před rokem 1909!“²⁹⁷ Bednář v článku citoval delší úryvek z *Jak bude po smrti*, na němž chtěl demonstrovat, že čeští avantgardní umělci mnohdy rozvíjejí podobný program, jaký ve svých prózách uskutečňoval daleko dříve neprávem opomíjený Klíma: „Proč mlčí surrealisté, mají-li svého mistra přímo před svícem? [...] Proč se mlčí? Není na čase dát do pořádku naši literární tradici?“²⁹⁸

Klíma byl mnohokrát označen za předchůdce avantgardních uměleckých směrů. Nejčastěji bývá spojován s dadaismem, surrealismem a expresionismem. V době, kdy se programy těchto směrů formovaly, však o něj téměř žádný z jejich představitelů velký zájem neprojevil. Bednářova řečnická otázka tak byla namístě. Odpovědět na ni se později pokusil Josef Zumr v článku *Ladislav Klímas Revolte gegen die Absurdität der Welt*. Zumr nabízí hned tři možná vysvětlení, proč se o Klímu avantgarda nezajímala.²⁹⁹ První je prozaické „doma není nikdo prorokem“: Avantgarda hledala inspirační zdroje v zahraniční, zejména francouzské literatuře (Lautréamont, Jarry) a domácí produkci nebrala příliš na vědomí. V této souvislosti odkazujeme na článek dramatika Oldřicha Preče z ledna 1936, který na dotčenou tendenci v české kultuře (přejímání ze zahraničních kulturních oblastí a upozadování domácí tradice) kriticky upozornil a napsal: „Co by asi [Breton] řekl, kdyby Ladislav Klíma byl Francouz a ne Čech? Zda by asi hodnotil jeho *Utrpení knížete Sternenhocha*? Při své poctivosti a důslednosti by asi napsal, že Klíma je surrealista v dialektickém pojetí duševna a snu a jistě by ho uvedl před Lautréamontem. A v kavárně ‚Metro‘ by se nyní komentoval Francouz Klíma, mlčelo by se o Čechovi Lautréamontovi.“³⁰⁰ Druhé vysvětlení spočívá v napojení Klímy na liberální kruh kolem Josefa Kodíčka. Politický antagonismus mezi tímto kruhem a levicově orientovanou avantgardou zamezil tomu, aby si avantgardní umělci mohli ke Klímovi najít

²⁹⁷ Bednář, Kamil: Proč se mlčí?, in *Rozhledy po literatuře a umění* 6, 1937, č. 5, 4. 3., s. 36.

²⁹⁸ Tamtéž.

²⁹⁹ Viz Zumr, Josef: Ladislav Klímas Revolte gegen die Absurdität der Welt, in *Perspektiven der Philosophie*, 1992, č. 18, s. 215–224.

³⁰⁰ Preč, Oldřich: O nebezpečí importu a jiných věcech, in *Nová svoboda* 13, 1936, č. 2, 17. 1., s. 24.

cestu.³⁰¹ Třetí důvod podle Zumra mohl být čistě filosofický. Klímův koncept absurdity světa byl cizí jak poetistické ideji přátelské smyslovosti, tak surrealistickým představám osvobozeného jedince.

Avantgarda však o Klímovi mlčela patrně i ze stejného důvodu, jímž lze vysvětlit převahu filosofických interpretací nad literárněvědnými. Klímovu beletrii za jeho života téměř nikdo neznal a ani po vydání několika posmrtných textů se autor jako spisovatel příliš neprosлавil. Jistě, Klíma psal „dadaistický román“ *Putování slepého hada za pravdou* v přibližně stejné době, kdy se první dadaisté scházeli v curyšském Kabaretu Voltaire, avšak část této experimentální prózy byla poprvé zveřejněna až v roce 1948. Klíma hodně psal, nebyl však literárně činný v tom smyslu, že by se hojně účastnil polemických diskusí v časopisech, psal manifesty, zakládal skupiny nebo se sdružoval s jinými umělci. Ani po jeho smrti nezpůsobili vydavatelé jeho próz žádný „boom“, a tak kolem avantgardy proplul její „předchůdce“³⁰² téměř bez povšimnutí.

*Nad tebou nočního nebe je hvězdnatý pablesk a sláva,
pod tebou pevná skladba mateřské země, ale ty tichý
mezi oběma plyneš, na palubě nevidné lodi*³⁰³

Avšak zcela nepovšimnut – hlavně mezi básníky – přece jenom nezůstal. Nelze vyloučit, že Bednářův článek ovlivnil Konstantina Biebla a Vítězslava Nezvala, kteří v roce 1938 v anketě *Lidových novin* o nejzajímavější knihu roku uvedli do svého výběru *Slavnou Nemesis*.³⁰⁴ Klímovské stopy nalézáme také u Františka Halase, jenž dle svědectví Jaroslava Seiferta řadil *Svět jako vědomí a nic* mezi desítku svých nejmilejších knih a údajně se chtěl s Klímou setkat (ten však na schůzku, kterou se Seifertem domluvil, nedorazil).³⁰⁵ V prosinci 1925 Halas zmiňoval autorovo jméno v přednášce o dadaismu pořádané brněnským Devětsilem na půdě filosofické fakulty v Brně.³⁰⁶ Po roce 1945 plánoval zařadit jeho portrét do básnického cyklu navazujícího na *Mrtvé tváře*. Klímovy aforismy citoval ve svých denících Jiří Orten.³⁰⁷

³⁰¹ Domníváme se, že toto politické vysvětlení neobstojí. Ani Klímovy názory, ani jeho příznivce nelze přesně lokalizovat na politické ose. Jeho dílo oslovovalo jak liberální demokraty (např. Kodíček), tak socialisticky zaměřené autory (např. Kabeš).

³⁰² Kromě Zumra výslovně označil Klímu jako „předchůdce avantgardy“ např. Milan Zigo (Ladislav Klíma alebo premýšľanie o nemysliteľnom, in *Slovenské pohľady* 84, 1968, č. 1, s. 131).

³⁰³ Šalda, F. X.: *Šaldův zápisník* 5, 1932–33, č. 1, s. 230.

³⁰⁴ *Lidové noviny* 46, 1938, č. 611, 4. 12, s. 3 a 5.

³⁰⁵ Seifert, Jaroslav: *Všecky krásy světa*. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 285.

³⁰⁶ Halas, František: Dadaismus, in F. H.: *Imagena*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 514–529.

³⁰⁷ O možném klímovském vlivu na Ortenovu poetiku uvažoval Jan Grossman v předmluvě k *Deníkům Jiřího Ortena* (Praha: Československý spisovatel, 1958, s. 20).

František Hrubín v roce 1948 apeloval na Ludvíka Kunderu, aby svým známým v zahraničí dal k překladu *Utrpení knížete Sternenhocha* a zasloužil se tak o to, „aby byl Klíma jedním z největších světových autorů!“³⁰⁸ Kundera v rozhovoru o Hrubínovi uvedl, že miloval francouzské prokleté básníky a že „[z] Čechů mu byl prokletým typem Ladislav Klíma“.³⁰⁹ O vztahu básníka ke Klímovi poznamenal: „Harmonizátor‘ Hrubín a ‚divý filozof‘ Ladislav Klíma. Je to setkání nečekané a posouvá básníka do prokletých poloh, které mu nebyly cizí, byť je kritika většinou nepostřehla.“³¹⁰

³⁰⁸ Kundera, Ludvík: *Řečiště*. Brno: Rovnost, 1993, s. 53.

³⁰⁹ Kundera, Ludvík: Hrubínovský rozhovor s Ludvíkem Kunderou, in *František Hrubín, Romance pro křídlovku: osmá premiéra šedesáté sezóny 2004/2005: premiéry 19. a 20. února 2005 na Činoherní scéně Městského divadla Brno*. Brno: Městské divadlo Brno, [2005], s. 186.

³¹⁰ Kundera, Ludvík: *Řečiště*. Brno: Rovnost, 1993, s. 53.

2.10 Vítězslav Nezval a Lilly Hodáčová

Z výše jmenovaných básníků se osudy Klímova díla nejvýrazněji (což ovšem neznamená „výrazně“) protnulý s tvůrčí dráhou Vítězslava Nezvala. I toto „nečekané setkání“ nebylo dosud v české literární historii téměř vůbec reflektováno (výjimku představuje několik poznámek Eriky Abrams v *Sebraných spisech*). Nezvalovo jméno figuruje na seznamu adresátů, jimž chtěl Klíma roku 1927 zaslat autorský výtisk *Vteřiny a Věčnosti* (I 890). O více než deset let později Jaroslav Kabeš, jenž usiloval o vydání Klímovy korespondence, napsal v dopise Emanuelu Chalupnému: „včera jsem hovořil s Nezvalem, který v anketě L. N. uvedl mezi 3 nejzajímavějšími knihami *Slavnou Nemesis*, a slíbil jsem, že mu ukážu, resp. dám přečíst Klímovu koresp. [...] Nezval je Klímou, jak se vyjádřil, přímo nadšen a říkal, že se bude snažit přimět Borov[é]ho k edici jeho pozůstalosti – má ke mně tento pátek večer přijít, abych mu ukázal všechno, co máme pohromadě [...].“³¹¹ Jak se setkání vyvinulo a jaký efekt měly Nezvalovy přímluvy (pokud k nim vůbec došlo), nevíme; jisté je pouze to, že u Františka Borového klímovská korespondence nevyšla. V disertační práci Otakara Höniga z roku 1939 jsme dokonce narazili na zmínku o existenci Nezvalovy rukopisné studie s názvem „Snové práce v díle Ladislava Klímy“, kterou se však nepodařilo najít.

Nelze potvrdit ani vyvrátit, zda Nezval Bednářův apel četl či nikoli, v blízkosti Klímova díla se však nepochybně ocitl díky seznámení se svou přítelkyní, herečkou Lilly Hodáčovou, která koncem třicátých let psala o Klímovi disertační práci na pražské univerzitě pod vedením Jana Mukařovského. Dle jejího svědectví rozesmála Nezvala na jejich prvním setkání (nepočítáme-li letmé střetnutí na Nebozízku) citací nějakého Klímova textu o alkoholu; zaujatému básníkovi pak na procházce vyprávěla také o rukopisném románu „Putování slepého hada za pravdou“. Později se Hodáčová s Nezvalem vydala na výlet do Domažlic po Klímových stopách: „Budu se procházet tam, kde žil on v svém mládí, uvidím jeho rodný dům, gymnázium, z něhož byl vyloučen, hřbitov, kde je pochována jeho sestřička [...].“³¹²; „Říkám si, jak by se pan Klíma asi smál ve své hrozné Postmortalii, kterou si vymyslel – jak by se smál, kdyby nás tu viděl tak vážně kráčet a dívat se na baráky a na hřbitov, na to vše, co tak strašně rychle mine, že už to vlastně není. Kdyby nás tu viděl, jak tu vážně i vesele, ale hrozně intenzivně a důležitě jsme a vlastně už nejsme.“³¹³ Po seznámení s básníkem práce na disertaci ochabla. Nezval v dopise z ledna 1938 přítelkyni nabádal: „Čti denně 20 str. z Klímy a stručně si zapiš, co Tě napadne. [...] Uvědom si, Liduško, že i ten Klíma, jakmile se jím

³¹¹ Dopis Jaroslava Kabeše Emanuelu Chalupnému z 5. 12. 1938. LA PNP, f. E. Chalupný.

³¹² Hodáčová, Lilly: *Zpěv Orfeův*. Praha: Odeon, 1995, s. 38.

³¹³ Tamtéž, s. 61–62.

obíráme k disertační práci, je nezáživná věc, že disertační práce není nic jiného než nezáživná práce jako všecko, co má vztah ke škole.“³¹⁴ Přesto ji však podporoval, aby práci dokončila: „od devíti do půl jedné jsem si uložila zpracovat kus *Slavné Nemesis*, jedné z novel Ladislava Klímy, aby měl Slávek radost. Povzbuzoval mě neustále, abych pracovala rychle a skončila tak už ‚léta nad leistry, s rukama přitisknutýma k spánkům‘.“³¹⁵ Nezval si četl úryvky z její práce a v dopise z Velikonoc 1938 jí popisoval také vlastní dojmy z četby Klímovy prózy: „Večer jsem přečetl v postýlce prvních 50 stran *Slavné Nemesis* a okouzluje mne to nesmírně, víc než při prvním čtení – a s některými scénami (vstup do toho domku v noci, jehož strop zbořila skála) se zcela ztotožňuji.“³¹⁶ Dalo by se snad uvažovat o vlivu Klímova díla na Nezvalovu literární tvorbu – klímovské stopy příznačně spadají do období básníkovy příklonu k surrealismu, Klíma mohl Nezvala zaujmout také v souvislosti se zájmem o psychoanalýzu, jak je patrné z freudovského tématu předznamenávaného v názvu výše zmíněné rukopisné studie – to však budiž ponecháno nezvalovským badatelům.

Z práce, kterou Lilly Hodáčová koncem roku 1938 dokončovala, byl Nezval nadšený. Hodáčová se v ní zabývala estetickou strukturou Klímovy beletrie a filosofie a za její ústřední prvek považovala „hru s významem“.³¹⁷ Uzavření doktorského studia však bylo zmařeno německou okupací Československa: „má disertační práce, z níž bylo jasné marxistické zaměření, spočívala v zásuvce pana profesora [Mukařovského, M. K.]. Protože na fakultě byla provedena razie dokumentů, očekávala jsem denně své zatčení. Ale pan profesor Mukařovský bohudík mou práci na fakultě nenechal. Odnosl ji a schoval.“³¹⁸ Práci tak nakonec obhájila až v akademickém roce 1946/1947.

³¹⁴ Hodáčová, Lilly: *Zpěv Orfeův*, s. 161.

³¹⁵ Tamtéž, s. 177.

³¹⁶ Tamtéž, s. 179.

³¹⁷ Srov.: Hodáčová, Lilly: *Estetická struktura Klímovy filosofie a beletrie*. Praha: Univerzita Karlova, 1946/1947 [nepublikovaná disertační práce, Archiv Univerzity Karlovy].

³¹⁸ Hodáčová, Lilly: *Zpěv Orfeův*, s. 269.

2.11 Josef Zlámal

V příběhu Lilly Hodáčové a Vítězslava Nezvala jsme zamlčeli jednu důležitou postavu, jež sehrála v Klímově životě i v posmrtných osudech jeho díla významnou (byť kontroverzní) roli a jež by – dle slov spisovatele a novináře Františka Kocourka – „ve spojitosti s Ladislavem Klímou [...] zasluhoval[a] zvláštní velkou kapitolu“³¹⁹. Josef Zlámal se s Klímou seznámil v roce 1922, kdy ho navštívil v hotelu Krása: „Poznal jsem osobně pána Ladislava Klímu v neděli 30. dubna 1922, kdy, Jemu dosud zcela neznám, bez prostředníka, bez doporučení od kohokoli, drze jsem Ho vyhledal v Jeho vysočanském Tusculu, přímo ve svatyni Jeho pokoje č. 17. Očekával jsem, nevyhodí-li mne hned, že mně přinejmenším lakonicky ukáže dveře. Avšak hle! k mému milému překvapení mne ten starý laskavý dobrák ve Své filosofické lhostejnosti velmi zdvořile dokonce, dobrosrdečně a přátelsky přijal! – Od té doby udržoval jsem s Ním následujících šest let živé osobní styky, z mé strany ovšem nikoli jako přítel – – přímo bezměrný ctitel pouze a stále vykaje – – ač On, důsledný, čínsky neomezený lichotník, mne vždy nazýval Svým přítelem – – –, nýbrž jako famulus, ‚lepší‘ ‚děvče pro všechno‘, samozvaný spojenec a dotěrný pomahač a většinou nezvaný, ač snad nevždy nevitáný druh. ‚Jmenoval‘ mne, ovšem žertovně a ironicky, přitom ale tváře se velmi vážně a blahosklonně, Svým ‚Eckermannem‘.“³²⁰

Zlámal Klímovi donášel jídlo, angažoval se v doprodeji *Světa jako vědomí a nic* a už za autorova života myslel na to, aby se po jeho smrti uchovala písemná pozůstalost. Klíma jej v roce 1924 ustanovil svým univerzálním dědicem (o tři roky později však závěť zrušil a pozůstalost odkázal Kamile Lososové). Poněkud nadnesené svědectví o Zlámalově vztahu ke Klímovi zanechal František Kocourek krátce po filosofově úmrtí: „není nikdo, kdo by znal úplněji a přesněji všechno, co se týká Klímy, než pan Z. Nikdo Klímovi nestál po boku věrněji, nikdo nedal svůj život plněji k dispozici životu Klímovu, nikdo neudělal doslovněji jeho věc svou věcí. Nikdo se neradoval tolik jako on z každého článku, který se podařilo někde v novinách uplatnit, z každé koruny honoráře pana Klímy. Nikdo nerozprodal tolik Klímových knih, nikdo nemá tak úplnou sbírku všeho, co kdy a kdo o panu Klímovi napsal a řekl, nikdo pana Klímu tak nepropagoval, nikdo si ho tolik nevážil a v něho tolik nevěřil, jako pan Z.“³²¹ Také nakladatel Otakar Štorch-Marien vzpomínal na to, jak k němu v Klímových

³¹⁹ Kocourek, František: Za Ladislavem Klímou, in *Pestrý týden* 3, 1928, č. 18, 5. 5., s. 6.

³²⁰ Dopis Josefa Zlámala Franzi Böhlerovi z 26. července 1928; překlad E. Abrams, I 760.

³²¹ Kocourek, František: Za Ladislavem Klímou, in *Pestrý týden* 3, 1928, č. 18, 5. 5., s. 6.

záležitostech „přicházel [...] přezdvořilý Josef Zlámal, jemuž nebylo zatěžko nic, co by neudělal pro svého hluboce uctívaného ‚pana Klímu‘“.³²²

V záležitostech klímovských publikací vystupoval anonymně, a není tak zcela jasné, na čem všem mohl mít podíl. Podle Eriky Abrams byl „ne-li autorem, aspoň inspirátorem anonymní brožurky *Filosof z předměstí*“ (I 761), jež bývá dodnes mylně považována za Klímovo dílo. S Otakarem Štorchem-Mariem projednával vydání *Vteřiny a Věčnosti*.³²³ Rok po Klímově smrti se měl podílet na vydávání autorovy korespondence tím, že by ji získával od adresátů a opisoval. Pravděpodobně na jeho popud byly roku 1930 otištěny Klímovy aforismy v týdenících *Trn a Tramp* (III 793). V téže době přislíbil pomoc nakladatelství Družstevní práce s edicí povídek z pozůstalosti.³²⁴ Editorka *Sebraných spisů* se domnívá, že mohl být účasten také vydání dvou bibliofilských tisků: *Vlastního životopisu a Záznamů extatikových*. Během autorova života i po jeho smrti se mu podařilo shromáždit celou řadu jeho rukopisů. Jelikož se však cítil být ostatními Klímovými přáteli podceňován a odsunut na vedlejší kolej, často jim je – přes opakované prosby a urgence – odmítal zpřístupnit a nespolupracoval s nimi.³²⁵ To přimělo v roce 1936 Jaroslava Kabeše, který se myšlenkami na vydávání Klímovy pozůstalosti intenzivně zabýval, k úvahám o soudním zakročení proti Zlámalově uzurpaci Klímových textů.

Snad jediným člověkem, jemuž rukopisy bez výhrady ukazoval, byla Lilly Hodáčová, která s ním svou klímovskou disertaci konzultovala. „Naše ‚vědecké‘ schůzky byly smluvené tak, že jsem o jedné hodině odpoledne čekala venku na ulici, kde jsem se procházela tak dlouho, dokud pan Zlámal, ověšený svými mastnými kabáty, hlavu pokrytou proděravělým kloboukem a s velkou napěchovanou aktovkou, nesešel před dům.“³²⁶ V aktovce, od níž se nikdy neodlučoval, měl celou řadu cenných klímovských materiálů, „spoustu jeho dopisů, originálů i opisů, úryvky povídek, celé povídky nevydané, a jako největší klenot velký fragment německy psaného románu *Der Gang der blinden Schlange zur Wahrheit*. / Je jisté, že jsme si tyto důležité spisy nemohli ukazovat a číst, procházejíce se sem a tam po ulicích. A protože pan Zlámal nebyl ochoten vstoupit do žádné kavárny, vymyslel pro nás vždy nějaký

³²² Štorch-Marien, Otakar: Ohňostroj, in *Literární noviny* 16, č. 48, 2. 12. 1967, s. 6.

³²³ Tamtéž.

³²⁴ LA PNP, f. Družstevní práce.

³²⁵ Viz např. jeho dopis Marii Böhlerové ze 20. srpna 1930: „Ich habe mir seit einigen Monaten den festen Grundsatz vorgenommen: mit allen Freunden und Bekannten des Herren Ladislav Klíma nur einen wenigen, nur einen wirklich im Interesse ‚der Sache L. Klíma‘ nötigen beschränkten persönlichen Verkehr zu pflegen“ (LA PNP, f. L. Klíma).

³²⁶ Hodáčová, Lilly: *Zpěv Orfeův*. Praha: Odeon, 1995, s. 8.

pochod za Prahu. [...] Někde za Prahou jsme se usadili na kousku vyprahlé stráně a rozložili kolem sebe ty poklady z aktovky.“³²⁷ Hodáčová ve svých vzpomínkách podrobně vylíčila schůzky se Zlámalem, jeho nespokojenost z toho, že načas zanechala práce na Klímovi kvůli „ničemnému rozptylování s mužskými“,³²⁸ vzájemné setkání Zlámala s Nezvaletem a nakonec i jeho zklamání z konečné podoby disertační práce, v níž se místo filosofického rozboru Klímova díla věnovala jeho estetickým aspektům.

Se svou klímovskou brašnou chodil osamocení a později téměř slepý Zlámala až do konce svého života. Podle výpovědi Michala Mareše³²⁹ „brouzдал ulicemi, umouněný v promaštěném gumáku, neboť neměl nikoho, kdo by ho ošetřoval. Kdykoliv jsem ho potkal ať na ulici, nebo v sadech, vždy měl s sebou až k prasknutí nacpanou aktovku. Měl strach, aby za jeho nepřítomnosti obsah brašny někdo neodcizil.“³³⁰

³²⁷ Hodáčová, Lilly: *Zpěv Orfeův*, s. 9.

³²⁸ Tamtéž, s. 36.

³²⁹ V řadě případů ovšem velmi nevěrohodné: Mareš např. hovořil o bájném setkání Ladislava Klímy s Franzem Kafkou, o tom, že byl Kafka Klímovým čtenářem a údajně o něm řekl: „Je to Mistr, kdyby psal ve světovém jazyku, svět by ho jako takového uznal“ (Mareš, Michal: *Ze vzpomínek anarchisty, reportéra a válečného zločince*. Praha: Prostor, 1999, s. 89). Jeho popis Josefa Zlámala však s ostatními svědectvími o „Klímově Eckermannovi“ v rozporu není.

³³⁰ Mareš, Michal: *Ze vzpomínek anarchisty, reportéra a válečného zločince*. Praha: Prostor, 1999, s. 89.

2.12 Jaroslav Kabeš

Jaroslav Kabeš byl voják na ruské a italské frontě v první světové válce, bankovní úředník, od roku 1921 člen KSČ, publicista, redaktor, editor, metafyzický básník, překladatel Karla Marxe i Friedricha Nietzscheho, odborník na bankovníctví a národohospodářskou problematiku, jakož i na dílo Otokara Březiny či Františka Bílka, autor básnické parafráze Lao-c'ova díla *Tao Te t'ing*, v letech 1945–1948 ředitel Agrární banky, 1949–1953 ministr financí (za jeho působení byla provedena měnová reforma), 1953–1957 ředitel Státní banky. V neposlední řadě také přední znalec Klímova díla a jeho – dle Eriky Abrams – „[n]ejserióznější, ba jediný seriózní vydavatel“.³³¹

První stopy Kabešova klímovského zájmu nacházíme v dopise Emanuelu Chalupnému z května 1927: „zrovna teď čtu studii *Otázky Leninismu* a tu Klímovu novou knihu [*Vteřina a Věčnost*, MK], která velice připomíná Niet[z]sche[ho] z doby jeho *Menschliches allzumenschliches* a *Fröhliche Wissenschaft* – a ačkoliv se mu krásou stylu, lehkostí výrazu, oním tak podivuhodně lehkým, bravurním vržením myšlenky na papír nevyrovná, přece jen je u nás a v poslední době vskutku světlem. A pak: on se nebojí myslet, přesto, že výsledkem celého svého myšlení utkvívá v takové ohavné čapkovské rozmazanosti, kde to není ani filosofie, ani věda, ale ‚filosofie‘ dobré pohody dobrého měšťana a měšťáka. Ale přesto: Klíma je vskutku myslitel a umělec a intenzivně, hluboce žije.“³³² Intenzivně se jím však začal zabývat až kolem roku 1933: „chtěl bych o Klímovi něco napsat,“ sdělil v květnu Chalupnému, „léta mne zajímá a teď bych chtěl poznat i něco blíže o něm, vidět jeho rukopis (neznám jej), jeho vzezření (těch několik fot., co jsem viděl reprodukované, např. ve *Sternenhochovi*, jsou přece výrazem neobyčejného ducha) a ev. prolistovat jeho zápisky, poznat, co měl za knihy atd.“³³³ Současně nabídl svou pomoc při redakci Klímovy korespondence: „myslím, že málokdo jej bude tak (i z toho jen co vyšlo) znát jako já: sleduji ho léta. Nenapadlo Tě nikdy, že Klíma je vlastně poslední slovo (po linii idealismu) filosofie Hegelovy? Egosolismus – Deoessence – Absolute Idee – vývoj des Absoluten Geistes k Anundfürsichsein?“³³⁴

Z dopisů, jež mu sociolog poskytl, byl nadšený: „s úžasem čtu Kl. korespondenci – některé listy přesahují vše, co vyšlo tiskem – tyto věci nesmí zůstat v šupletí – což kdyby se stalo

³³¹ Abrams, Erika: Věhlas šířit opravdu nechci, říká Erika Abrams [rozhovor, ptal se Viktor Šlajchrt], in *Respekt*, 16, 2005, č. 31, s. 14.

³³² Jaroslav Kabeš Emanuelu Chalupnému, květen 1927 (LA PNP, fond E. Chalupný).

³³³ Jaroslav Kabeš Emanuelu Chalupnému, 18. 5. 1933 (LA PNP, fond E. Chalupný).

³³⁴ Tamtéž.

něco a třeba to shořelo a p.?³³⁵ V říjnu 1934 psal o Klímovi jako o „bytosti, k níž mne táhne asi stejně sympatií jako odporu, který je místy přímo fyziologický“.³³⁶ Později se stal vůdčí postavou „Klímovy společnosti“, jež měla dohlížet na vydávání jeho díla.³³⁷ Hluboký zájem o Klímu zúročil nejen v celé řadě erudovaných studií a komentářů – z nichž si blíže představíme jeho první klímovskou stat' *K profilu Ladislava Klímy* –, ale také přípravou publikací *Filosofické listy Ladislava Klímy* (1939), *Duchovní přátelství* (1940), *Juvenilie* (1941) a *Boj o Vše* (1942).

Pověřen Janem Pohořelým se v roce 1945 ujal redakce souborného *Díla Ladislava Klímy*,³³⁸ jež rozvrhl do více než dvaceti svazků. Hrubý obrys celkového plánu *Díla* načrtl v dopise Kamile Lososové z dubna 1947: „Nejdříve tři knihy, které vydal sám, potom práce nevydané, v první řadě beletrie, v druhé řadě divadla s *Matějem Poctivým*, poté deníky a zápisky, dále vlastní životopis Klímův a juvenilie a nakonec souborný registr k celému dílu Klímovu s knihou o jeho životě i dílu.“³³⁹ Nicméně už 4. března 1945 si v dopise Chalupnému stěžoval na nedostatečnou pomoc svého okolí: „Myslí jsem, že bude lze, aby mi v tom někdo pomohl, ale ono i u nejlepších lidí zůstává vše při dobré vůli, snaze a plánech, než výkonu – a tak to dělám a udělám sám.“³⁴⁰ Z projektu se však kvůli pracovnímu vytížení postupně stahoval. Po komunistickém převratu v roce 1948 další vydávání Klímových textů zpochybňoval: „mám připraveny, jak víš, některé věci Klímovy, avšak nepovažoval bych za správné přicházet s nimi právě v tento čas, kdy je třeba zdůrazňovat jiné stránky života než ony, které zdůrazňoval Klíma“.³⁴¹ Koncem padesátých let se jako penzista ke Klímovi znovu vrátil, poté zasvětil do jeho díla Ivana Diviše a pomáhal Josefu Zumrovi s přípravou klímovského výboru.

*

³³⁵ Jaroslav Kabeš Emanuelu Chalupnému, 6. 7. 1933 (LA PNP, f. E. Chalupný).

³³⁶ Jaroslav Kabeš Emanuelu Chalupnému, 26. 10. 1934 (LA PNP, f. E. Chalupný).

³³⁷ K ustavující schůzi „Klímovy společnosti“ v listopadu 1937 viz Chalupného oběžník „ctitelům“ Ladislava Klímy: „Vbrzku dovrší se deset let od skonu Ladislava Klímy, a valná část jeho díla není posud vytištěna, ba ani shromážděna a k tisku připravena. Nejen památka velkého myslitele, ale i všeobecný zájem kulturní vyžaduje, aby dílo tak vzácné neleželo ladem, ale aby vydávalo užitek duchovní. Prosím ty, kdo s tímto míněním souhlasí, aby laskavě přišli v pátek 19. t.m. ve 20 hod. do kavárny YMCA [...] k poradě o dalších krocích v tomto směru“ (LA PNP, f. E. Chalupný).

³³⁸ 1. července 1945 napsal Jan Pohořelý Kamile Lososové: „Je mou ctizádostí vydat dílo tohoto velkého českého myslitele tak, aby to bylo vždycky pýchou mého podniku a abych tím udělal čest nejen naší knižní produkci, ale i sobě“ (LA PNP, f. L. Klíma).

³³⁹ LA PNP, f. J. Kabeš.

³⁴⁰ Jaroslav Kabeš Emanuelu Chalupnému, 4. 3. 1945 (LA PNP, f. E. Chalupný).

³⁴¹ Jaroslav Kabeš Emanuelu Chalupnému, 11. 11. 1948 (LA PNP, f. E. Chalupný).

Prvním Kabešovým příspěvkem ke klímovskému bádání byla studie *K profilu Ladislava Klímy*, otištěná roku 1934 v *Rozhledech po literatuře a umění*. Kabeš v ní vyložil Klímu prizmatem základní životní zkušenosti, „bytostného základu“, který určuje celkový ráz osobnosti, její étos, ať už jde o rytmus chůze a řeči, sklon hlavy, smích či celkový postoj k životu. Za Klímův „bytostný základ“ považoval vědomí nesmrtelnosti, jež v něm potlačilo jakoukoli praktičnost ve vztahu ke každodenní realitě a vedlo jej k eremitskému způsobu života. Od vědomí nesmrtelnosti se odvíjela Klímova metafyzika i jeho nepřátelské postavení proti společnosti a člověku pojatému jako *zoon politikon*.

Kabeš zpochybnil v klímovské literatuře etablovanou paralelu s Berkeleyho solipsismem a pokusil se odhalit jiné myšlenkové kořeny, z nichž Klímova filosofie vyrůstala. V intenzitě základního životního prožitku nacházel podobnosti s Pascalem, myšlenkovou přízříností spatřoval ve filosofii Maxe Stirnera a zejména G. W. F. Hegela. Klímův „[o]sobní horoucí poměr k filosofii, jež mu byla explikací vlastního nitra“, usouvztažňoval s Plótínem a staroindickými náboženskými mysliteli.³⁴² Více než Fischer, Černý i Patočka kladl důraz na Klímovu filosofickou praxi projevující se jako „záměrné zpracování těla a smyslů, křeč flagelantství, sebetřýznění, sebezpřemáhání“.³⁴³ V praktických důsledcích myšlení pro konkrétní život tkví také hlavní rozdíl mezi českým filosofem a Schopenhauerem. Oba sice sdílí řadu ideových východisek, odlišuje je však pevnost postoje tváří v tvář životním událostem. Zatímco Schopenhauerova „mořská tišina ducha“ a ostatní duševní vytržení vzaly za své, jakmile byla ohrožena jeho renta,³⁴⁴ „Klímu jeho plamen doslova šířal“ nezávisle na vnějších poměrech. Byl to „jogín naší země a doby“, „zvláštní, z doby vědských mudrců do epochy strojů a imperialismu zabloudilý člověk“, který neznal „žádného ‚příliš‘“ a jehož „fascinující[m] monstrosní[m] díl[em]“ byl jak jeho život, tak i smrt.³⁴⁵

Ještě v jubilejní stati *Ladislava Klímy filosofie pro věčnost* z roku 1938 zdůrazňoval Kabeš vnitřní, osobní ráz Klímova myšlení: „V českém životě nenajdeme snadno druhý příklad tak mohutného vzplanutí síly myšlenky, tak úplného obětování všech vnějších zájmů, takového podřízení celého života jedině vášni, vášni žiti vnitřně, jako u Ladislava Klímy.“³⁴⁶ Klímova

³⁴² Kabeš, Jaroslav: K profilu Ladislava Klímy, in *Rozhledy po literatuře a umění* 3, 1934, č. 16–17, 21. 11., s. 109.

³⁴³ Tamtéž, s. 110.

³⁴⁴ Kabeš citoval německého filosofa Franze Mehringa. Srov.: Mehring, Franz: *K dějinám filosofie*. Praha, SNPL, 1959, s. 157.

³⁴⁵ Kabeš, Jaroslav: K profilu Ladislava Klímy, in *Rozhledy po literatuře a umění* 3, 1934, č. 16–17, 21. 11., s. 110.

³⁴⁶ Kabeš, Jaroslav: Ladislava Klímy filosofie pro věčnost, in *Literární noviny* 10, č. 13, 9. 4. 1938, s. 3.

„[v]ášeň hořeti myšlením“³⁴⁷ má podle Kabeše cíl pouze sama v sobě a všechno ostatní včetně společenských ohledů nechává hluboko pod sebou.

V napjatých společensko-politických poměrech roku 1939 však v Kabešově prezentaci Klímy došlo k posunu od důrazu na subjektivní zaměření jeho filosofie k vyzdvihování jejích politických aspektů. V úvodu k *Filosofickým listům* napsal: „Podobně jako velcí myslitelé klasického Německa Fichte a Hegel byl i Klíma nakonec myslitel politický a neudělá chybu, kdo jeho vnitřní zápas [...] bude považovat třeba jen za piedestal jeho nazírání politického [...].“³⁴⁸ Z této perspektivy pak Kabeš interpretoval Klímu i v monografii *Ladislava Klímy filosofie češství*, jež byla vydána Janem Pohořelým v roce 1945, psána však už v roce 1939.³⁴⁹ Pokusil se v ní uvést v soulad Klímovu filosofii lhostejnosti s jeho politickými názory o povaze a cíli českého národa: „Klíмова filosofie ‚ludibrionismu‘ a ‚deoessence‘, jež byla opravdu vrcholem jeho myšlenkového díla, je jen jednou jeho stranou, která je *dobře* pochopitelná teprve se *zřetelem a ve spojení* s jeho filosofií národní, bez které by byla asi takovým torsem jako pojem ‚subjekt‘ bez ‚objektu‘.“³⁵⁰ „Klíмова filosofie lhostejnosti a heroismu a riskování není ničím jiným než filosofií realistické politiky v pojetí, jak ji Masaryk vysvětlil Čapkovi.“³⁵¹ V pozdějších Kabešových textech již podobné akcentování politické složky Klímova myšlení nenajdeme. *Ladislava Klímy filosofii češství* je tak nutno číst na pozadí obecnějších národně-uvědomovacích tendencí dobového literárního života, jež se vyznačovaly příklonem k tradici (v Klímově případě zde sehrál roli zejména jeho obdiv k husitství) a snahou posilovat národní sebevědomí, s nímž zase souznělo Klímovo volání po heroismu a vznešenosti českého národa.

³⁴⁷ Tamtéž.

³⁴⁸ Kabeš, Jaroslav: Poznámka k duchovnímu boji Ladislava Klímy, in Klíma, Ladislav: *Filosofické listy*. Praha: Jan Pohořelý, 1939, s. 100.

³⁴⁹ Na straně 40 Kabeš napsal: „Napsal-li u nás v novinách v těchto dnech (19. dubna 1939) vážný člověk, že ‚smysl života nemusí dnes nikdo hledat, protože...‘, je vše, co za tím ‚protože‘ následuje nutně jen poušť jalovosti.“ Kabeš tu odkazoval na článek: Úlehla, Vladimír: Služba národu, in *Lidové noviny* 47, 1939, č. 198, 19. 4., s. 1.

³⁵⁰ Kabeš, Jaroslav: *Ladislava Klímy Filosofie češství*. Praha: Jan Pohořelý, 1945, s. 19.

³⁵¹ Tamtéž, s. 31.

2.13 Tři knihy korespondence

V letech 1939–1940 vyšly hned tři svazky Klímovy korespondence. *Filosofické listy* (1939, Jan Pohořelý) obsahují dopisy Miloši Srbovi, *List o illusionismu a Ivanu Karamazovu* (1940, Jaroslav Duchan) dopis Antonínu Křížovi, *Duchovní přátelství* (1940, Jan Pohořelý) představuje vzájemnou korespondenci Klímy, Březiny a Chalupného. Všechny tři knihy byly přijaty vesměs pozitivně. Jejich recepcce byla mírnější, smířlivější než u předchozích knih, nebyla tak silně polarizovaná; recenzenti většinou necítili potřebu zaujmout jednoznačné stanovisko – knihu buď nadšeně uvítat, nebo znechuceně odmítnout. Kritické výhrady vznášeli bez odsudku a na Klímově myslitelském zjevu nalézali i mnoho pozitivního. Pozornost se od jednotlivých filosofických tezí přesunula spíše ke snaze o porozumění duševnímu životu jejich původce. Představme v krátkosti nejprve ohlasy, jež vyvolaly *Filosofické listy*. Shovívavě hodnotil Klímovu životní a tvůrčí dráhu Jindřich Vodák, jenž dříve patřil k jeho nejvýraznějším kritikům.³⁵² Oldřich Králík označil Klímův pokus o nalezení absolutna za „úctyhodný, třebaže [je] hledal [...] dost bizarními cestami“.³⁵³ Zrušením zákona kontradikce se Klíma podobá Vladimíru Holanovi a jiným moderním lyrikům. Přestože je podle něj Klímova filosofická praxe „krkolomná“ a její křečovitost svědčí o „zoufalé[m] ustrojení [jeho] kosmu“, je tento „filosof zoufalství a paradoxu“ zároveň „velký[m] básník[em] filosofický[m]“ a četba jeho díla nebude „bez užitku pro lidi duchovně žijící. Je naléhavou potřebou české filosofie, aby se Klímovo myšlení dočkalo jednou vážného rozboru a ocenění.“³⁵⁴

Filosofka a komenioložka Jiřina Popelová spatřila na základě četby *Filosofických listů* za Klímovým „[p]ovýšený[m] aristokratický[m] solipsism[em]“ „křeč a ustavičné vypětí vůle, hořké zápolení a umdlévání; přes hlásaný absolutní spiritualismus je ve všech listech patrné bolestné vyčerpání nemocí a vnějšími poměry“.³⁵⁵ Klímovy dopisy Miloši Srbovi tak skýtají „vzácný pohled do duševní dílny podivínského, svým způsobem geniálního samotáře, jenž se až k sebezničení cele oddal světu svých představ“.³⁵⁶ Z dalších recenzí stojí za zmínku pozitivní hodnocení Adolfa Kroupy, jenž Klímu srovnal mj. s Lautréamontem a Rimbaudem;³⁵⁷ kritické výtky ke Klímovu vztahu k logice vynesla filosofka Vlasta Tatjana

³⁵² Vodák, Jindřich: Z dějů náboženských a filosofických, in *České slovo* 32, 1940, č. 11, 16. 1., s. 8.

³⁵³ Králík, Oldřich: Hlasy filosofie, in *Výhledy* 2, 1940, č. 3, s. 172–175.

³⁵⁴ Tamtéž.

³⁵⁵ Popelová, Jiřina: Filosofické listy Ladislava Klímy, in *Národní práce* 1, 1939, č. 321, 22. 11., s. 4.

³⁵⁶ Tamtéž.

³⁵⁷ Kroupa, Adolf: Kniha listů našeho nejpůvodnějšího filosofa, in *Haná* 31, 1940, č. 24, 31. 1., s. 3.

Miškovská,³⁵⁸ česko-rusko-gruzínský spisovatel a filosof Konstantin Alexandrovič Čcheidze autorovo myšlení připodobnil k některým názorům Dostojevského, především těch, jež ztělesňuje Kirillov z *Běsů*.³⁵⁹ V anketě *Lidových novin* o nejzajímavější knihu roku 1939 uvedl *Filosofické listy* do svého výběru esejista a solitér české filosofie a literární vědy Václav Navrátil a herec Jindřich Plachta, jenž se s Klímou znal osobně.³⁶⁰

Bibliofilie *List o illusionismu a Ivanu Karamazovu* vydaný ve sto výtiscích Jaroslavem Duchanem nezbudil velkou pozornost. Nad *Duchovní přátelství* svazek vyzdvihl Oldřich Králík; dopis Antonínu Křížovi je podle něj „jediným trpytným výtryskem Klímových myšlenek“.³⁶¹ O pasáži dopisu s podnadpisem „Krása“ (srov. II 185) napsal: „Z této máchovské apostrofy mluví velký básník marnosti života a Klíma jistě básníkem byl.“³⁶² Kromě Králíkovy reflexe registrujeme už jenom krátkou zmínku Miloslava Novotného v *Lidových novinách*³⁶³ a nepublikovanou anonci knihy z pera Jana Patočky.³⁶⁴

Duchovní přátelství se od předchozích dvou svazků liší jednak tím, že prezentuje i dopisy adresátů, jež obohacují pohled do Klímova egosolistického světa o intersubjektivní rozměr, jednak osobnější, intimnější povahou dopisů. „Kdežto *Filosofické listy* [...] přinesly především doplnění vnitřního portrétu Klímova [...],“ napsal v předmluvě Jaroslav Kabeš, „přináší tato publikace [...] mnoho důležitého a nového k poznání myšlenkového vývoje Klímova a vnějších osudů jeho života i jeho díla“.³⁶⁵ Snad i díky Březinovu a Chalupného věhlasu byl ohlas knihy podstatně výraznější. Ani *Duchovní přátelství* nevyvolalo žádné zásadní kontroverze a drtivá většina recenzentů je hodnotila pozitivně.

O nevšedním spojení tří tak rozdílných myslitelských osobností napsal Miloš Srb: „Na pozadí světlé, takřka nadzemsky čisté a vznešené osobnosti Březinovy na jedné straně a Chalupného jasně, vyrovnané rozumnosti na straně druhé rýsuje se ostrý profil tvrdého zjevu Klímova a roste do tragické velikosti.“³⁶⁶ Karel Bodlák se ve svém prvním publikovaném textu o Klímovi vyjádřil o uveřejněné korespondenci jako o „doklad[u] nemilosrdné revise Klímovy filosofie oněmi vnějšími fakty života“, což ovšem „nemění [...] nic na jejím nehlubším,

³⁵⁸ Miškovská, Vlasta Tatjana: *Filosofické listy* Ladislava Klímy, in *Kalich* 19, 1941, č. 2, 15. 3., s. 60–61.

³⁵⁹ Čcheidze, K. A.: Poznámka o filosofii Ladislava Klímy, in *Venkov* 34, 1939, č. 301, 23. 12., s. 5.

³⁶⁰ [Anketa o nejzajímavější knihu roku], in *Lidové noviny* 47, 1939, č. 607, 3. 12., s. 6.

³⁶¹ Králík, Oldřich: *Listy umělců a myslitelů*, in *Výhledy* 2, 1940, č. 8, s. 491.

³⁶² Tamtéž.

³⁶³ Novotný, Miloslav: *Konůpkiana*, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 318, 26. 6., s. 7.

³⁶⁴ Patočka, Jan: *Češi I. Sebrané spisy*. Sv. 12. Praha: OIKOYMENH, 2006, s. 750.

³⁶⁵ Kabeš, Jaroslav: Několik slov úvodem, in Klíma, Ladislav: *Duchovní přátelství. Vzájemná korespondence Ladislava Klímy s Emanuelem Chalupným a Otokarem Březinou*. Ed. J. Kabeš. Praha: Jan Pohořelý, 1940, s. 5.

³⁶⁶ Srb, Miloš: *Dopisy Ladislava Klímy*, in *Národní politika* 58, č. 313, 1940, 10. 11., příloha *Písemnictví*, s. 4.

nejsvětlejším jádru! Které je vlastně nedefinováno dosud.³⁶⁷ Rudolf Černý charakterizoval autora jako „mystika, který svůj život učinil jevištěm toho, co jinak bývá literárním rozvinováním fiktivní situace“,³⁶⁸ a jeho praxi přirovnal k jogínskému sebezdokonalování. Klíma je tak podle Černého „případ pro *opravdovou* náboženskou vědu, ta však pro samé starosti o totemismy a šintoismy nemá na takovéto věci času“.³⁶⁹ Ludvík Svoboda napsal v souvislosti s *Filosofickými listy* i *Duchovním přátelstvím*, že „křečovitý zápas o vlastní, nejosobnostnější názor na vše musí při čtení obou svazečků mocně dojímat“.³⁷⁰ Oldřich Králík spatřoval hlavní přínos publikace především v Klímově svědectví o Březinovi: „Můžeme soudit o Klímově zoufalé filosofii jakkoliv, ale nikdo mu asi neupře smysl pro nejjemnější duchovní distinkce. A tento násilnický filosof se přímo svíjí před strašnou silou Březinovy pokory a dobroty. [...] tragický buřič a bořitel se musil sklonit před majestátem básníka *Větrů od pólů*.“³⁷¹

Na další texty³⁷² odkazujeme v bibliografii (v literatuře předmětu). Na tomto místě bychom se chtěli ještě zastavit u reakcí dvou autorů, jež se k edičnímu počínu Jaroslava Kabeše stavěli skepticky. Jan Patočka, který stručně, ale vesměs pozitivně psal o *Filosofických listech*, glosoval vydání Klímovy osobní korespondence s Chalupným a Březinou slovy: „Obsahově je v dopisech Klímových málo nového; zajímavý je jeho osobní poměr k těmto mecenášům – podkuřování se tento nezávislý duch neubráníl. Recensent má nepříjemný dojem, že publikátoři posloužili mnohem více dějepiscům českých myšlenek nežli Klímovi.“³⁷³

Podobně soudila i Jiřina Popelová v článku s výmluvným titulem *Obnažené bolesti: Duchovní přátelství* „dává na pospas čtenáři truchlivé scény existenčního zápasu nešťastného solipsisty. [...] trapné prosby a doznání krajního stupně vnější ubohosti mírnilo Klímovi jen pomyslení, že je svěruje osobnosti tak výjimečné a nadzemsky ušlechtilé, jakou byl Ot. Březina. Ale byl by snesl pomyslení, že budou dány v plen veřejnosti, o níž měl tak malé mínění? Nemohu se proto s touto edicí smířit [...]. Pro poznání Klímovy filosofie podává tato kniha málo. Uvědomujeme si při ní krvavou ironii kontrastu mezi hrdým solipsismem, zdůrazňujícím

³⁶⁷ Bodlák, Karel: Duchovní přátelství, in *Strom*, 1940, č. 2, podzim, s. 44.

³⁶⁸ Černý, Rudolf: Z letošní filosofické úrody, in *Akord* 8, 1940–1941, č. 2, 1940, s. 68.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 69.

³⁷⁰ Svoboda, Ludvík: Korespondence Ladislava Klímy, in *Sociologická revue* 11, 1940, č. 3–4, s. 340.

³⁷¹ Králík, Oldřich: Listy umělců a myslitelů, in *Výhledy* 2, 1940, č. 8, s. 490–491.

³⁷² Jde o reflexe J. Heyduka, K. Kovala, F. Kratiny, J. Krecara, A. Kroupy, Z. Šmída a některé anonymní texty.

³⁷³ Patočka, Jan: Duchovní přátelství, in *Česká mysl* 35, 1941, č. 1–2, s. 91.

naprostou suverenitu vůle a strašnou závislost myslitele, drceného zbědovaností tělesnou i existenční.³⁷⁴

³⁷⁴ Popelová, Jiřina: Obnažené bolesti, in *Národní práce* 2, 1940, č. 262, 25. 9., s. 4.

2.14 Boj o Vše

Boj o Vše (1942), třetí publikace, kterou pro Jana Pohořelého připravil Jaroslav Kabeš, obsahuje Klímovy deníkové záznamy a také několik úryvků z dopisů Antonínu Pavlovi, Miloši Srbovi, Emanuelu Chalupnému a Antonínu Křížovi z let 1909–1917. Ke svazku *Arkanum*, v němž byly poprvé představeny výňatky z autorových deníků, se má *Boj o Vše* podobně jako *Duchovní přátelství k Filosofickým listům*: je osobnější, představuje Klímovo myšlení v jeho zrodu a ve střetech s realitou – v době, kdy Klíma intenzivně pomýšlel na sebevraždu. Díky tomu, že se Kabeš vyvaroval pokušení vybírat z deníků jen snadno zapamatovatelné aforismy, jeví se Klímův tvůrčí proces a životní zápas mnohem plastičtěji. Z Klímových zápisů se sice zachovaly jen zlomky, jde však – podle Emanuela Chalupného – o „zlomky tak mohutné jako zříceniny hradu kdysi nedobytného“. *Boj o Vše* je tak dle tábořského sociologa „kniha svrchovaně překvapující, myšlenkově nejodvážnější v české literatuře vůbec“ a „nejhlubší ideov[á] práce, jaká v poslední době vyšla“.³⁷⁵

Klímův duchovní boj ocenil také Ferdinand Kratina: „tento plachý, neklidný, neharmonický, ale bohatou duchovostí překypující duch [...] [byl] zápasníkem jako málokdo“.³⁷⁶ Podle Ludvíka Svobody je před zraky čtenáře prováděna „krut[á] duchovní sebestitv[a], bezohledn[á] introspekce[e], jež ve službách absolutní Vůle jako podstaty všeho hledí vyslédit všechny slabé stránky autorovy, jež by mohly ohrozit jeho sílu“.³⁷⁷ V nepodepsané recenzi z bibliofilského věštníku *Marginalie* čteme: „Klíma je více než filosof veliký básník, jakýsi český Leopardi naruby.“³⁷⁸ Jiřina Popelová popsala Klímu jako „člověka posedlého myšlením osudově, nezvratně až do fyzického zničení. Je tu opravdu filosofická mania – filosofické šílenství, o němž mluvil Platon, myšlení nad skutečnost, naprosté pohlcení člověka suverénní mocí vlastních vizí.“³⁷⁹ Obsah jeho myšlení však není tak původní, jak se jeho stoupenci domnívají: „Je v něm mnoho z křečovitého titanismu módního na konci století, z dekadentního pohrdačství a rouhačství, a šklebí se v něm nakonec přes silácká vyznání kladu a umocněné vůle – zoufalé prázdno, stesk a beznaděje. Ale obsah je v tomto případě až něčím druhotným, hlavní je prudký duchovní život, bezvýhradné odevzdání myšlenkovým

³⁷⁵ Chalupný, Emanuel: Zpověď velkého myslitele, in *A-Zet Pondělník* (příloha *Českého slova*) 15, 1942, č. 16, 20. 4., s. 3.

³⁷⁶ Kratina, Ferdinand: Z filosofovy pozůstalosti, in *Lidové noviny* 50, 1942, č. 235, 10. 5.; příloha *Literární neděle* 8, 1942, č. 19, 10. 5., s. 1.

³⁷⁷ Svoboda, Ludvík: Dokumenty k poznání Ladislava Klímy, in *Naše věda* 21, 1942, č. 7–8, s. 207–208.

³⁷⁸ Ladislav Klíma: *Boj o Vše*, in *Marginalie. Věštník Spolku českých bibliofilů v Praze* 16, č. 2, září 1942, s. 22–23.

³⁷⁹ Popelová, Jiřina: Z odkazu filosofa Ladislava Klímy, in *Národní práce* 4, 1942, č. 215, 7. 8., s. 5.

závratím, zápas o ujasnění prchavých tuch, prahnutí po absolutnu tak silné, jak je sotva najdeme v ostatní české filosofii.“³⁸⁰

Některé obraty z textu Vlasty Tatjány Miškovské mohou připomenout způsob, jakým o *Traktátech a Diktátech* referoval Bartoš Vlček. Významná kritička existencialismu byla iritována „únavn[ou] sebechvál[ou] samozvaného průkopníka vyššího lidství“, cvičení vůle, jímž chtěl Klíma dosáhnout božství označila za „chorobnou představu“ a k vydání knihy jako takové se vyjádřila odmítavě: „Vynaložiti tolik péče na vydání zlomků, v nichž živoří několik filosofických motivů vedle spousty okamžitých nápadů, skoro vždy rozkladných a často hodně nechutných – to je pieta na zcela nevhodném místě.“³⁸¹

Z recenzí Klímovy knihy se zdá, že dobový politický kontext neměl na psaní o autorovi příliš velký vliv. Do některých článků však ovzduší Protektorátu mohlo proniknout. V textu s názvem *Dekadentní ilusionismus* kritizoval autor, jehož identitu se nám nepodařilo určit, Klímovo myšlení z politických a společenských pozic: „se zásadními závěry, se zásadním směrem této filosofie nelze dnes souhlasit. Ta nevyhovuje a nepřesvědčuje, ani neláká. Klíma filosof je jistě zajímavý zjev, avšak nekonstruktivní, rozkladný.“ Jeho filosofie je pro „nedostatek sociálního myšlení“ a iracionalismus „filosofií minulosti. Dnešnímu měnění hodnot a jejich dočasnosti nemůže být stavěna po bok jako vhodná a včasná nauka. Je charakteristická pro svou dobu předválečnou, nepřevratnou, statickou.“³⁸² V opozici k některým pozdějším výkladům, jež uváděly Klímu v souvislost s fašismem či nacismem,³⁸³ je třeba konstatovat, že v době ohrožení českého národa nacisty nebyla Klímova filosofie – na rozdíl od filosofie Friedricha Nietzscheho – ideologicky zneužita. V roce 1938 naopak *Polední list* ve snaze o upozornění na nebezpečí nastupujícího nacismu citoval Klímův výrok: „čistá rasa – čistý nesmysl“ (III 139).³⁸⁴

³⁸⁰Popelová, Jiřina: Z odkazu filosofa Ladislava Klímy, in *Národní práce* 4, 1942, č. 215, 7. 8., s. 5.

³⁸¹Miškovská, Vlasta Tatjana: Boj o vše. Deníky a korespondence z let 1909–1917, in *Česká mysl* 39, 1945, č. 1–5, s. 137–138.

³⁸²Dekadentní ilusionismus, in *České slovo* 34, 1942, č. 115, 16. 5., s. 5; šifra Bo.

³⁸³Viz kapitulu 4.2.

³⁸⁴[Neuveden]: Filosof o čisté rase, in *Polední list* 12, 1938, č. 221, 11. 8., s. 2.

2.15 Upravovat, nebo neupravovat?

Kabešův ediční přístup k vydávání Klímových textů byl podobný zásadám, jež v současné době zastává a v *Sebraných spisech* uplatňuje Erika Abrams; vyznačuje se absolutní věrností rukopisné předloze, snahou o minimální zásahy do textu, který je tištěn se všemi pravopisnými a jinými jazykovými zvláštnostmi Klímova projevu. Kabešovo přesvědčení, že jedině takovým způsobem je možno Klímovo dílo v autentické, nezkrácené podobě prezentovat, jej vedlo k rozpoutání polemiky s Rudolfem Vápeníkem, jenž v roce 1937 připravil pro nakladatelství Družstevní práce výbor z Klímových próz *Mezi skutečností a snem*. Text byl již dokonce i vysázen, ale celý podnik se nakonec nerealizoval, neboť nakladatel opomenul sjednat smlouvu s majitelkou rukopisů Kamilou Lososovou. A jelikož zpětné jednání ztroskotalo na finančních otázkách, musela být sazba rozmetána.³⁸⁵ Výbor nakonec u Jaroslava Picky přece jen vyšel, ovšem až v roce 1953 a pouze v bibliofilském nákladu čtyřiceti výtisků. Vápeníkem upravené prózy se sice nedostaly k veřejnosti, neunikly však pozornému oku Jaroslava Kabeše, který roku 1940 publikoval článek *Trápení díla Ladislava Klímy*, v němž rozdmýchal debatu o tom, jak k vydávání autorovy pozůstalosti přistupovat. Ostré výměny názorů mezi „klímology“ v devadesátých letech, o nichž pojednává kapitola 4.1, mají předobraz v polemice, jejíž stěžejní obrysy se nyní pokusíme načrtnout.

Kabeš, vědom si toho, že cesta Klímových děl k veřejnosti nebyla nikdy snadná, oceňoval jak všechny za autorova života publikované knihy, tak Škeříkem posmrtně vydané *Utrpení knížete Sternenhocha*. Zásadní problém však spatřoval v ediční přípravě *Slavné Nemesis* i Vápeníkova výboru. V obou projektech se uplatňovala „opravovatelská vášeň“ vydavatelů, docházelo ke škrtům, úpravám slovosledu, interpunkce atd. Sbírká próz *Mezi skutečností a snem* byla dle Kabeše opravena „nejinak než kvintánská komposice [...] ve všem, co se dalo zkazit. Nelze ovšem pochybovat, že se to dělo z dobré vůle, ale na tomto poli se asi většina chyb děje v dobrém úmyslu.“³⁸⁶

Všechny zvláštnosti Klímova stylu byly podle Kabeše úmyslné, „od obzvláštní záliby v cizích slovech a jejich dnes neběžného pravopisu až po interpunkci,³⁸⁷ která – právě tak jako

³⁸⁵ Vápeník, Rudolf: Upravovat – neupravovat, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 139, 18. 3., s. 3–4.

³⁸⁶ Kabeš, Jaroslav: Trápení díla Ladislava Klímy, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 88, 19. 2., příloha Literární pondělí, s. 4.

³⁸⁷ Srov. tamtéž: „Kombinace pomlček, dvojteček se středníkem, počet teček a pomlček, kombinace pomlček s otazníkem a vykřičníkem a důraz na to vše [...]“

výrazný, ‚násilný‘ slovosled – je jeho speciálním výrazovým prostředkem.³⁸⁸ Kabeš svá tvrzení dokládá mj. autorovým důrazem na pozici substantiva ve větě a na zamlčování přísudku, který je patrný např. ve formulaci ‚parolí‘ typu ‚Zář to vše!‘ (II 412) namísto ‚Vše jest jen Zář‘. Dokonce i chyba má v textu svoje místo, a to mj. kvůli ‚projevům podvědoma‘, kterým Klíma věnoval pozornost ‚nezávisle na Freudovi a před ním‘.³⁸⁹ Příznačná je v tomto ohledu i Klímova předmluva ke druhému vydání jeho prvotiny, v níž píše, že by ‚v tomto 2. vydání nezměnil principiálně ni slovo ni hlásku; nekorigoval by ani pravopisně třeba ‚kobilu‘‘ (III 16). Veškeré odchylky od jazykového úzu ke Klímovu psaní neodmyslitelně patří, ‚nejsou u něho plodem instinktivní bezprostřednosti, nýbrž záměrného tvoření, soustružnictví výrazu i za cenu znásilnění a nezvyklosti jazykové a pravopisné. Klíma byl stylem expresionista‘.³⁹⁰ Z těchto důvodů je třeba ‚odmítnout jakékoli, byť sebe lépe míněné textové ‚revize a opravy‘‘. O Klímově literárním výrazu by mělo platit ‚totéž, co je samozřejmostí ve výtvarnictví: je změnitelný jen samotným autorem – dnes, po jeho smrti, tedy nikým‘.³⁹¹

Na Kabešovu kritiku reagoval Rudolf Vápeník, jenž se k přípravě nerealizované knihy přihlásil. Vápeník souhlasil s Kabešem v tom, že bez úprav je třeba ponechat autorovu filosofii, vydání jeho beletrie se však bez nich neobejde. ‚Úspěch každého díla takzvané krásné literatury je přímo závislý na stupni jeho formální dokonalosti.‘³⁹² Klímova beletrie se však dle Vápeníka dochovala v bídém stavu: často jde jen o ‚koncepty a zlomky‘, ‚psané měkkou tužkou na útržcích (někdy i balícího) papíru‘; ‚[...] do jinak plynulého dějového pásma zasahují rušivé, nikterak zdůvodněné a zbytečné epizody, [...] leckdy jeden hrdina vystupuje pod zcela různými jmény atd.‘³⁹³ Klímovo beletristické dílo je ‚vnitřně cenné, avšak formálně nedokonalé‘, a kdyby je nakladatel vydal v podobě, v jaké se dochovalo, pak by ‚pomohl na svět mrtvému dítěti‘.³⁹⁴

V Klímových textech není obtížné najít podpůrné citáty pro rozporuplné názorové postoje. Kabešovu odkazu na filosofův výrok o ‚kobile‘ kontroval Vápeník citací z dopisu Aloisi Fiedlerovi: ‚Mnohé spisovatele třeba posuzovat jen dle toho, co jim ‚z pera vytrysklo‘,

³⁸⁸ Kabeš, Jaroslav: Trápení díla Ladislava Klímy, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 88, 19. 2., příloha Literární pondělí, s. 4.

³⁸⁹ Tamtéž.

³⁹⁰ Tamtéž.

³⁹¹ Tamtéž.

³⁹² Vápeník, Rudolf: Upravovat – neupravovat, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 139, 18. 3., s. 4.

³⁹³ Tamtéž.

³⁹⁴ Tamtéž.

všechno pozdější ‚zdokonalování‘ je zhoršování, reformování deformováním. Jsem opakem této instinktivní láje. Čímž není řečeno, že by první mé ‚výtrysky‘ byly špatné. Ale koncepty jsou to vždy jen a skizy, jen material, jen cihly a ne ještě dům. Tak je třeba dívat se na všechno téměř, co je v rukopisech těch tužkou psáno; nepřirovnávat k tištěným knihám. Leccos z toho napsáno jen pro vyplnění místa a času, – z marotty, že toho dne musí býti ta či ona kapitola dokončena, z pověry, že každá stránka má být dopsána do konce; mnohé a mnohé v opilosti, – ne zbystřující, ale stupidisující, – a ve stavech ještě horších“ (II 357).

Ve Vápeníkově obhajobě zazněl také argument, s nímž se setkáme i v devadesátých letech: nebýt ‚upravovatelů‘, jejichž práci (např. Zelinkovu *Slavnou Nemesis*) Kabeš zavrhuje, veřejnost ani kritika by se o Klímově díle nedozvěděly. Klímovy texty nejenže úpravy vyžadují, ale dokonce k nim vyzývají. Jako takovou ‚výzvu‘ chápal Vápeník autorovu poznámku k jednoaktovce *Edgar*: „Toto zde je naprosto jen náčrtek, při němž mimo hlavní děj může být změněno vše. Jsou v něm mnohá opomenutí, rozpory atd. Ale bylo nemožno, aby při thematu tak těžkém pouhá improvisace, za nepříznivých tělesných dispozic nebyla značně nedokonalá. Tím slibnější je celá věc, tím významnější může se stát – až bude propracována.“³⁹⁵ Jelikož Kabeš se již do polemiky nezapojil, dodejme jen, že ‚propracováním‘ dramatu autor s největší pravděpodobností nemyslel posmrtnou redakci, nýbrž svou vlastní revizi textu, k níž však pro předčasnou smrt bohužel nedošlo.

Poslední slovo ve sporu o (ne)upravování Klímových textů neměl ani Kabeš, ani Vápeník, ale autorův přítel a ‚žák‘ Miloš Srb, který zaslal do redakce *Literárního pondělí* vyjádření: „Lad. Klíma zastával naprosto nekompromisní názor, že na literární pozůstalosti nesmí býti měněna ani čárka. Uváděl jako vzor Grisebachovo vydání Schopenhauera v Reklamce: jak jsou v něm respektovány všechny zvláštnosti Schopenhauerovy interpunkce, jak dokonce – ve snaze věrně reprodukovati dochovaný rukopis – i průhledné slovní zkratky, které by Schopenhauer při vydání rukopisu byl dal asi plně vypsát, byly otištěny přesně podle rukopisu, t. j. jako zkratky atd. Zvláštnosti Klímovy dikce byly záměrné a Klímovi vždy velmi záleželo na tom, aby nebyly žádným zásahem vydavatele porušovány. Výslovně mne žádal, abych – přežiju-li ho – snažil se vždy podle svých možností a sil zabránit tomu, aby jeho dílo bylo jakkoli měněno a upravováno – lhostejno zda jde o díla filosofická či beletrii.“³⁹⁶

*

³⁹⁵ Klíma, Ladislav: *Victoria aeterna*. Praha: Arkýř, 1992, s. 248.

³⁹⁶ Srb, Miloš: Upravovat pozůstalost Lad. Klímy?, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 176, 8. 4., s. 4.

V této souvislosti nebude snad bez užitku zmínit ještě jeden mezi klímovskými badateli nechvalně proslulý ediční přístup. Na vlastní pěst se po autorově smrti pustila do přepisování a úpravy Klímovy beletrie majitelka jeho rukopisů Kamila Lososová. Drobná část její práce spatřila světlo světa v roce 1938, kdy k šedesátému výročí filosofova narození vydal Jaroslav Pícka bibliofilii *Edgar a Eura*. V nákladu necelých sto výtisků publikovaný úryvek nezbudil žádnou velkou pozornost, její opisy však později kolovaly v samizdatu a po revoluci v roce 1989 vyšly v nakladatelství Lege artis a Pražská imaginace.

Erika Abrams obsírně popsala, jak ke Klímovým textům (zejména ke „gigantick[ému] cár[u]“ „Velkého románu“) jeho přítelkyně přistupovala. Torzo autorem z podstatné části zničené prózy se pokoušela zacelit mj. psaním vlastních spojovacích pasáží či lyrických vsuvek. Redukovala dochovaný text na 60 % jeho skutečného rozsahu, kapitoly a jejich zlomky seřadila ve sporném či vyloženě nepřesném pořadí, vyškrtala či nahradila nejen vulgarismy, ale i slova jako „přirození“ či „pohlavní orgány“, vyřadila většinu pasáží obsahujících blasfemické výpady proti křesťanství, svévolné zločiny, vraždění dětí, lesbické, incestní, sadomasochistické a podobné výjevy. Upravovatelka nebyla konzistentní ve svých úpravách, ačkoli např. vyškrtla scénu bití některé z ženských postav, ponechala jí v dalších pasážích modřiny na zadnici. Její „zjemňující a zmravňující snaha“ vedla k celkové nivelizaci rozdílů mezi ženskými postavami, které se od sebe odlišovaly právě „svými perversemi a jazykovými výstřelky“ (IV 23).

K výčtu všech sporných úprav či omylů, jichž se Kamila Lososová dopouštěla, dnes nemá smysl přidávat další, doplníme jej zde pouze postřehem poněkud kuriozního způsobu, jakým upravovatelka některá „závadná“ slova někdy nahrazovala – totiž na základě fonetické podobnosti: „smutně“ místo „smilně“, „bulíku“ místo „bídáku“, „do tvé kůžičky“ místo „kozičky“. Ohlasy, jež vydání jejích opisů v devadesátých letech vyvolalo, mapujeme v kapitole 4.1.

2.16 Karel Bodlák

Chceme-li alespoň stručně představit osobnosti, jež v prvních dvaceti letech po autorově úmrtí výrazně formovaly klímovský fenomén, nemůžeme opomenout ani básníka, pedagoga, esejistu a redaktora Karla Bodláka. Kromě již zmíněné recenze *Duchovního přátelství* a řady popularizačních textů se do „klímologických“ kruhů zapsal účastí na souborném *Díle Ladislava Klímy*, jehož redakcí jej v roce 1946 pověřil pracovně vytížený Kabeš, ediční přípravou jubilejního sborníku *Ladislav Klíma: filosof-básník* (1948) a v neposlední řadě hutnou syntetizující studii *Myšlenkový svět Ladislava Klímy*. Jelikož jde o jeden z nejrozsáhlejších a nejkomplicovanějších textů, jež byly Klímovu dílu věnovány, není naší ambicí jej zde shrnout; upozorňujeme pouze na několik stěžejních myšlenek. Jádrem či východiskem Klímovy filosofie – připomeňme, že Chalupný je nacházel v berkeleyovském „být znamená být vnímán“, Rudolf Černý v důrazu na základní etickou otázku „co dělat?“, Jan Patočka v poukazu na absurdnost logiky – tkví podle Bodláka v tezi „Deus Sum“. Od ní se pak odvíjí autorovy úvahy o Klímově „fiatizmu“, „kontradikcionismu“ či „imperatizmu“, tedy o konceptech, které pozornosti většiny interpretů unikaly. Bodlák se věnoval také vztahu beletrie a filosofie („Beletrie líčí jako skutečnost, co metafyzika abstraktně ponuje“)³⁹⁷ či charakteristice Klímovy tvůrčí osobnosti: „Klíma je romantik a zároveň typ rozumový s vášní pro klasický klid. [...] Základními, možno též říci krystalizačními rysy v ní zůstávají ty, jež konvenčně nazýváme apollinskými: přísnost, intelektualita, abstraktivnost, vznešené instinkty. K dionýskému pojetí života a věčnosti se v celkové koncepci teprve dopracoval, a i když je výsledek nemožný bez dispozic, ukazujících v tomto případě na romantický typ, [...] příznačným rysem v jeho relativismu zůstává intelekt a definice; podle tradičního dělítky: převládá logicismus.“³⁹⁸

Z osobního hlediska vylíčil svůj vztah ke Klímovi v nepublikovaném textu, jímž pravděpodobně hodlal doprovodit reedici výše zmíněné stati, která měla na přelomu šedesátých a sedmdesátých let vyjít v českobudějovickém nakladatelství Růže. Klímov byl poprvé výrazněji zaujat už v roce 1922, když pročítal kritiky *Matěje Poctivého*. Prvním textem, který od autora četl, byl článek *In margine konference v Locarno*³⁹⁹: „[...] byl jsem ohromen. Lapidárním slovem tu český filosof odsoudil všechno mumraj měšťáckých mírotvorců, jejich vzájemné průhledné napalování vedoucí k novým válkám – čtenář nevěděl,

³⁹⁷ Bodlák, Karel: *Myšlenkový svět Ladislava Klímy*, in *Ladislav Klíma: filosof-básník*. Praha: Jan Pohořelý, 1948, s. 36.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 23. Na další Bodlákovy texty o Klímovi odkazujeme v bibliografii.

³⁹⁹ Neboli *Smiřovačky mezi velmocemi* (III 377–380).

co fascinovalo víc –: zdali rozhodnost, s kterou autor všechny ty idealisující fikce smetl na hromádku s odpadky, nebo výraznost, s jakou předvedl moc kolosální hlouposti. Od časů Karla Havlíčka nebylo slyšet takový hlas.⁴⁰⁰ „A když vyšla *Vteřina a věčnost*, jedné slunné neděle o prázdninách 1937, po odchodu domácích lidí z pokoje, jsem si ji za odpoledne jedním dechem přečetl. / Ovšemže jsem si hned objednal *Traktáty a diktáty* a zbytek prázdnin strávil s knihou na procházkách údolími a háji Černovického potoka na úpatí Vysočiny. Střídavě s učebnicí astronomie, neboť jsem studoval ke zkoušce. Vidím stále tu tichou a moudrou zář srpna, měsíce, ve kterém se Klíma narodil. Krajiny, myšlenky, vše bylo prostoupeno jeho antickým světlem. [...] Klímovy filosofické texty mi dopomohly k tomu, že jsem si spojil a upevnil některé dobyté myšlenkové závěry, znamenající pro mě životní nezbytnost.“⁴⁰¹

Bodlákovo zaujetí Klímou mělo dlouhé trvání a patřilo k nejhlubším v české literatuře. V jeho pozůstalosti se dochovaly stovky, ne-li tisíce listů s leckdy chaotickými poznámkami o autorově myšlení, výpisky z jeho knih a koncepty studií. Klímovský vliv je běžně uváděn jako jeden ze stěžejních zdrojů, z něhož vyvěrala také Bodlákova vlastní literární tvorba, meditativní poezie vyznačující se mravním patosem a komplikovaným výrazem.

⁴⁰⁰ Bodlák, Karel: Slovo k reedici [nepublikováno], LA PNP, f. K. Bodlák.

⁴⁰¹ Tamtéž.

2.17 Dynamoarchismus

V polovině čtyřicátých let se ke Klímovu odkazu přihlásila také skupina literátů – opět převážně básníků – sdružených kolem deníku *Mladá fronta*, kteří nazvali svůj program dynamoarchismus a jeho východiska a cíle formulovali ve sborníku „nového uměleckého myšlení“ *Aktiv*. Sborník vznikl v roce 1944, vyšel však až o dva roky později. Mezi dynamoarchisty patřili Ivan Andrenik, Jan Grossman, Jaromír Hořec, František Listopad či Jaroslav Morák. Z emotivně vypjatého manifestu s názvem *Výzva*, jímž je sborník uveden, citujeme několik úryvků, na jejichž základě by bylo možné konstatovat myšlenkovou spřízněnost s Klímou: „Hle, slavný návrat bláta, jímž se budou korunovat nejčistší lásky! Tušíme čistotu, cudnost a zdraví v tom, co jste určovali za sprosté, hrubé a nemocné. [...] Rukama lásky rozbíjíme nenávistně, co jsme našli. Silou a pokorností je nám dáno rozbít věci, lidi, svět, náhodné a předvídané, abychom viděli. Až k atomům! [...] Jsme posedlí troskami a spodinou, která vyplavala, slávou vnitřního prostoru. [...] chceme, aby nové umění nebylo bojem o změnu literární situace, ale bojem o nové nazírání, myšlení, jednání, žití. Neboť – to je metoda života i umění: osvobozovat, navždycky a bez přestání znova!“⁴⁰²

V programové stati *Nové umělecké myšlení* se dynamoarchismus pokusil teoreticky vymezit Jan Grossman. Rodokmen dynamoarchistického myšlení hledal v německém romantismu a filosofickém idealismu. Genetickou souvislost spatřoval v díle autorů jako L. Tieck, F. Hölderlin, Novalis, L. Šestov, P. Valéry, E. A. Poe, A. Rimbaud, R. M. Rilke, L.-F. Céline a L. Klíma. Český filosof zde nefiguruje jen jako jméno mezi jmény; jeho odkazu je věnována značná část studie: „Obraz nového myšlení, vyvíjejícího se od základů romantismu, nalézáme u Ladislava Klímy. Absolutní idealismus zde vrcholí, současně se však – ve formě plánu a ve vztahu k novému utváření struktury umění – přesouvá ve zcela jinou podobu, ve které popírá svou prvotní formu. Souvislost s Šestovem se ukáže jasnou. U Ladislava Klímy se setkáváme s ještě silnějším zvnitřněním všech těch prvků, které romantický idealismus klade mimo sebe. Je tu totéž zdůraznění vlastního procesu myšlení a poznávání, totéž uvztažení k podmětu.“⁴⁰³ „Klímův existencialismus, jeho kladné pojetí vší protikladnosti, jeho centralisace veškeré metafysické problematiky na člověka, to vše jsou přímé základy nového uměleckého myšlení, jehož poslední fáze zasahují až do přítomnosti.“⁴⁰⁴

⁴⁰² *Aktiv. Sborník nového uměleckého myšlení*. Praha: K. Synek, 1946, s. 5–6.

⁴⁰³ Grossman, Jan: *Nové umělecké myšlení*, in *Aktiv. Sborník nového uměleckého myšlení*. Praha: K. Synek, 1946, s. 14–15.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 17.

Vystoupení dynamoarchistů je prvním a – nepočítáme-li underground v sedmdesátých a osmdesátých letech – jediným případem v dějinách české literatury, kdy se ke Klímovi jako svému předchůdci programově přihlásila nějaká literární skupina. Následující kapitola bude pojednávat mj. o trpké dohře, jíž se dočkal život skupiny po změně politických poměrů roku 1948.⁴⁰⁵

⁴⁰⁵ Vážnější zájemce o recepci Klímova díla ve čtyřicátých letech odkazujeme v bibliografii – v literatuře předmětu – na v práci nezmiňené texty od autorů J. Brambora, E. Červinka, F. Krátký, B. Slavík, R. Voříšek, jakož i na několik anonymních článků.

3. 1948–1989

3.1 Komunismus

„Nejsem-li socialistou,“ napsal Klíma v dodatku k *Mé filosofické konfesi*, „jsem více než socialistou, a Marx i Bakunin by as užasli, uzříť mé názory...“ (III 426) Nedlouho po komunistickém převratu v únoru 1948 se však ocitl na seznamu zakázaných autorů. Ještě v roce 1948 stihl vyjít jubilejní sborník *Ladislav Klíma: filosof-básník*, v němž se redaktori mj. pokoušeli vyzdvihnout ty stránky Klímova díla, jež by mohly souznít s marxistickým myšlením. Svědčí o tom zařazení Klímovy rukopisné stati *Trvání po smrti*, jež byla původně (v roce 1925) publikována v odlišné podobě v komunistickém deníku *Hlas pravdy*.⁴⁰⁶ Závěr textu zní: „A zvláště dělnictvo, které je vůbec stavem, jenž je dnes v podstatě nejideálněji založen, mělo by této a jiným vznešeným otázkám věnovat co nejvíce pozornosti. Neboť sotva lze si představit, jaký náskok by tím pro celé věky získalo proti materialistním, ke všemu vznešenému otupělým vykořisťovatelům.“⁴⁰⁷ (V pochvalné recenzi sborníku neopomenul tuto pasáž ocitovat Adolf Kroupa.⁴⁰⁸) Karel Bodlák ve studii *Myšlenkový svět Ladislava Klímy* citoval Marxův výrok „Logika – peníze ducha“⁴⁰⁹ (přičemž jej připsal Leninovi) a tvrdil, že „[d]ialektický výklad dějin, aplikovaný a užitý v socialismu, odpovídá Klímovu kontradikcionismu“.⁴¹⁰

Snahy o souvztažení Klímova myšlení s marxismem však ztroskotaly. Otakar Zich napsal v *České osvětě* o Bodlákově studii: „Jejím účelem je zřejmě obhájití platnost Klímova díla i nyní, např. ve vztahu dialektického materialismu, lépe ještě: ukázati jeho oprávněnost do budoucna. Tento pokus nelze než odmítnouti, ryze individualistická filosofie Klímova s mnohem jasnějším vztahem k existencialismu, její osobní siláctví, spíše nietzscheovské a vůbec nadčlověcké, ji řadí k těm oblastem myšlení, jež dnes ztratily svou společenskou funkci.“⁴¹¹

⁴⁰⁶ Klíma, Ladislav: *Trvání po smrti*, in *Hlas pravdy* 1, 1925, č. 36, 28. 6., s. 1–2.

⁴⁰⁷ *Ladislav Klíma: filosof-básník*. Praha: Jan Pohořelý, 1948, s. 60.

⁴⁰⁸ Kroupa, Adolf: *Filosof – básník*, in *Mladá fronta* 4, 1948, č. 130, 4. 6., s. 4.

⁴⁰⁹ Marx, Karl: *Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961, s. 134. Bodlák, Karel: *Myšlenkový svět Ladislava Klímy*, in *Ladislav Klíma: filosof-básník*. Praha: Jan Pohořelý, 1948, s. 31. Doplňme jen, že v textu z června 1948 zmiňoval v souvislosti s Klímou také Friedricha Engelse (viz Bodlák, Karel: *K dvojímu jubileu Ladislava Klímy*, in *Lidové noviny*, 56, 1948, č. 132, 6. 6., příloha Literární neděle, s. 6). Ještě v listopadu 1947 si v souvislosti se sebranými spisy položil otázku, proč vydávat Klímovo dílo a co si s ním počít „v době kolektivismu a naléhavých materiálních úkolů, jejichž splnění je za okolností, do jakých se lidstvo dostalo, historickou nezbytností“ (viz Bodlák, Karel: *Proč vydáváme nově Ladislava Klímu?*, in *Zpravodaj umělecké besedy* 1, 1947, č. 7–8, listopad, s. 5).

⁴¹⁰ Bodlák, Karel: *Myšlenkový svět Ladislava Klímy*, in *Ladislav Klíma: filosof-básník*. Praha: Jan Pohořelý, 1948, s. 46.

⁴¹¹ Zich, Otakar: *Ladislav Klíma, filosof – básník*, in *Česká osvěta* 41, 1948, č. 6–7, s. 441.

Na článek Ludvíka Kundery z podzimu 1948, v němž pozitivně hodnotil jak vydaný sborník, tak Klímův přínos české literatuře a filosofii,⁴¹² zareagoval Jindřich Filipce ve čtrnáctideníku *Var* – v tribuně, jež prosazovala stalinistickou koncepci kultury a ždanovovské pojetí socialistického realismu. Jeho výrok o Klímovi jako „úchyln[ém] zjev[u] české filosofie“ je v klímovské literatuře dobře znám; ocitujme jej zde proto v širším kontextu: „L. Klíma se tu prohlašuje za velikého filosofa a básníka a autor si stýská, že tento prý ‚neúchylně praktický filosof‘ není dnes dost uznáván, ačkoli jeho myšlení prý jde ‚na samu nejzazší mez, po samo absurdum‘, ačkoli prý šel ‚nedále a konkrétně tak vymapoval oblast, kam již nelze‘. Tak se tu hodnotí idealista, ba důsledný solipsista L. Klíma, úchylný zjev české filosofie, pro jehož pomatené, chorobné myšlenky bude vždy a zejména dnes škoda papíru! Klíma, který odmítal se starat o svoji obživu a nezemřel hlady jen díky několika svým přátelům, který aby měl v opilosti lepší fantasii, si denně proléval hrdlo lihem, až se upil k smrti, tento výstředník se tu prohlašuje za ‚neúchylně praktického filosofa‘!“⁴¹³ „[V]eleben[í] tak reakčního idealistického úpadkového zjevu naší literatury jako je L. Klíma“ je jedním z příkladů „zcela nesprávn[ého] postoj[e] části naší literární kritiky, která si zřejmě neví rady s ‚tříděním duchů‘, jež správně vytkl jako jeden z jejich hlavních úkolů Zd. Nejedlý.“⁴¹⁴

Jakmile se „třídění duchů“ uvedlo do pohybu, možnost svobodně psát o Klímovi – natož vydávat jeho díla – skončila. Sazba třetího svazku sebraných spisů *Svět jako vědomí a nic* musela být rozmetána. 15. února 1949 psala Kamila Lososová Emanuelu Chalupnému: „Byla bych měla velkou radost, kdybych se byla dočkala aspoň jedné dosud netištěné věci. Bohužel nyní je na delší dobu konec! Doufám, že je Vám známo, že díla L. K. se nesmí vydávat. Ani kniha *Svět jako vědomí a nic* nevyjde, ač byla již vysázena. Filosofie L. Klímy se nehodí nynějším ‚pánům‘.“⁴¹⁵ Antonín Kříž se o čtyři dny později obrátil na sociologa v podobném tónu: „Je Ti jistě už známo, co mi psal Pohořelý před měsícem, že prodej knih Ladislava Klímy mu byl zakázán s okamžitou platností. Domnívám se, že zákaz souvisí s článkem Jindřicha Filipce v prosincovém *Varu*. [...] Kabešovi jsem o věci nepsal, protože jsem nemohl očekávat, že by se věci ujal. Ve svém vánočním dopisu mi totiž psal: ‚– kdože Klímovi může

⁴¹² Kundera, Ludvík: Literatura o Ladislavu Klímovi, in *List: měsíčník Sdružení moravských spisovatelů* 2, 1947/1948, č. 9–10, září–říjen 1948, s. 72–73.

⁴¹³ Filipce, Jindřich: „Nadstranická“ literární kritika, in *Var* 1, 1948, č. 18–19, s. 578.

⁴¹⁴ Tamtéž.

⁴¹⁵ LA PNP, f. E. Chalupný.

dnes rozumět?’ a ‚dnes tento druh filosofie jde skutečně proti proudu.‘ – Také vydávání Šaldy je zastaveno.“⁴¹⁶

Klímovo jméno zaznělo v nechvalně proslulém referátu Jiřího Tautera na konferenci Svazu československých spisovatelů v lednu 1950. Kromě Jiřího Koláře či Jindřicha Chalupceckého v něm kritizoval i skupinu dynamoarchistů,⁴¹⁷ jimž vytýkal mj. odvolávání se na Klímu: „Nuže, krajní subjektivist a Klíma, filosof *Světa jako vědomí a nic*, je vydáván za patrona myšlení moderního člověka [...]! Proč je tu ten Klíma, hádáte asi? Nu, proto, že naši čeští existencialisté Chalupcečtí, Grossmanni a spol. pokládají vskutku Klímu za praotce existencialismu.“⁴¹⁸ Autory, k nimž se dynamoarchisté hlásili, vyjmenoval na téže konferenci také Ladislav Štoll. V knižní úpravě konferenčního příspěvku *Třicet let bojů za československou socialistickou poesii* (1950) demonstroval jejich vliv citací několika úryvků z textů obsažených ve sborníku *Aktiv* a uzavřel: „Dost! Tady snad už opravdu dožívá mnichovanství a protektorát. Je to puch rozkladu společnosti vrcholícího imperialistického kapitalismu. Nebudu se dále těmito odpornými věcmi zabývat.“⁴¹⁹ Na základě obou referátů došlo k propuštění redaktorů *Mladé fronty* a dynamoarchisté se tak společně s Jiřím Kolářem stali prvními oběťmi nemilosrdných politických čistek v české literatuře.

V červenci 1950 byl v *Lidových novinách* pod názvem *Nepochopitelná nedbalost* otištěn dopis čtenáře Jana Ondry, jenž si stěžoval, že z vestibulu Nového veseloherního divadla v Praze dosud nikdo neodstranil reklamu na knihy „typick[é]ho] představitel[e] rozkladné individualistické buržoazní filosofie a česk[é] odrůd[y] Nietzscheho“.⁴²⁰ Klímova ulice byla v roce 1952 přejmenována podle komunistického odbojáře na „Emanuela Klímy“.⁴²¹ Šaldova klímovská studie patřila ke statím, jež z politických důvodů nebyly začleněny do kritikova souborného díla.⁴²²

⁴¹⁶ LA PNP, f. E. Chalupný.

⁴¹⁷ Viz předchozí kapitulu.

⁴¹⁸ Tauter, Jiří: [Referát Jiřího Tautera na konferenci SČSS 22. 1. 1950, ed. M. Bauer], in *Česká literatura* 47, 1999, č. 3, s. 307.

⁴¹⁹ Štoll, Ladislav: *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii: referát pronesený na pracovní konferenci Svazu československých spisovatelů dne 22. ledna 1950*. Praha: Orbis, 1950, s. 131.

⁴²⁰ Ondra, Jan: *Nepochopitelná nedbalost*, in *Lidové noviny* 58, 1950, č. 154, 2. 7., s. 4.

⁴²¹ *Filosofova L. Klímy nalézání aneb Vysočany, hotel Krása. Katalog k výstavě ve vysočanské Galerii 9*. Eds. J. Majcher a J. Majcherová. Praha: Cherm, 2018, s. 73.

⁴²² Vynechání některých Šaldových projevů z let 1922–1924, mezi něž patřila i recenze *Traktátů a Diktátů*, odůvodnila editorka dvanáctého svazku Šaldových *Kritických projevů* Zina Trochová slovy: „[P]onechali [jsme] stranou některé kritické, především příležitostní, často i oslavné nebo politicky zabarvené projevy, v nichž Šaldovo stanovisko vycházející z potřeb doby bylo nejen překonáno vývojem, ale je i v zřejmém rozporu s dnešními našimi ideologickými hledisky“ (Trochová, Zina: *Poznámky vydavatelovy*, in Šalda, F. X.: *Kritické projevy*. Sv. 12. Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 21. Praha: Melantrich, 1959, s. 307).

Milan Machovec publikoval roku 1953 pokus o novou, marxistickou periodizaci dějin a vývoje české filosofie, v němž nalezneme i tabulku „reakčních ideologií“. Klímovo jméno se objevuje na závěr v pravém dolním rohu jako zástupce nejmodernějšího období boje „dělnick[é] tříd[y] proti kapitalismu“ ve sloupci reakčních ideologií „opírající[ch] se o upravenou ideologii romantických utopií“. Do této kategorie bylo zařazeno: „Masarykovo zneužívání tradic A. Smetany, Havlíčka, buržoasní demokratické bouřliváctví, anarchismus, solipsismus, L. Klíma“.⁴²³

Klímovy knihy figurovaly v indexech zakázané literatury, na jejichž základě byly příslušné tituly vyřazovány z knihoven. Na „Seznamu nepřátelské, závadné, zastaralé a nežádoucí literatury“ zhotoveném roku 1954 pro Hlavní správu tiskového dohledu nalezneme *Svět jako vědomí a nic a Vteřinu a Věčnost*.⁴²⁴ Jako důvod závadnosti bylo u obou knih uvedeno označení „brak“. Tato kategorie je v indexu charakterizována následovně: „Braková literatura: Literatura líčící barvitými efekty různé děje s cílem upoutat pozornost čtenářovu k bezvýznamným věcem postrádajícím jakoukoliv výchovnou tendenci, nebo právě naopak jsoucím s výchovnými tendencemi v příkrém rozporu. Patří sem zejména knihy s náměty detektivními, cowboyskými, jakož i všechny knihy bez literární hodnoty díla.“⁴²⁵

V souvislosti s Klímou nelze nezmínit, že součástí tzv. „vylučovací trojky“, tříčlenného týmu pracovníků Ústřední lidové knihovny, jež seznamy vytvářely, byla i Jarmila Kabešová-Wagnerová. „Je dějinným paradoxem,“ podotýká Petr Šámal, „že cenzurní index, na němž byly Klímovy spisy označeny jako brak, vytvářela právě dcera někdejšího filozofova editora.“⁴²⁶

Jediným prostorem, kde bylo ještě možné o Klímovi psát, bylo univerzitní prostředí. Myšlení o Klímovi zde však bylo podřízeno marxistické optice. Dvě disertační práce z počátku padesátých let se vyznačují zvláštním napětím a oscilací mezi očividným zaujetím autorů Klímovým dílem a jeho ideologicky motivovaným odsouzením. Jaroslav Bubeník v rozsáhlé práci nazvané prostě *Ladislav Klíma* na jedné straně oceňoval jeho myšlení jako „vážn[ý] příspěv[ek] do pokladu filosofie světové“,⁴²⁷ na druhé straně však o něm a jeho díle uvažoval v souřadnicích pojmů „chorobný“, „patologický“ či „perverzní“. Za hlavní složky Klímovy

⁴²³ Machovec, Milan: Otázky zpracování dějin české filosofie, in *Filozofický časopis* 1, 1953, č. 3–4, s. 175.

⁴²⁴ Srov.: Šámal, Petr: *Soustružníci lidských duší: lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Praha: Academia, 2009, s. 330.

⁴²⁵ Tamtéž, s. 221.

⁴²⁶ Tamtéž, s. 55.

⁴²⁷ Bubeník, Jaroslav: *Ladislav Klíma*. Olomouc, Univerzita Palackého, 1950 [nepublikovaná disertační práce, Vědecká knihovna v Olomouci], s. 280.

„zajisté choré psychy“⁴²⁸ považoval strach, hnus a nenávisť. Klímův „psychologický profil“ charakterizoval mj. takto: „Jsou-li Klímovi hrdinové ‚perveršní‘, nejsou jimi proto, že by chtěl Klíma takto pobavit čtenáře, nýbrž jen a jen proto, že se v jejich perversitě obráží perversita jejich autora, duševního otce, který nesporně ‚perveršní‘ byl.“⁴²⁹ „Ladislav Klíma byl by podle našeho soudu objektem par excellence pro jemného psychologa, psychopatologa, psychiatra, byl by klasickým případem – je bytostí psychicky neobyčejně, až chaoticky složitou a velká část těchto složek daleko překročila pak práh normality.“⁴³⁰

„Zabýváme-li se dnes, po květnové revoluci, myslitelským dílem českého filosofa Ladislava Klímy,“ zahájil svou disertační práci Jaroslav Engst, „je nutné, abychom především zdůvodnili toto své počínání. Může tento, snad pološílený, idealista-solipsista, metafysik, individualista par excellence, mysanthrop a nihilista dát vůbec něco lidově demokratické společnosti dneška?“⁴³¹ Klímovo myšlení charakterizoval jako buržoasní filosofii, reakci na skutečnost kapitalismu a idealismus dovedený ad absurdum. Účel práce objasnil mj. tím, že „kritika názorů Klímových může se částečně státi kritikou dnešní buržoasní metafysické, idealistické, individualistické filosofie vůbec“ (tamtéž, s. 4). Z marxistické perspektivy se autor pokusil vyložit i Klímovo dětství: „maloburžoasní“ rodinné prostředí, v němž vyrůstal, jej (na rozdíl od „proletářských dětí“) udržovalo „v odstupu od syrové skutečnosti života“, v iluzi harmonického života, jenž nemá nic společného se „zlým světem kapitalismu, který se ozývá za dveřmi dětského pokojíku“ (tamtéž, s. 23–24). Z rozporu mezi oběma světy se pak zrodil Klímův „odpo[r] k měšťácké společnosti a nesouhla[s] s kapitalistickým společenským řádem“ (tamtéž, s. 43). Podle Engsta bylo Klímovou chybou, že tuto měšťáckou společnost ztotožňoval se společností vůbec; jeho kritika českého charakteru však přesto obsahuje pokrokové rysy „a je dnes dokumentární kritikou prohnilé vládnoucí měšťácké třídy z éry první republiky“ (tamtéž, s. 47).

V Engstově argumentaci je Klímovo myšlení pojato jako jediná důsledná forma idealismu, v níž se zároveň zračí jeho vnitřní rozpornost. Tato skutečnost pak „myslícímu člověku“ usnadňuje rozhodnutí pro dialektický materialismus. „Ohromná, přesvědčivá, přímo geniální přesnost a důslednost, kterou Klíma svým metafysickým myšlením vyvrátil toto metafysické

⁴²⁸ Bubeník, Jaroslav: *Ladislav Klíma*. Olomouc, Univerzita Palackého, 1950 [nepublikovaná disertační práce, Vědecká knihovna v Olomouci], s. 132.

⁴²⁹ Tamtéž, s. 135.

⁴³⁰ Tamtéž, s. 136.

⁴³¹ Engst, Jaroslav: *Český filosof – Ladislav Klíma*. Praha: Univerzita Karlova, 1949/1950 [nepublikovaná disertační práce, Archiv Univerzity Karlovy], s. 1. Další stránkové odkazy na Engstovu práci uvádíme přímo v textu.

myšlení samo a přivedl je ad absurdum, vykonala velké dílo pro vyvrácení metafysického myšlení nejen jeho, ale vůbec, v dovedení idealismu ad absurdum a v postavení myslícího člověka před volbu buď Klíma nebo materialismus“ (tamtéž, s. 56).

Rozpor mezi osobním zaujetím Klímou a nutností zaujmout k jeho myšlení negativní stanovisko je nejvíce patrný v závěru práce: „S hlediska čistě subjektivního hodnocení jeví se nám Klímova osobnost jako osobnost sympatická“ (tamtéž, s. 104). „[...] patří mu naše uznání“ (tamtéž, s. 105). „Mám-li zhodnotit Klímovo dílo jako celek, v jeho celkovém významu, musím napsat, že i když mohlo být i jako celek v minulosti aspoň v určitém smyslu a v určité souvislosti [...] posuzováno kladně, musí být dnes a podle mého názoru mělo být i v minulosti, vzhledem k tomu, že jeho reakční význam přece jen převažuje, hodnoceno záporně. / Klímovo dílo jako celek slouží nakonec buržoasii. Slouží jí svou passivitou; Klímův intelektuální odboj a nesouhlas se skutečností není faktickým a reálným bojem proti buržoasnímu panství a nepřátelské skutečnosti vůbec, naopak jest faktickým a reálným smířením se s ním. Svým metafysickým pojetím skutečnosti, v němž měšťácká společnost jest jedinou a věčnou společností, v němž kapitalismus je věčným řádem, vykonává v třídní společnosti Klímovo dílo funkci ochránce vykořisťující třídy. Svou dekadentností je Klímova filosofie plodem rozkládající se měšťácké kultury“ (tamtéž, s. 110).

3.2 Padesátá léta a první polovina šedesátých let

Navzdory snahám o vymýcení Klímova jména z kulturního povědomí našlo jeho dílo ohlas v paralelní kultuře padesátých a první poloviny šedesátých let u autorů jako Jiří Kolář, Josef Hiršal, Bohumil Hrabal, Egon Bondy či Ivo Vodseďálek. Jejich vztah ke Klímovi představíme nejen na základě děl vzniklých ve vymezeném období, ale vycházet budeme i z jejich pozdější tvorby.

Klímovou prózou *Skutečná událost, sběhnuvší se v Postmortalii* je inspirován první oddíl **Kolářova** textu *Prométheova játra* z roku 1950 nazvaný *Skutečná událost*. Na hrdinu prózy odkazuje i podtitul *Rod Genorův*, oddíl je navíc uveden mottem z povídky *Jak bude po smrti*: „Ale k čemu ta strašlivá komedie? Proč to vše? Co to vše?“ (V 622) Na Klímu Kolář odkazoval i v oddílu *Jásající hřbitov*.⁴³² V letech 1954–1957 vznikla básnická sbírka – literární koláž *Česká suita*, jež obsahuje i Klímův zveršovaný životopis.⁴³³ V dramatu *Mor v Athénách*, jehož vznik spadá do roku 1961, vystupuje filosof jako jedna z postav; zničehonic se objeví na scéně, aby odříkal několik pasáží z *Vlastního životopisu*, a zase se vytratí.⁴³⁴ O hlubokém vztahu ke Klímovi svědčí popis, jímž autor uvedl koláž nazvanou *Pro Ladislava Klímu* z roku 1968: „Stojím stále před jeho domem bez odvahy vstoupit, neexistuje tak nemilosrdný protest proti světu, jaký vyslovil on.“⁴³⁵ Kolážemi doprovodil také německý překlad *Utrpení knížete Sternenhocha* z roku 1966⁴³⁶ a rovněž samizdatovou bibliofilii *Cholupický den* z roku 1978.⁴³⁷ Klímovské reference najdeme i na pohlednicích, které posílal z Paříže své ženě Běle Kolářové. 27. července 1983 o Klímovi napsal, že „nikdo nesestoupil do sebe tak hluboko jako on“.⁴³⁸

V padesátých letech byl Klíma jednou z klíčových postav na duchovním horizontu dvojice experimentálních umělců **Bohumily Grögerové** a **Josefa Hiršala**. V jejich společném memoárovém díle *Let let* se jeho jméno vyskytuje hned několikrát, uveďme jen jeden záznam z roku 1954: „Opět jsem ti pootevřel své utajované království a vodím tě od stromu ke stromu svého ráje. A není to ráj jen můj. Již po několik let se v něm potulujeme

⁴³² Kolář, Jiří: *Prométheova játra*. Praha: Československý spisovatel, 1990, s. 128.

⁴³³ Kolář, Jiří: *Česká suita*, in J. K.: *Černá lyra; Návod k upotřebení; Marsyas; Z pozůstalosti pana A.; Vršovický Ezop; Česká suita*. Dílo Jiřího Koláře, sv. 3. Praha: Odeon, 1993, s. 242–243.

⁴³⁴ Srov.: Kolář, Jiří: *Mor v Athénách*, in J. K.: *Chléb náš vezdejší. Mor v Athénách*. Dílo Jiřího Koláře, sv. 5. Litomyšl: Paseka, 2000, s. 116–119.

⁴³⁵ Kolář, Jiří: *Týdeník 1968*. Praha: Torst, 1993, s. [46].

⁴³⁶ Klíma, Ladislav: *Die Leiden des Fürsten Sternenhoch*. Hanau/Main: Müller & Kiepenheuer, 1966.

⁴³⁷ Klíma, Ladislav: *Cholupický den*. Praha: Oldřich Hamera, 1976 [1978, samizdat].

⁴³⁸ Kolář, Jiří: *Psáno na pohlednice I. 1983–1985*. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 90.

s nejbližšími přáteli. Klíma, Deml, Weiner, trojice, která nás nepřestává zajímat, naši prokletí, naše neoficiální, o to skutečnější avantgarda.“⁴³⁹

Výrazněji se Klímův odkaz promítl do díla **Bohumila Hrabala**, který se s ním seznámil už během studií na právnické fakultě Karlovy univerzity. V jeho textech najdeme celou řadu výroků o Klímovi, citátů a aluzí na jeho myšlení. Společně s J. Demlem, J. Haškem, F. Kafkou a R. Weinerem jej řadil k „pěticípé hvězd[ě]“⁴⁴⁰ moderní prózy. Nad ostatní jej vyzdvihl v rozhovoru s László Szigetím: „Klíma je můj šampión, moje jednička“.⁴⁴¹ K četbě jeho *Filosofických listů* se údajně vracel každý rok,⁴⁴² kromě nich na něj nejvíce zapůsobilo *Utrpení knížete Sternenhocha*.⁴⁴³ Srovnával jej se Samuelem Beckettem, který je „světovým právě skoro tou samou filosofií, jak ji má náš Klíma“.⁴⁴⁴

V roce 1967 zařadil do výboru ze své oblíbené literatury *Bohumil Hrabal uvádí*⁴⁴⁵ Klímovu prózu *Skutečná událost, sběhnuvší se v Postmortalii*, „brutální text věčně odstrkávaného básníka a filosofa [...], Genorův příběh, který svou černou lyrou uchvacuje křečovitou krásou, rozkoší tvoření z ničeho, bez ohledu na skutečnost, a když, tak skutečnost znásilňující, se skutečností si násilně pohrávající [...]“.⁴⁴⁶ Klímovy výroky z dopisu Miloši Srbovi (listopad 1916) – „základy vzlétly do výše, vrcholy klesly nejnižší“ (II 228), „Nejen že vyšší povstává myslitelně vždy jen z nižšího, ale ve smyslu polarity a hlavně ludibriosity světa vše povstává ze svého opaku, – den z noci, slabost ze síly, ohyzdnost z krásy, štěstí z neštěstí etc.“ (II 222) – si zvolil za motto románů *Taneční hodiny pro starší a pokročilé* a *Svatby v domě*.

Klíma byl důležitou postavou při utváření Hrabalova autorského mýtu. V řadě jeho výroků dochází k integraci Klímovy osobnosti do vlastního životního příběhu. Mytizační charakter má např. vzpomínka na to, jak si v antikvariátu zakoupil pětisvazkové vydání Schopenhauerova díla *Svět jako vůle a představa* a podle písma poznámek na okrajích poznal, že jde o výtisk z Klímovy knihovny;⁴⁴⁷ jak se s přáteli v převlečení za zedníky chystal odcizit nápis „Krása“ z bývalého vysočanského hotelu;⁴⁴⁸ líčení téměř mystického zážitku na břehu Vltavy „u Mánesa“, kdy při pohledu na labuť „tělem i duší zažil tu krásnou větu Ladislava

⁴³⁹ Grögerová, Bohumila; Hiršal, Josef: *Let let*. Praha: Torst, 2007, s. 72.

⁴⁴⁰ Hrabal, Bohumil: *Domácí úkoly*. Praha: Mladá fronta, 1970, s. 17.

⁴⁴¹ Hrabal, Bohumil: *Klíčky na kapesníku*. Praha: Práce, 1990, s. 27.

⁴⁴² Tamtéž, s. 28.

⁴⁴³ Hrabal, Bohumil: Kus řeči, in *Kněžní kultura* 1, 1964, č. 1, s. 34.

⁴⁴⁴ Tamtéž.

⁴⁴⁵ *Bohumil Hrabal uvádí: výbor z české prózy*. Praha: Mladá fronta, 1967, s. 67–74.

⁴⁴⁶ Hrabal, Bohumil: [Úvod], in *Bohumil Hrabal uvádí: výbor z české prózy*. Praha: Mladá fronta, 1967, s. 7–8.

⁴⁴⁷ Hrabal, Bohumil: *Klíčky na kapesníku*. Praha: Práce, 1990, s. 23.

⁴⁴⁸ Srov. např.: Hrabal, Bohumil: *Něžný barbar: pedagogické texty*. Praha: Odeon, 1990, s. 124.

Klímy... že zvířata jsou bohu bližší než člověk, že všechno je jim samozřejmostí... že ludibrionismus je boží hrou, hrou šílenou a titěrnou a ignorantní, a tedy krásnou“.⁴⁴⁹

Hrabal byl inspirován Klímovým pojetím hry⁴⁵⁰ a snu, jednotou protikladů, míšením nízkého a vysokého – a tyto principy svébytným způsobem uplatňoval ve vlastních textech.⁴⁵¹ Zaujat byl však především Klímovou osobností, jež zaujímala důležité místo mezi zamilovanými vzory, na něž často odkazoval. Více než důkladné studium Klímových spisů byla pro Hrabala zásadní jeho vlastní *představa o Klímovi*, která byla filosofovým reálným osudům leckdy vzdálena. Hrabal si Klímu představoval – vysnil – mj. takto: „On byl naprosto vyhraněný člověk, který v Praze bydlel v hotelu Krása a který vždycky kouřil doutník nebo dýmku. [...] A vždycky putoval po českém venkově [...] a seděl v hospodě a psal to, na co myslel, co mu podvědomí přinášelo, jaké krásné a obscénní obrazy, a to, co slyšel, ale hlavně co viděl v té hospodě, to si vždycky poznamenával. Vždycky si poručil další pivo nebo čtvrtáček rumu, byl to velký bohém a v tom ludibrionismu byl skutečně jako dítě. Bezelstné dítě sedící na prahu kořalny.“⁴⁵²

Nejen Hrabal se cítil být „pokračovatelem toho, co hlásal a psal Ladislav Klíma“.⁴⁵³

Největším literárním objevem byl Klíma v padesátých letech pro **Egona Bondyho**.⁴⁵⁴ Podle básníka znamenal Klíma pro autory sdružené kolem Edice Půlnoc totéž, co zen-buddhismus pro beat generation.⁴⁵⁵ Ke svému vzoru se připodobnil v básni z roku 1960: „Mám v Čechách jediného rovného / tj. samozřejmě Klímu“.⁴⁵⁶ Ačkoli klímovských referencí není v Bondyho díle mnoho, je z nich dobře patrné, jak důležitou postavou pro něj Klíma byl. V románu *Bratři Ramazovi* čteme: „Člověk má v srdci celý vesmír, boha. VŠE! Jako svatý Ladislav Klíma. Ta metafyzická příšera, která se vtělila v Čechách. [...] Aljoša nechápal, jak může Bondy říkat, že je ateista a materialista. Je stejná příšera jako Klíma a vtělil se asi jen proto, aby ateisty

⁴⁴⁹ Hrabal, Bohumil: *Klíčky na kapesníku*. Praha: Práce, 1990, s. 104.

⁴⁵⁰ Srov.: „[...] klímovské pojetí hry jako činitele naprosto všemu nadřazeného Hrabalovi jaksi vešlo do krve, [...] je v základu jeho neobvyklého psaní i nevšedního filosofování [...]“ (Tretera, Ivo: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*. Praha: Paseka, 2011, s. 245).

⁴⁵¹ Srov. též studii Josefa Zumra *Ideová inspirace Bohumila Hrabala* (in: *Hrabaliana: sborník prací k 75. narozeninám Bohumila Hrabala*. Praha: Prostor, 1990, s. 121–136).

⁴⁵² Hrabal, Bohumil: *Klíčky na kapesníku*. Praha: Práce, 1990, s. 28.

⁴⁵³ Hrabal, Bohumil: *Kouzelná flétna*. Praha: Československý spisovatel, 1990, s. 40.

⁴⁵⁴ Srov.: Bondy, Egon: Knížka o tom, jak se mi filosofovalo, in E. B.: *Postpříběh, příležitostné eseje a rekapitulace: texty z pozůstalosti II*. Praha: DharmaGaia, 2013, s. 191.

⁴⁵⁵ Bondy, Egon: Kořeny českého literárního undergroundu v letech 1949–1953, in *Pohledy zevnitř. Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 65.

⁴⁵⁶ Bondy, Egon: *Básnické dílo Egona Bondyho*. Sv. 3. Praha: Pražská imaginace, 1990, s. 113.

přivedl k úplnému pádu [...].⁴⁵⁷ Autorova spřízněnost s Klímou je zdůrazňována v poemě *Deník dívky, která hledá Egona Bondyho*:

*Slyšela jsem že Bondy taky chodí celý vysvlečený po krajině
a nosí s sebou pivo*

Chtěla bych ho potkat!

Ostatně právě touhle končinou

bloudival nahatý i svatý Ladislav Klíma

a to pokud víme

zvláště v zimě

Vypila jsem v cholupické hospodě mnoho kofol s rumem

čůrala jsem na pissoiru v kozím chlívku kde to dělával Klíma i Bondy

ale tu Cholupickou stráž jsem nenašla

bud' ji zastavěli chataři

nebo si ji odnesli andělé⁴⁵⁸

Bondy psal o svém oblíbeném autorovi také v rekapitulaci svého myšlenkového vývoje (*Knižka o tom, jak se mi filosofovalo*): „Pro většinu mých extatických zážitků platí tu pochopitelně spodní vliv Klímův [...]. Jsem neobyčejně potěšen, když vidím, že nejmladší generace znova Klímu pilně čte a váží si ho nadevše – ale je naší kulturní ostudou, že dosud není napsána ani sebemenší klímovská monografie – část této ostudy беру poctivě na svou hlavu. Měl jsem o něm už napsat [...]. Je ostudné, co o něm v r. 1968⁴⁵⁹ napsal Patočka, a je zcela nedostatečné, co o něm napsali jiní, byť s nejlepší vůlí, počínaje dr. Němcem a konče dr. Neubauerem. Klímova filosofie se zdá být na první pohled nedešifrovatelná – a nebylo by ani dobře, kdyby ji badatel chtěl nějak odbornicky katalogizovat a systematizovat. Prvek svévole a logické inkoherece je u Klímy nikdy nezanedbatelný. [...] Ale co chtěl s takovou naléhavostí říct, lze rozumět a lze převést z jeho nebeských výšin do prosté mluvy. I když

⁴⁵⁷ Bondy, Egon: *Bratři Ramazovi*. Praha: Akropolis, 2007, s. 18–19.

⁴⁵⁸ Bondy, Egon: *Deník dívky, která hledá Egona Bondyho*. Praha: Pražská imaginace, 1991, s. 12. Srov. také báseň ze sbírky *Nesmrtelná dívka* (Bondy, Egon: *Nesmrtelná dívka*. München: Poetrie mimo Domov, 1989, s. 5) či verše z první poloviny sedmdesátých let: „Ježíš i Nietzsche – Buddha i Ladislav Klíma / přece říkali pořád totéž / protože věděli totéž / I já vím totéž“ (Bondy, Egon: *Básnické sbírky z let 1971–1974*. Praha: Pražská imaginace, 1992, s. 15); „To co Klíma drásavě prožíval / já přece jen jsem poněkud oděl slovy“ (tamtéž, s. 103).

⁴⁵⁹ Studie, kterou má Bondy na mysli, vznikla o rok dříve. Viz: Patočka, Jan: Ladislav Klíma. Pokus o rozbor klíčových tezí, in *Orientace 2*, 1967, č. 3, s. 40–45.

jeho dílo není ještě zdaleka zveřejněno ani v samizdatu, mohl a měl by se o to už někdo pokusit. Ale proboha, ať je to někdo alespoň trochu kompetentní!“⁴⁶⁰

Zmíňme ještě dvě klímovské souvislosti osobnějšiho rázu: 1) Martin Machovec uvádí, že „[d]le ústního svědectví sochaře a básníka Karla Žáka, patřícího počátkem padesátých let do okruhu edice Půlnoc, byl milostný vztah Fišera-Bondyho s Janou Krejcarovou mezi jejich přáteli tehdy poměřován vztahem zrůdných klímovských literárních postav Genora a Geny“.⁴⁶¹ 2) V letech 1961–1968 byl Bondy agentem StB pod krycím jménem Klíma. Jelikož další básníkovo krycí jméno bylo Mao, lze předpokládat, že si kryptonymy dle svých vzorů vybral sám.

Klímovým dílem byl ovlivněn také **Ivo Vodsed'álek**. Počátkem padesátých let zamýšlel společně s Bondym uskutečnit v Edici Půlnoc „projekt Klímova životopisu“.⁴⁶² O tom, co přesně je touto zmínkou ve Vodsed'álově vzpomínkovém textu *Felixír života* míněno, lze jen spekulovat: Nové vydání Klímova *Vlastního životopisu*? Jeho biografie, kterou autoři hodlali napsat? Jisté je, že nic z toho nakonec nebylo realizováno. V témže textu vzpomínal básník také na to, jak ho „mnoho let děsila tajemná věta Ladislava Klímy ‚i obešel já polí pět‘.“⁴⁶³ V padesátých letech se vypravil do Horoušanek navštívit Klímovu nevlastní matku Annu Vanišovou. Setkání vylíčil v článku, v němž Klímu označil za „našeho největšího filosofa a spisovatele“.⁴⁶⁴ Odkazoval se na něj v básni *Jaro v Postmortalii*;⁴⁶⁵ dle Michaela Špirita je klímovská inspirace patrná také v próze *Kalvárie*.⁴⁶⁶ Utopickou vizi Klímovy posmrtné slávy obsahuje povídka *Omyl* z roku 1963, která se odehrává v budoucnosti a líčí návštěvu profesora Jamese Whitea v Praze: „Na doporučení mnoha známých v Americe zašel pak do muzea Ladislava Klímy. Bylo zřízeno teprve před několika lety. Do té doby bylo toto jméno v Praze neznámé. Ale když byl již soubor Klímových spisů vydán v Leningradu a staříček pan Hoffmeister napsal článek o zapomenutém českém filosofovi, podleli této světové módě všichni intelektuálové. A bylo zřízeno muzeum.“⁴⁶⁷

⁴⁶⁰ Bondy, Egon: Knížka o tom, jak se mi filosofovalo, in E. B.: *Postpříběh, příležitostné eseje a rekapitulace: texty z pozůstalosti II*. Filosofické dílo, sv. 4. Praha: DharmaGaia, 2013, s. 195.

⁴⁶¹ Machovec, Martin: Ohlasy literárního a filozofického díla Ladislava Klímy v životě a tvorbě českých undergroundových autorů, in *Věčnost není dřeváková kapsa, aby se z ní něco ztratilo. Soubor studií věnovaných Ladislavu Klímovi*. Olomouc: Aluze, 2010, s. 13.

⁴⁶² Vodsed'álek, Ivo: *Felixír života*. Brno: Host, 2000, s. 21.

⁴⁶³ Tamtéž, s. 101.

⁴⁶⁴ Vodsed'álek, Ivo: Zcela obličejně (úryvky), in *Revolver Revue*, 2007, č. 66, březen, s. 51.

⁴⁶⁵ Srov.: Vodsed'álek, Ivo: *Dílo 1949–1998*. Praha: Argo, 2019, s. 778–779.

⁴⁶⁶ Srov.: Špirit, Michael: Autorský klid Ivo Vodsed'álka, in Vodsed'álek, Ivo: *Dvě prosy*. Praha: Společnost pro Revolver Revue, 2004, s. 101.

⁴⁶⁷ Vodsed'álek, Ivo: *Omyl*, in I. V.: *Dílo 1949–1998*. Praha: Argo, 2019, s. 383.

Klímou ovlivněni nebyli jen autoři paralelní kultury. V první polovině šedesátých let se prostřednictvím Jaroslava Kabeše s Klímovým dílem seznámil **Ivan Diviš**.⁴⁶⁸ 3. ledna 1964 básník Kabešovi napsal: „Považuji fakt, že jsem Tě mohl letos poznat, za vzácnou skutečnost. Nepochybuji, že v ní tkví zákonitost. Otevřel jsi mi svět odjinud, onen svět, který má stále a donekonečna tisícové dveře zamčené a otevírané jen postupně, jak dozrává přesný čas. Dal jsi mi nahlédnout a vytušit, kdo je to Ladislav Klíma, neboť on nebyl, on jest. Je to Emergentos, který s Tvou vzácnou, otevíravou a neobyčejně laskavou osobností jsou dvěma nejvýznačnějšími lidskými dary, jež jsem směl letos přijmout.“⁴⁶⁹ V roce 1969 v rozhovoru otištěném v *Listech* odpověděl na otázku Karola Sidona „Koho z Čechů, kteří žili, pokládáte za toho, jímž je tak těžké se stát?“ slovy: „Naše dějiny jsou opilířovány tvrdými, krystalickými zjevy bez odpadu: Hus, Želivský, Žižka, Palach, Zajíc. V naší souvislosti mi však dovoluji míti na zřeteli muže, který se ke stanovisku nedopracoval, ale jemuž bylo stanovisko vrozeno [...] Je to Ladislav Klíma a jeho povzbudivé dílo, dávno u nás kriticky nevydané, zapouzdřené indolencí [...]. Ladislav Klíma je laser, s jehož působením lze čelit nadcházející noci. Klíma není nikdy průvodce. Spíše zavaděč do krápníkové jeskyně temnosvitné krásy, ale taky uvaděč do říše hrdinství. To byl Čech lví, vůdce spanilých jízd. Opovržení tloušťkou, obrovské plivnutí po jakékoliv prostřednosti, virulentní šroub, démantově tvrdé NE entropii, pravděpodobnosti, samospádu únavy [...].“⁴⁷⁰ Část odpovědi byla zařazena do básnickova stěžejního díla *Teorie spolehlivosti*, v němž najdeme řadu dalších klímovských pasáží.⁴⁷¹ Stručný exkurz k Divišově vztahu ke Klímovi však zakončíme už jenom citací z básnického portréту zařazeného do sbírky *Umbriana*:

*Byl jsi tu Příliš, a mezi jednorozměrnými slepci jediný,
kdo viděl sféricky,
časoval nás, i Očekával.
Jestliže tedy ten rumem odrovnaný voják ve vlaku
na otázku, zda tě znal, řekl: Ten z Modřan?
Co stával pořád pod hodinama? –
netušil, jakou měl pravdu,
nás trne,
verš nemá, co by dodal...⁴⁷²*

⁴⁶⁸ K tomu více viz kapitolu 2.3.

⁴⁶⁹ LA PNP, f. J. Kabeš.

⁴⁷⁰ Diviš, Ivan: Ivan Diviš – vzbouřený a pokorný, in *Listy. Týdeník Svazu čs. spisovatelů* 2, 1969, č. 10, 13. 3., s. 6. Srov. též: Diviš, Ivan: *Teorie spolehlivosti*. Praha: Torst, 2002, s. 144.

⁴⁷¹ Srov. především: Diviš, Ivan: *Teorie spolehlivosti*. Praha: Torst, 2002, s. 19, 55, 60, 92.

⁴⁷² Diviš, Ivan: *Umbriana*. Praha: Československý spisovatel, 1965, s. 38.

3.3 Druhá polovina šedesátých let

V uvolněných poměrech druhé poloviny šedesátých let se Klímovo dílo těšilo obnovenému zájmu také u odborné veřejnosti. Pro interpretace z tohoto období je příznačná syntetičnost a větší odstup, z něhož se autoři pokoušeli pojmenovat stěžejní rysy jeho tvůrčí osobnosti. Zásahu na rehabilitaci Klímova odkazu měli především Jiří Němec a Josef Zumr. Zájem **Jiřího Němce** o Klímovo myšlení sahá až do padesátých let. V roce 1959 uveřejnil v polském měsíčníku *Znak* pod pseudonymem Jerzy Newiadomski studii „O ‚outsiderech‘ v české literatuře“, v níž představil život a tvorbu Josefa Floriana, Jakuba Demla, Jaroslava Durycha, Richarda Weinera a Ladislava Klímy. Jedinou výtkou, již vůči Klímovu myšlení katolicky orientovaný myslitel vznesl, bylo, že se mu „nepodařilo vymanit z nietzscheovské protikřesťanské pózy“.⁴⁷³ U nás Klímu propagoval v časopisu *Tvář*, jenž vracel do oběhu výrazné a komunistickou cenzurou umlčované individuality české literatury. Roku 1965 sestavil výbor z Klímových aforismů a sentencí⁴⁷⁴ a publikoval syntetizující studii *Klímův příklad*, v níž analyzoval vztah autorova života a díla, charakterizoval jeho psychologický profil poukazem na anankastickou poruchu osobnosti a srovnával jeho beletrii mj. s Markýzem de Sadem, Karlem Hynkem Máchou, Gustavem Meyrinkem, černým románem, barokní literaturou i expresionismem. V roce 1969 pak začal vydávat na pokračování Klímův dopis Antonínu Pavlovi z května 1914, jemuž dal název „Cholupický den“.⁴⁷⁵ Klímou se zabýval i během normalizace. V roce 1977 vydal v samizdatové edici Expedice klímovský výbor *Texty* (signovaný Václavem Havlem), po emigraci publikoval ukázky z Klímova díla ve vídeňské revue *Paternoster*.⁴⁷⁶

K popularizaci Klímova díla došlo především díky výboru *Vteřiny věčnosti*, který společně s Olgou Svejkovskou připravil **Josef Zumr**. Zumr je po Emanuelu Chalupném a Jaroslavu Kabešovi dalším významným „klímologem“ spjatým s Táborem, kde se během studií seznámil s Klímou prostřednictvím Kabešovy brožury *Ladislava Klímy filosofie češství*. Za Kabešem, jemuž jsou *Vteřiny věčnosti* dedikovány, ostatně v šedesátých letech docházel. Kabeš mu zpřístupňoval některé rukopisy a konzultoval s ním přípravu výboru. Josef Zumr v osobním rozhovoru vzpomínal, že v nakladatelství Odeon, kde čítanka v rámci prestižní knihovny Světová četba vyšla, nebylo snadné Klímovy texty prosadit. Rozpaky v redakci

⁴⁷³ Němec, Jiří: O „outsiderech“ w czeskiej literaturze, in *Znak* 11, 1959, č. 4, s. 448; pseudonym: Jerzy Newiadomski.

⁴⁷⁴ Klíma, Ladislav: Citáty a aforismy, in *Tvář* 2, 1965, č. 3, březen, s. 24–29.

⁴⁷⁵ Klíma, Ladislav: Cholupický den, in *Tvář* 6, 1969, č. 5, s. 15–18; č. 6, s. 24–27. Sedmé číslo s dalším pokračováním dopisu už z cenzurních důvodů nemohlo vyjít.

⁴⁷⁶ Klíma, Ladislav: Aforismy a sentence, in *Paternoster*, 1984, č. 6, s. 74–81.

budila především blasfemická kapitola *Velkého romanu* „Bílá svině aneb konečné rozřešení problému o vzniku křesťanství“. Projektu se však zastal šéfredaktor Jan Řezáč. V rozsáhlé předmluvě Zumr představil Klímovo dílo i životní osudy a uvedl jeho myšlení do kontextu české a evropské filosofie. Styčné body s Klímovou filosofií nalézal v existencialismu, především v jeho francouzské, ateistické odnoži.⁴⁷⁷ V jeho beletrii nacházel „místa neobyčejné básnické intenzity“⁴⁷⁸ a postupy, pro něž Klímu označil za „velk[ého] experimentátor[a] a revolucionář[e] moderní prózy“.⁴⁷⁹

Dosud patrně nejdůslednější pokus o filosofickou kritiku Klímova myšlení představuje studie **Jana Patočky** otištěná roku 1967 v revue *Orientace*. Filosofie „n[áše]ho] první[ho], předčasn[ého] myslitel[e] absurdity“⁴⁸⁰ je v českém intelektuálním prostředí neobvyklá mj. snahou „překonat a rozvrátit běžné způsoby myšlení a argumentace“ (s. 41); Patočka v opozici k dominujícím výkladovým stereotypům nespátroval východisko a těžiště autorovy filosofie v berkeleyovském subjektivismu, ale spíše v poukazu na absurdnost (neodůvodnitelnost) logiky, jímž se Klíma odlišuje od Schopenhauera i Nietzscheho. Vymezil se také vůči etablované paralele Klímova myšlení s existencialismem. Klíma sice hlásal spojitost mezi absurdností a absolutnem už v době, „kdy se o absurditě v evropských myšlenkových kontextech ještě nikde nemluvalo“ (s. 44), a podobně jako protagonista Sartrovy *Nevolnosti* znal „hnus ze jsoucna, z jeho faktičnosti, nadřazenosti, nepohnutelnosti“ (tamtéž), přesto by nebylo vhodné hledat v něm předchůdce existencialistů: Pro existencialismus je zásadní myšlenka konečnosti jsoucna, kdežto stěžejní tezí Klímovy filosofie je naopak nekonečnost subjektu.

Hlavní „slabost Klímova filosofování“ (s. 44) tkví podle Patočky především v nezřetelném rozlišování pojmů a v jejich matoucím užívání. Fenomenolog nesdílel nadšení některých interpretů z Klímových myšlenek o společnosti a o českém národu: „Zde si razily všude cestu Klímovy komplexy“ (s. 43). V závěru studie pak podrobil kritice i etické důsledky jeho filosofie. Metafyzickými aspiracemi, tedy prožitkem absolutnosti, egosolismem a egodeismem, se Klíma pokouší překonat „podřazení vnějšku“ a „hnus z konečnosti“. To se

⁴⁷⁷ Existencialismus byl se jménem autora, jenž roku 1904 napsal, že „život náš jest jen bláznivým válením Sisyfova balvanu“ (III 66), několikrát skloňován již ve čtyřicátých letech. Kromě Karla Bodláka Klímu s existencialismem spojoval Rudolf Voříšek (Český předchůdce módní francouzské filosofie, in *Lidová demokracie* 2, č. 131, 6. 6. 1946, s. 4) či Oldřich Králík: „Klímova filosofie [...] anticipovala do značné míry dnešní filosofii existenciální“ (Králík, Oldřich: Hlasy filosofie, in *Výhledy* 2, 1940, č. 3, s. 172).

⁴⁷⁸ Zumr, Josef: Filosof hrdé lidskosti, in Klíma, Ladislav: *Vteřiny věčnosti*. Praha: Odeon, 1967, s. 29.

⁴⁷⁹ Tamtéž, s. 31.

⁴⁸⁰ Patočka, Jan: Ladislav Klíma. Pokus o rozbor klíčových tezí, in *Orientace* 2, 1967, č. 3, s. 40. Další stránkové odkazy na Patočkovu stať uvádíme přímo v textu.

mu však daří jen „za hroznou cenu nivelizace všeho“ (s. 45). „Smysl, který si Klíma vybojoval proti světu a jeho konečnosti, je nakonec stejně nesmyslný jako konečnost. Klímova filosofie absolutní subjektivity je filosofií naprosté bezohlednosti k druhému i sobě. Klíma je proto velmi typickým filosofem 20. století, století největších hekatomb lidských, století mrhajícího člověkem ve jménu lidských cílů, ve jménu subjektivních stanovisek, ve jménu vnitřního nekonečna. Nakonec se v této filosofii absolutna projevuje, že domnělé odhalení povahy všeho, domnělé dosažení absolutna, je ve skutečnosti ztrátou – ztrátou největšího lidského bohatství: lidské chudoby, konečnosti, tajemství, tím i všeho, co životu dává hlubokou dimenzi“ (tamtéž).

V druhé polovině šedesátých let se Klímovo jméno objevovalo také na stránkách časopisu *Plamen*, který obdobně jako *Tvář* dával prostor opomíjeným autorům, nemarxistickým myšlenkovým proudům a tabuizovaným tématům. V roce 1968 zde byla otištěna *Lidská tragikomedie*,⁴⁸¹ studií o Klímově dramatické tvorbě ji doprovodil Josef Zumr.⁴⁸² Ještě v roce 1965 publikoval marxistický myslitel **Slavomil Strohs** v *Plamenu* stať, v níž se pokusil usouvztažnit Klímovo myšlení s marxismem. Klímův radikální solipsismus je „totálně obrácen[ou] verz[í] sounáležitosti ke světu, která je rozvíjena v historickém materialismu.“⁴⁸³ Autor argumentoval podobně (leč sofistikovaněji) jako Jaroslav Engst v disertační práci z počátku padesátých let:⁴⁸⁴ Klímovo myšlení je pro marxismus důležité právě proto, že představuje jeho protipól, čímž se mu zároveň – v souladu s myšlenkou o shodě protikladů – blíží. Strohs nicméně akcentoval zejména ty složky Klímova díla, jež s marxismem v rozporu nejsou. Citoval Klímovy výroky o dělnické třídě⁴⁸⁵ a Marxovi, o nichž jsme se zmínili v souvislosti se sborníkem *Ladislav Klíma: filosof-básník*.⁴⁸⁶ Za Klímovým důrazem na soucit se zvířaty spatřoval kritiku utilitarismu a „[o]dcizení člověka přírodě“ (s. 113) a celek jeho myšlení nakonec označil za „kritickou revolt[u] proti nivelizačnímu mechanismu [...] zmasovění společenského života“ (s. 115).

⁴⁸¹ Klíma, Ladislav: *Lidská tragikomedie*, in *Plamen* 10, 1968, č. 11 [111], listopad, s. 119–144; č. 12 [112], prosinec, s. 130–143.

⁴⁸² Zumr, Josef: *Dramatická tvorba Ladislava Klímy*, in *Plamen* 10, 1968, č. 11 [111], listopad, s. 119–121.

⁴⁸³ Strohs, Slavomil: *Ladislav Klíma*, in *Plamen* 7, 1965, č. 4, s. 112. Viz též: „Pro nás, marxisty, byl v Klímově omnismu (Vše = Já) vyjádřen v nejextrémnější podobě protiklad k našemu názoru na svět“ (tamtéž, s. 113).

⁴⁸⁴ Viz kapitulu 3.1.

⁴⁸⁵ Stejně jako v knize z roku 1962, v níž o Klímovi napsal: „Kdyby pro nic jiného, pak jen pro tato statečná slova nemohou dělníci zapomenout na člověka Klímu, rvoucího se v džungli ideologie vykořisťovatelské třídy (z níž se neproseká) o svobodu – a to nejen pro sebe“ (Strohs, Slavomil: *Marxisticko-leninská filosofie v Československu mezi dvěma světovými válkami*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962, s. 75).

⁴⁸⁶ Viz kapitulu 3.1.

Podnětnými interpretacemi přispěl ke klímovskému bádání psycholog a literární vědec **Josef Viewegh**. Ve studii *Ladislav Klíma aneb život v extrému* se kriticky vymezil zejména vůči solipsismu, jímž se Klímovo myšlení uzavírá intersubjektivnímu rozměru: Klímův zápas připodobnil k „osamocenému mlýnu uprostřed noci, mlýnu bez lidí, meloucímu naprázdno tmu ve svěhlavém úsilí vytěžit z ní světlo. Je obludný ve své neupotřebitelnosti, jímá nás z něho úzkost a hrůza – a současně nás podivným způsobem přitahuje“.⁴⁸⁷ Za spodní proud celého Klímova díla považoval „hrůzu z nicoty“, z níž vyvěrají všechny „nehoráznosti a křečovitosti“, jimiž se filosof pokoušel nicotě uniknout.⁴⁸⁸ Mezi Vieweghovými texty o Klímovi zaujímá významné místo jedna z nejrozsáhlejších klímovských studií vůbec, v níž se zabýval psychologickými aspekty Klímovy osobnosti v souvislosti s jeho sebevražednými tendencemi.⁴⁸⁹

Z celé řady dalších textů o Klímovi stojí za pozornost stat' Milana Nápravníka z roku 1964 upozorňující na burleskní styl Klímova psaní,⁴⁹⁰ klímovské pasáže v esejích Kamila Bednáře,⁴⁹¹ jakož i diplomové práce Miloše Havelky, jenž se zabýval vztahem Klímova díla k literární generaci devadesátých let,⁴⁹² a Václava Benda, který za klíč k porozumění Klímovým textům považoval „mechanismus zcizení“.⁴⁹³

Kromě zvýšeného odborného zájmu se v šedesátých letech setkáváme také se zárodky ustavování „klímovského fenoménu“: Klímou již nebyli zaujati jen jednotliví autoři a tvůrci, ale obracely se k němu i různé skupiny. Inspirací byl pro okruh výtvarných umělců sdružených kolem výstav Konfrontace.⁴⁹⁴ V roce 1964 se konala v Nové síni ve Voršilské

⁴⁸⁷ Viewegh, Josef: *Ladislav Klíma aneb Život v extrému*, in *Host do domu* 12, 1965, č. 1, s. 51.

⁴⁸⁸ Tamtéž, s. 49.

⁴⁸⁹ Viewegh, Josef: K filozofii sebevražedných tendencí – Ladislav Klíma, in J. W.: *Sebevražda a literatura*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka; Psychologický ústav AVČR, 1996, s. 133–190 [vznik 1971]. Srov. také esej z roku 1968: Viewegh, Josef: Několik poznámek o Ladislavu Klímovi, in *Sešity pro literaturu a diskusi* 3, 1968, č. 26, s. 51–52.

⁴⁹⁰ „Avšak tento až příliš čirý, nezřízený, chvástavý solipsismus se pozvolna způsobem prezentace [...] stává podezřele burleskním, úskočným, šaškovitým, posměšným; chtějice protestovat, ztrácíme jistotu, že je s námi zacházeno vážně, a nakonec se všechno, a my s tím, propadá v ludibristní frašku“ (Nápravník, Milan: Ladislav Klíma, in M. N.: *Resumé o zběsilosti; Ladislav Klíma*. Humpolec, Ivan Martin Jirous, 1964 [samizdat], nestránkováno).

⁴⁹¹ Viz eseje *Experiment a Literární střípky, o které jsem se sám pořezal* otištěné v roce 1969 v souboru *Střepiny, o které jsem se sám pořezal: řádky psané pro čtenáře* (Praha: Československý spisovatel, 1969).

⁴⁹² Havelka, Miloš: *Ladislav Klíma*. Brno: Filosofická fakulta University Jana Evangelisty Purkyně v Brně, 1968 [nepublikovaná diplomová práce, Ústřední knihovna FF MU].

⁴⁹³ Benda, Václav: *Ladislav Klíma. Pokus o genetický rozbor díla*. Praha: Filosofická fakulta University Karlovy v Praze, 1968, [nepublikovaná diplomová práce, Knihovna Jana Palacha FF UK]. Vážnější zájemce o recepci Klímova díla v šedesátých letech odkazujeme v bibliografii – v literatuře předmětu – také na texty od autorů K. Bodlák, V. Dostál, M. Chlumský, S. Horečka.

⁴⁹⁴ Srov. např.: Nešlehová, Mahulena: *Poselství jiného výrazu: pojetí „informelu“ v českém umění 50. a první poloviny 60. let*. Praha: BASE, 1997, s. 55.

ulici „Výstava D“, které se zúčastnili mj. Mikuláš Medek, Jan Koblasa, Vladimír Boudník, Aleš Veselý, Jiří Balcar či Karel Nepraš. Název dostala podle Daemony, hrdinky z Klímova *Utrpení knížete Sternenhocha*. Ivan Martin Jirous v souvislosti s výstavou poznamenal, že Klíma „začínal být v té době pro určitý okruh zasvěcenců rituálním spisovatelem“.⁴⁹⁵

V září 1969 se vydali do Cholupic po Klímových stopách osobnosti spjaté s časopisem *Tvář*, který byl nedlouho předtím cenzurně zakázán. Výpravy se zúčastnili Bohumil Doležal, Zbyněk Hejda, Ladislav Hejdánek, Václav Klaus,⁴⁹⁶ Josef Kreuter, Jan Lopatka, Emanuel Mandler, Jan Nedvěd, Dana Němcová, Jiří Němec, Andrej Stankovič a Josef Vyleťal. Akce měla symbolický charakter rozloučení s nakrátko nabytou svobodou, jež byla utnuta nastupující normalizací. „Výlet do Cholupic byl velkolepý obřadní, vlastně pohřební průvod za *Tvář*,“ vzpomínal v rozhovoru pro *Revolver Revue* Emanuel Mandler, „pochod velmi bujarý a veselý [...]. Punc poslední akce *Tváře* dodával výletu velkolepost, i když jsme šli pouze kousek za Prahu, za humna, přes pole. Nad námi létaly vrtulníky a člověk – tedy já – měl zvláštní pocit, že jdou po něm.“⁴⁹⁷

⁴⁹⁵ Jirous, Ivan Martin: *Magorův zápisník*. Praha: Torst, 1997, s. 534.

⁴⁹⁶ Václav Klaus, který do *Tváře* přispíval ekonomickými analýzami, si na výpravu do Cholupic vzpomenu v říjnu 2005 při návštěvě Prahy 12. Na otázku, jestli už městskou čtvrť někdy dříve navštívil, odpověděl, že „před mnoha lety uspořádali s přáteli [výlet] podle knihy spisovatele Ladislava Klímy ‚Cholupický den‘, takže kdysi zde, v místním socialistickém pohostinství, jeden den skutečně strávil“ (Mrázková, Radana: Praha 12 hostila prezidenta, in *Noviny Prahy 12*, 2005, prosinec, s. 2).

⁴⁹⁷ Mandler, Emanuel: Na držení pozic jsem nikdy nebyl [rozhovor], in *Revolver Revue*, 1996, č. 2, s. 228.

3.4 Underground

Normalizace zmařila nejen publikaci „Cholupického dne“ v *Tváři*,⁴⁹⁸ ale také chystané znovuočištění Bodlákovy studie *Myšlenkový svět Ladislava Klímy* v českobudějovickém nakladatelství Růže i zamýšlený klímovský výbor, který měl vyjít v Československém spisovateli v edici Tangens.⁴⁹⁹ V roce 1970 vyšly ještě dvě Klímovy kratší prózy ve sbornících *Čas a smrt*⁵⁰⁰ a *Mámivá noc*,⁵⁰¹ tím však oficiální vydávání Klímova díla nadlouho skončilo.

V sedmdesátých a osmdesátých letech se však Klíma – dle slov jeho jmenovce Ivana „miláček všech rebelů a psanců u nás“⁵⁰² – stal mimořádně oblíbeným autorem v alternativní kultuře českého undergroundu. „[V]elkej filozof Ladislav Klíma,“ vzpomínal Milan Hlavsa, „byl tehdy naším guru“.⁵⁰³ Jeho dílo bylo jednou z nejčteněji zastoupených položek samizdatové produkce. Vznikaly dokonce ediční řady zaměřené pouze na vydávání jeho spisů. Nejvýznamnější z nich jsou třináctisvazkové *Ladislava Klímy spisy sebrané*, jež v letech 1986–1988 vydával Ilja Matouš. Jeho vydavatelství patřilo k největším individuálním samizdatovým počínům, v osmdesátých letech vydal téměř osmset titulů. Z autorských řad, v nichž vydával také dílo Václava Havla a Josefa Škvoreckého, byly nejpočetnější Klímovy spisy, které – v kvalitní vazbě knihaře a restaurátora Miroslava Kodyma – prodával za stokorunu.⁵⁰⁴ Pravděpodobně v devíti svazcích vyšly *Klímovky z Klamovky*, „edice Ladislava Klímy pro hosty hostince Klamovka“, jejíž vydavatel Miloš Volák hodlal vydat veškerá autorova dostupná díla. Na vydávání spisů Ladislava Klímy a Egona Bondyho se zaměřovala hořická samizdatová dílna.

Ze samostatných vydavatelských počínů stojí za to připomenout *Texty* připravené Jiřím Němcem pro Edici Expedice, *Cholupický den* (1978) od grafika a vydavatele samizdatové edice Explosionalismus Oldřicha Hamery, *Utrpení knížete Sternenhocha* (1986) vydané

⁴⁹⁸ V roce 1977 kritizoval „tvářisty“ a okrajově také jejich zalíbení v Klímovi i Klímu samotného z marxistických pozic Milan Blahynka. Srov.: Blahynka, Milan: Spiritualistická recidiva (K atmosféře a zápasům v české literatuře šedesátých let), in M. B.: *Pozemská poezie: kapitoly k české poezii (1945–1975)*. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 217.

⁴⁹⁹ Srov. doporučující posudek Jana Lopatky z dubna 1970: Lopatka, Jan: Ladislav Klíma: Cholupický den, in J. L.: *Posudky*. Praha: Torst, 2005, s. 101.

⁵⁰⁰ Klíma, Ladislav: *Čas a smrt*, in *Čas a smrt*. Hradec Králové: Kruh, 1970, s. 85–97. Jde o zlomek *Velkého románu* v úpravě Kamily Lososové.

⁵⁰¹ Klíma, Ladislav: V létě 1902, in *Mámivá noc*. Praha: Odeon, 1970, s. 99–106. Jde o přetisk Klímovy prózy ze sbírky *Slavná Nemesis* (1932) v úpravě Vojtěcha Zelinky.

⁵⁰² Klíma, Ivan: *Moje šílené století*. Praha: Academia, 2009, s. 480.

⁵⁰³ Hlavsa, Milan; Pelc, Jan: *Bez ohňů je underground*. Praha: BFS, 1992, s. 96.

⁵⁰⁴ Srov.: *Český literární samizdat 1949–1989: edice, časopisy, sborníky*. Praha: Academia, 2018, s. 510–513. Projekt Ilji Matouše nebyl dokončen. Podle poznámky k nultému svazku plánoval do posledního dílu zařadit klímovské studie J. Kabeše, J. Zumra, J. Patočky a dalších.

v rámci edice Mozková mrtvice či soubor *Jsem absolutní vůle* (1987), který připravil Vladislav Zadrobílek. Klímovy texty či texty o jeho díle se objevovaly také v samizdatových periodikách jako *Vokno* a *Revolver Revue* a v exilových časopisech *Paternoster*, *Spektrum* či *Svědectví*.⁵⁰⁵ Pro samizdatové vydávání Klímových děl platí, že šlo většinou o textologicky nekvalitní opisy či opisy opisů, vycházelo se především z dříve vydaných knih, kolovaly však také texty upravené a cenzurované Kamilou Lososovou. Už množství klímovských samizdatů, o němž si lze udělat představu ve fondu knihovny Libri prohibiti, však svědčí o tom, jak silně Klímovo dílo v neoficiální kultuře sedmdesátých a osmdesátých let rezonovalo.

Četné jsou také klímovské aluze a zmínky v tvorbě undergroundových umělců či jiných autorů neoficiální československé kultury. Najdeme je mj. v díle Vratislava Brabence, Ivana Martina Jirouse, Lud'ka Markse, Fandy Pánka či Pavla Zajíčka. Zřetelné klímovské stopy nese fantasmagorická próza „Výlet do Cholupic“ Petra Placáka, který se do vesnice proslavené Klímovým dopisem vypravil v listopadu 1981.⁵⁰⁶ V mládí Klímu četl Jáchym Topol – „Chodíš po Petříně, je ti patnáct, šestnáct, v kapse máš deníky Ladislava Klímy a uvažuješ o bohočlověku. (smích)“ –,⁵⁰⁷ v roce 1989 jej označil za svého oblíbeného autora jeho bratr Filip.⁵⁰⁸ Klímův „věrozvěst“⁵⁰⁹ Egon Bondy zasvětil do jeho díla básníka, grafika a faráře Rostislava Valuška i Martina Machovce.⁵¹⁰ Do cyklu *30 portrétů* zařadil Klímu v roce 2015 Milan Knížák; obraz doprovodil slovy: „Když jsem se vrátil na konci roku 1961 z vojny, připadal mi Ladislav Klíma jako zjevení. Dodnes se obdivuji jeho zatvrzelosti. Jeho tvář jsem nemohl vynechat.“⁵¹¹ Do filmu Tomáše Lišky z roku 1981 *Inventura* měla být původně zařazena také epizoda o Matyáši Lebermayerovi z povídky *Jak bude po smrti*. Liška pracoval na scénáři koncem sedmdesátých let společně s Vratislavem Brabencem. Nápad se údajně líbil Václavu Havlovi; protagonistu měl hrát Ludvík Vaculík.⁵¹² Epizoda se do filmu nakonec

⁵⁰⁵ Vážnější zájemce o recepci Klímova díla v sedmdesátých a osmdesátých letech odkazujeme v bibliografii – v literatuře předmětu – na několik v práci nezmiňovaných textů od autorů J. Hermach, V. M. Kimák, P. Král, J. Kroutvor, Z. Neubauer, J. Svoboda.

⁵⁰⁶ Placák, Petr: Cholupický výlet, in P. P.: *Humoresky / Mäbig schnell / Básně při počasí od podzimu do začátku jara*. Praha: Petr Placák, 1982, s. 1–2; pseudonym Bohumil Zmrzlík [samizdat]. Za upozornění na tento text děkuji Kristině Dokulilové.

⁵⁰⁷ Topol, Jáchym: *Jáchym Topol: nemůžu se zastavit*. Praha: Portál, 2000, s. 27.

⁵⁰⁸ Topol, Filip: [Rozhovor s Filipem Topolem], in *Kavárna A.F.F.A.* 2, 1989, č. 3/4, 25. 5., s. 16 [samizdat]. Klímovskou aluzi nalezneme také např. v povídce *Na zdraví* (in: Topol, Filip: *Jako pes*. Praha: Revolver Revue, 2013, s. 17).

⁵⁰⁹ Valušek, Rostislav: Jsem normální a vím, že plnost bytí je bez hranic, in *Hanácké noviny*, 1996, č. 23, 15. 6., s. 9.

⁵¹⁰ Machovec, Martin: Underground není uzavřenou kapitolou [rozhovor], Guerilla Records, 2006 [online].

⁵¹¹ Knížák, Milan: [popisek k portrétu Ladislava Klímy], in *Reflex* 26, 2015, č. 41, 8. 10., s. 81.

⁵¹² Srov.: Liška, Tomáš: Matyáš Lebermayer v Plzeňské ulici (poznámky o *Inventuře*), in *Kritický sborník*, 1981, č. 1, s. 88–90 [samizdat].

nedostala, její technický scénář však byl otištěn v časopise *Vokno*.⁵¹³ Krátce před sametovou revolucí byla v Jihlavě ustavena tzv. „Společnost absurdní reality“, která se kromě happeningové a hudební činnosti Milana Knížáka hlásila také k literárnímu odkazu Ladislava Klímy. Jejím úkolem mělo být „vyburcovat, šokovat co nejvíce lidí, aby si uvědomili své vlastní JÁ, svůj vlastní individualismus, [...] aby byli schopni samostatně tvořit, myslet, žít a realizovat se“.⁵¹⁴

Z Klímových děl byly nejčastěji reflektovány povídka „Jak bude po smrti“ a tzv. „Cholupický den“. K autorovu jménu byl často připojován přívlastek „svatý“ nebo se používalo familiární označení „Láďa“. Pro klímovskou recepci v undergroundovém společenství jsou tyto dvě polohy příznačné. Na jedné straně se setkáváme s mytizací, ba zbožštěním jeho osobnosti, na druhé straně docházelo k jeho imaginární integraci do vlastních řad: členové undergroundu se ke Klímovi vztahovali, jako by byl jedním z nich.

Otázkou, nakolik a jakým způsobem se Klímovo dílo promítlo do tvorby autorů z undergroundové komunity, se zabýval Gareth Brown⁵¹⁵ a Martin Machovec. Vnitřní příbuznost s Klímovým dílem by podle Machovce bylo možné hledat v textech celé řady autorů: „drastický[m] rozpor[em] mezi tělesnou nicotností, pomíjivostí a ‚vznešeností‘ myšlenek“ se Klímovu stylu psaní podobají některé básně Pavla Zajíčka či písně Jima „Čerta“ Horáčka, „delirantním“ charakterem reality se vyznačují texty Vratislava Brabence, „[m]onstrózní konfrontace ‚těla‘ a ‚duše‘“ se objevuje ve verších Lud'ka Markse, hrdina Placákova románu *Medorek* vykazuje „sternenhochovské“ rysy a „[ř]ada klímovských ‚obludností‘ se vyskytuje též v románu *Sestra* od Jáchyma Topola“.⁵¹⁶ „[S] jistou výsečí Klímova díla *kongeniální*“ bylo „umělecké ztvárnění *vlastního autentického vnitřního prožitku*“ J. H. Krchovského a Fandy Pánka.⁵¹⁷ „[V] české undergroundové kultuře neměl a zřejmě ani nemohl mít Klíma pokračovatele či žáky v běžném slova smyslu,“ uzavírá Machovec, „našel však mezi některými jejími nositeli tvůrce, kteří dokázali jeho dílo

⁵¹³ Liška, Tomáš; Brabec, Vratislav: Technický scénář nerealizované epizody Matyáše Lebermayera na motivy povídky Ladislava Klímy „Jak bude po smrti“ z filmu *Inventura*, in *Vokno*, 1981, č. 5, s. 52–53 [samizdat].

⁵¹⁴ Bukáček, Vladislav: Programové prohlášení Společnosti absurdní reality, in *Vysoc.činná*, 1989/1990, č. 1, nestránkováno [samizdat].

⁵¹⁵ Srov.: Brown, Gareth: Ladislav Klíma and the Klímaesque in the Czech Underground, in *Slovo a smysl* 3, 2006, č. 6, s. 227–240.

⁵¹⁶ Machovec, Martin: Ohlasy literárního a filozofického díla Ladislava Klímy v životě a tvorbě českých undergroundových autorů, in *Věčnost není dřeváková kapsa, aby se z ní něco ztratilo. Soubor studií věnovaných Ladislavu Klímovi*. Olomouc: Aluze, 2010, s. 13.

⁵¹⁷ Tamtéž, s. 11.

mimořádně citlivě vnímat, ba místy i umělecky zúročit, a to právě proto, že jeho myšlenkový svět v mnohém souzněl s myšlenkovým světem jejich.“⁵¹⁸

Na tomto místě stojí za to zmínit skeptickou poznámku Martina C. Putny k oprávněnosti vztahu undergroundových autorů ke Klímovi jako k jejich předchůdci: „Kálení do úst“, scéna z *Utrpení knížete Sternenhocha*, nad níž se „pohoršoval“ Otokar Březina,⁵¹⁹ „je dnes pro takové *Vokno* samozřejmě aktem vyvolávajícím frenetické nadšení. Klíma ovšem psal pro vlastenecké učitele, a ne pro underground‘any; pro ně by si dnes připravil něco docela jiného, něco, nad čím by se dokonale pohoršili zase oni, neboť jedině tak by mohl zůstat v jednotě sám se sebou, Ipse Deus.“⁵²⁰

*

Důležitým momentem undergroundové recepce Klímy a jeho zpřítomnění ve světě paralelní kultury sedmdesátých a osmdesátých let se stal koncert skupiny The Plastic People of the Universe v říjnu 1979 v Nové Vísce u Kadaně, na němž zazněly klímovské skladby *Jak bude po smrti*, *Slavná Nemesis* a *Jsem absolutní vůle*. Klímu měli přítom Plasticí v repertoáru už dříve. V červenci 1973 odehráli v Klukovicích u Prahy „památný koncert“, na němž zazněla instrumentální skladba *Jak bude po smrti*. Průběh koncertu vylíčil Ivan Martin Jirous: „Klukovického koncertu se aktivně účastnil Pavel Zajíček, vážný, vzrušený a soustředěný, maloval transparent se špatně zapamatovaným citátem z Klímova *Jak bude po smrti*: ‚AJ OBEŠEL JÁ POLÍ PĚT‘. Byla to závěrečná skladba večera, instrumentálka s tereminem a stroboskopickým osvětlením. Zajíček stál v pozadí pódia na židli, žárovku v drátěném obalu před ústy, koulel očima a nakonec proskočil střemhlav transparentem, který někdo před pódiem rozvinul a dopadl do prvních řad diváků. Všichni seděli na zemi nebo stáli, jenom uprostřed sálu trůnil na židli Zbyšek Sion. Přinesl si ji z přísálí, vyklidili jsme ze sálu všechn nábytek, aby se tam lidi vešli. Hrála se také Francovka, Nikdo a další bondyovky. Stál jsem část koncertu vedle Bondyho. I když jsme tenkrát byli všichni šťastní, myslím si, že Bondy byl mezi námi nejšťastnější.“⁵²¹

⁵¹⁸ Machovec, Martin: Ohlasy literárního a filozofického díla Ladislava Klímy v životě a tvorbě českých undergroundových autorů, in *Věčnost není dřevá kapsa, aby se z ní něco ztratilo. Soubor studií věnovaných Ladislavu Klímovi*. Olomouc: Aluze, 2010, s. 12.

⁵¹⁹ Viz kapitulu 2.4.

⁵²⁰ Putna, Martin C.: A božské vědomí klímá, in *Literární noviny* 2, 1991, č. 31, 1. 8., s. 4.

⁵²¹ Jirous, Ivan Martin: Pravdivý příběh Plastic People, in I. M. J.: *Magorův zápisník*. Praha: Torst, 1997, s. 325–326.

Podnětem k další adaptaci Klímových textů se stal jubilejní rok 1978, kdy uplynulo sto let od autorova narození a padesát let od jeho smrti. Egon Bondy, Vratislav Brabeneč a Miloslav Hájek jej vyhlásili „Rokem Ladislava Klímy“ (Jirous o něm psal také jako o „Rok[u] Velkého Ládi“).⁵²² Podle nepřímých svědectví zahalených do mytizačního hávu – který je ostatně pro reflexi Klímova díla v undergroundu typický – stál na počátku sen: „stalo se, že Mílovi se ve snách zjevil Ladislav Klíma. Míla se ho uctivě tázal: ‚Co mám dělat, Mistře?‘ no a Klíma mu na to odpověděl hrubou neslušností, sobě vlastní. To Mílu vyděsilo natolik, že vyletěl z postele a šel celej roztřesenej probudit Vráťu, do rána nad tím dumali a potom se rozjeli na poradu za Klasikem [E. Bondym, MK]. Ten údajně prohlásil, že se to jenom tak nechat nemůže, že se s tím musí něco dělat, a tak vyhlásili společně Rok Ladislava Klímy.“⁵²³ Podle editorů *Magorových dopisů* se „někteří jeho obdivovatelé rozhodli oslavit jeho narozeniny excesivně intenzivním pitím“.⁵²⁴ To dokládá i vzpomínka Vratislava Brabence: „Čtrnáct dní jsme [s Hlavsou] chlastali, přespávali jsme po známých a vyhlašovali Rok Ladislava Klímy.“⁵²⁵

Hlavním programem oslav však byl koncert Plastic People, jehož příprava se protáhla až do podzimu 1979. Zaznamenána jsou tři svědectví účastníků koncertu,⁵²⁶ jejichž prostřednictvím se pokusíme atmosféru večera evokovat.⁵²⁷ Akce měla být utajena před pozorností Státní bezpečnosti mj. zvolením netradičního termínu: Na rozdíl od všech předchozích akcí, jež na usedlosti v Nové vísce proběhly, se konala ve všední den, v pondělí 29. října, a účastníci o ní byli zpraveni jen několik dní předem. Hudebníci vystoupili po delší než roční pauze a přilákali tak velké množství posluchačů. Příznivci alternativní kultury se na koncert sjeli z různých koutů Čech. Jízdu „nacvaknutým“ autobusem z Prahy i průběh večera popsala Věra Jirousová: „Sál stodoly nabitý, chlad se sráží na chuchvalce lezavé zimy, ta se samozřejmě rozpouští ve styku s naším vnitřním žářem na fantastickou atmosféru před

⁵²² Jirous, Ivan Martin: *Magorova summa*. Praha: Torst, 1998, s. 77.

⁵²³ Jirousová, Juliana; Jirous, Ivan Martin: *Ahoj můj miláčku: vzájemná korespondence z let 1977–1989*. Praha: Torst, 2015, s. 244. Ve snu se Klíma později zjevil také „známému“ vypravěči surrealistických textů Jana Křesadla *Dvacet snů* (Brno: Host, 1992, s. 81–84).

⁵²⁴ Jirous, Ivan Martin: *Magorovy dopisy*. Praha: Torst, 2005, s. 477.

⁵²⁵ Citováno dle Riedel, Jaroslav: *Plastic People a český underground*. Praha: Galén, 2016, s. 269. O tom, že pro vnímání Klímy v undergroundu hrál důležitou roli také jeho alkoholismus, se zmiňoval Martin Machovec v citované studii. Doplňme jen, že vztahem Klímova myšlení k hospodskému prostředí se zabývá jedna z mála klímovských statí z normalizace: Kroutvor, Josef: *Filosofie absolutna, hospoda a mýtus osobnosti*, in Klíma, Ladislav: *Zápisník Ladislava Klímy*. Josef Kroutvor, 1980 [samizdat, přetisk vydání Jaroslava Picky z roku 1943], s. 104–109.

⁵²⁶ Jde o texty Věry Jirousové, Jiřího Kostúra a Josefa „Žluťáka“ Hrubého. Na bizarní svědectví posledního z jmenovaných jen odkazujeme v bibliografii v literatuře předmětu.

⁵²⁷ Do hloubky se vystoupení „Plastiků“ věnoval Jaromír Typlt. Viz: Typlt, Jaromír: *Černě strmí smrt*, in *Host* 1994, č. 3, září, s. 39–63.

koncertem Plastic People!“⁵²⁸ Koncert začal až v jedenáct hodin večer. Jiří Kostůr vzpomínal: „teď už jsme všichni namačkaní jako sardinky v chladné prostoro pod trámovím a na pódiu popíjejí s nabílenými obličejí a při zvuku fantasticky falešné dechovky Mejla s Pepou Janíčkem, Brabencem, Kabešem a Honzou Brabcem.“⁵²⁹ Koncert uvedl Ivan Martin Jirous citátem z Klímova *Českého románu*: „jen jedno píum desiderium mám: abych byla tak velká, nebo svět tak malý, abych mohla jej celý posrat hovny! Jsou jen dvě vznešené pravdy; stojí sice za hovno, ale přetrvají lidstvo: První theoretická jest: hovno vím, dvě budu vědět; druhá praktická: vyseru se na všechno, ať mně všechno prdel vylíže!“⁵³⁰

Hudebníci se zvedli od stolu a začali hrát skladbu *Jak bude po smrti* v textové úpravě Vratislava Brabence. Kostůr: „[C]ítím hned z první skladby, že se nám dostává jedinečná možnost slyšet poprvé a opravdu perfektním způsobem ztvárněného génia Klímova, tohoto samorostlého českého filosofa a básníka lidské hrdosti, a to už Matyáš Lebermayer [...] omdlívá zalitý smrtelným potem a ztrácí hrůzou vědomí a za obzorem se přibližují dunivé strašidelné kroky Absolutna [...].“⁵³¹ Jirousová: „Tolik neopakovatelné muziky nahuštěno do tak malého prostoru a času, až to vyrazí dech. Do úzkosti těchto let to praží notně ‚klímovsky‘. Z každého tónu je patrné, že si nevybrali Klímu v nějakém euforicky výročním nápadu, že je to jejich autor, to on si spíš toho roku vybral je, aby uslyšeli, jak lze v Čechách nesmlouvavě čelit marasmu, přiznat si ho a být světový právě na hnojišti! [...] Obešel já polí pět... já ubohý kramář Matyáš Lebermayer, jektá hrůzou Mejla a Brabence, tak volné textové pasáže se střídají s chaoticky rozplétanými hudebními motivy, vše k tvaru tíhne a zároveň od něho utíká [...].“⁵³² Následovala instrumentální skladba *Slavná Nemesis*, v níž (Kostůr:) „rdousivý nářek safoxonu Vrátí Brabence spolu s šílenou violou Jirky Kabeše smetávají vše do propasti Jelení hory za náporu metafyzické bouře [...].“⁵³³ Podle Jirousové byla druhá skladba „[n]esporný[m] vrchol[em] koncertu i dosavadní hudební tvorby skupiny. Hudba natolik invenční, uchvacuje ve smrštitích amorfity, které v nárazu ztuhnou do fragmentů krystalické krásy.“⁵³⁴ Koncert byl završen skladbou *Jsem absolutní vůle* s upraveným textem Klímova dopisu Miloši Srbovi z listopadu 1917. Kostůr: „tady se ukazuje, jak těžko hudebně uchopit myšlenkový svět Klímova ludibronismu a jeho člověkobožství, to však teď nevádí,

⁵²⁸ Jirousová, Věra: Koncert Plastic People na počest Ladislava Klímy, in *Svědectví* 16, 1980, č. 62, s. 232.

⁵²⁹ Stárek, František; Kostůr, Jiří: *Baráky. Souostroví svobody*. Praha: Pulchra, 2010, s. 278.

⁵³⁰ Srov. Klíma, Ladislav: *Český román*. Praha: Torst, 2019, s. 162.

⁵³¹ Stárek, František; Kostůr, Jiří: *Baráky. Souostroví svobody*. Praha: Pulchra, 2010, s. 279–280.

⁵³² Jirousová, Věra: Koncert Plastic People na počest Ladislava Klímy, in *Svědectví* 16, 1980, č. 62, s. 232.

⁵³³ Stárek, František; Kostůr, Jiří: *Baráky. Souostroví svobody*. Praha: Pulchra, 2010, s. 280.

⁵³⁴ Jirousová, Věra: Koncert Plastic People na počest Ladislava Klímy, in *Svědectví* 16, 1980, č. 62, s. 233.

protože s ostatními napěchovaný na balkóně pod střechou jen čumím a čumím a čumím...“⁵³⁵
Jirousová: „V třetí části [...] se pak naplnilo očekávání, že se bude Klíma obracet v hrobě,
jenjen trnu, kdy už Hlavsa za tu skladbu dostane ten řádný kopanec do zadku ze záhrobí.
Z absolutní vůle se stal absolutní vůl, furore téhle myšlenky nelze ilustrovat, ani hudebně.“⁵³⁶

⁵³⁵ Stárek, František; Kostúr, Jiří: *Baráky. Souostroví svobody*. Praha: Pulchra, 2010, s. 280.

⁵³⁶ Jirousová, Věra: Koncert Plastic People na počest Ladislava Klímy, in *Svědectví* 16, 1980, č. 62, s. 233.

4. 1989–2023

4.1 Vydavatelský „boom“ a spory o ediční přístup

Po převratu v roce 1989 byla díla režimem zakazovaných autorů vydávána v mnohdy až desetitisícových nákladech. To platilo i pro Ladislava Klímu. Z jeho díla byly vydávány především reprinty již známých textů. O velkém zájmu o Klímu svědčí mj. dvojí vydání Zumrova výboru *Vteřiny věčnosti* (2. vyd., 1989, 12 000 výtisků; 3. vyd., 1990, 10 000 výtisků), „pirátský“ výbor z tohoto výboru *Podivné příběhy* (1991, 30 000 výtisků) či *Utrpení knížete Sternenhocha*, přetisk původního Škeříkova vydání, který vyšel v jednom roce hned dvakrát (Res Publica, 1990, 10 000 výtisků; Paseka, 1990, 45 000 výtisků).

Většina polistopadových edic představuje texty, které už vyšly za autorova života (*Svět jako vědomí a nic* /3. vyd., 1990/, *Traktáty a diktáty* /3. vyd., 1995/), po jeho smrti (*Sternenhoch*, *Slavná Nemesis*, mnoho výborů a bibliofilii) a v samizdatu (*Jsem absolutní vůle* /2. vyd., 1991/⁵³⁷). Výjimkou je Davidem Součkem připravená publikace *Victoria Aeterna* (1992) a několik titulů, které v edičních řadách Psychopatologické sešity a Došky (Dobré škváry) vydávala v redakci Miroslava Kromiše (vlastním jménem Jan Hýsek) Pražská imaginace a Lege artis.

Odborné debaty se v polistopadové době vedly hlavně o edičním přístupu k vydávání Klímových textů. Na úvod této kapitoly rovnou předešleme, že „klímologický“ diskurs (zejména) v devadesátých letech je charakteristický vyhocně polemickým tónem. Miroslav Kromiš hovořil o „žárlivosti vlastní všem klímofilům, z nichž do jednoho každý se domnívá, že pouze on Klímu správně pochopil a má na něj ‚právo‘, zatímco ostatní jen parazitují na Mistrově odkazu“.⁵³⁸ Podobně se vyjádřil i Martin Machovec, podle něhož je u „klímologů [...] kuriozní, že se mezi sebou nesnášejí a každý z nich si myslí, že jen on sám tomu rozumí a ostatní jsou blbí“.⁵³⁹

Největší ohlas vyvolalo třísvazkové vydání Klímova *Velkého románu* (I. 1991, II. 1992, III. 1992). Ačkoli byl již rukopis dostupný v Památníku národního písemnictví, vycházel Kromiš z upraveného opisu Kamily Lososové,⁵⁴⁰ což vysvětluje v ediční poznámce: „Právem se naskytá otázka, proč jsme sáhli po úpravě Kamily Lososové a nikoli po originálu. Především

⁵³⁷ Kromě dopisu Miloši Srbovi z 4. listopadu 1917, jenž byl dlouhou dobu (i touto edicí) mylně považován za dopis Františku Drtikolovi, jsou předlohou textů opisy kolující v undergroundu. Ve vydavatelské poznámce k tomu čteme: „Doufám, že v nich není příliš mnoho chyb. Věřím, že i v opačném případě zvítězí duch nad pouhou literou a chyby později opraví kritické vydání Klímových spisů“ (Klíma, Ladislav: *Jsem absolutní vůle*, s. 113).

⁵³⁸ Kromiš, Miroslav: Ediční poznámka, in Klíma, Ladislav: *O Solovjevově etice*, s. 143.

⁵³⁹ Machovec, Martin: Underground není uzavřenou kapitolou [rozhovor], in *Guerilla Records*, 2006 [online].

⁵⁴⁰ Což je ostatně přiznáno i celým názvem Kromišovy edice: *Filosofo Ladislava Klímy tzv. Velký román, jak jej z dochovaných fragmentů sestavila a upravila družka autorova, Kamila Lososová*.

se domníváme, že je pietní alespoň jednou zveřejnit tiskem dílo v tom stavu, v jakém se léta šířilo samizdatem. Vyjadřujeme tím zároveň také úctu k upravovateli – dědičce a strážkyni Klímovy pozůstalosti, bez níž by se patrně neuchovalo ani to torzo, které z Klímových rukopisů zbylo. Kamila Lososová se navíc pokusila sestavit ze zbytků románu relativně ucelený text zachovávající původní morzakorovitý charakter díla, což pokládáme pro iniciaci čtenáře za vhodnější než vypálit na něj rovnou z mocného kalibru kompletního vydání neurovnaných a smysl nedávajících fragmentů. A konečně nelze nepřiznat, že kritická edice, bude-li kdy vydána, bude nepochybně představovat nadlidskou práci, kterou zatím není v silách našich nikým nedotovaných nakladatelství zaplatit.⁵⁴¹

Narychlo vydané texty v nepříliš kvalitní úpravě vzbudily nevoli u Josefa Zumra, který už v roce 1990 připravoval ediční plán vydání sebraných spisů pro nakladatelství Odeon.⁵⁴² V článku s příznačným názvem *Ladislav Klíma v zajetí pirátů* směřoval drtivou část kritiky právě na adresu Miroslava Kromiše. Řečmi o pietě ke Kamile Lososové se podle Zumra jen zastírá „ediční nedbalost, která nahrazuje poctivou, leč trochu náročnější práci s rukopisem [...] Neobstojí ani argument o ‚nadmírné práci‘, kterou nakladatel nezaplatí. Překladatelka Velkého románu do francouzštiny paní Erika Abramsová tuto ‚nadmírnou práci‘ podstoupila, ač jí to žádný nakladatel nezaplatil, a vydala úplný rekonstruovaný text [...]. Český čtenář je o to zatím ošizen. Byl mu nabídnut jen ediční paskvil ve vkusné obálce.“⁵⁴³

Zumr dále kritizoval zařazení Klímových textů do edice Psychopatologické sešity, upomínající na komunistické označení filosofa za „chorobný zjev“, jakož i označení jeho díla za „filosofick[ý] brak“,⁵⁴⁴ což podle něj není nic jiného než „silácké gesto míjející se s podstatou Klímovy tvorby a snažící se pseudoradikální argumentací zvýšit její atraktivitu. Nic proti pokleslým literárním žánrům. Klíma byl jedním z prvních moderních evropských autorů, který jich esteticky využil. Ale podřizoval je svému hlavnímu záměru: prostřednictvím krásné prózy sdělovat své filosofické poselství.“⁵⁴⁵

Kromiš se proti Zumrovým výtkám ohradil v ediční poznámce k roku 1993 vydanému svazku *O Solovjevově etice*: „Klíma se stále častěji stává předmětem zájmu lidí bez špetky humoru a

⁵⁴¹ Kromiš, Miroslav: Ediční poznámka, in Klíma, Ladislav: *Velký román III. Ženy Cesareovy*, s. 183.

⁵⁴² Zumrův návrh počítal s rozčleněním Spisů do deseti svazků: I. tři za života vydané filosofické knihy. II. O Solovjevově etice, časopisecké stati, rukopisné náčrtky. III. cogitata, sentence, aforismy. IV. filosofické listy a soubory korespondence. V.–VI. beletristické práce a románové fragmenty. VII.–VIII. Velký román. IX. dramata. X. deníky a část korespondence, varia, obrazové přílohy, dokumenty (LA PNP, f. J. Kabeš).

⁵⁴³ Zumr, Josef: Ladislav Klíma v zajetí pirátů, in *Kritický sborník* 12, 1992, č. 4, s. 39.

⁵⁴⁴ Srov. Kromiš, Miroslav: Klímův filosofický brak, in Klíma, Ladislav: *Velký román III, Ženy Casereovy*, s. 204–206.

⁵⁴⁵ Zumr, Josef: Ladislav Klíma v zajetí pirátů, in *Kritický sborník* 12, 1992, č. 4, s. 39.

hravosti; devótních hlupáků, kteří z něj činí nedotknutelný totem; bigotních pámbíčkářů v podstatě, pro něž je pouze intelektuálštějším surrogátem víry; ba dokonce i extraktů psího lejna, kteří – jak absurdní – učinili jej předmětem vysokoškolských přednášek a zajisté známkují své studenty dle toho, zda si správně zapamatovali, co praví Klíma o egosolismu.“⁵⁴⁶ Hodnota knih vydaných v nakladatelství Pražská imaginace a Lege artis je sice „z hlediska ‚vědecké textologie‘ [...] nevalná“,⁵⁴⁷ pro čtenáře je však podle Kromiše důležitější, že jako jedny z mála popřevratových publikací přinášejí knižně dosud netištěné texty. Rozhodně se pak nedá mluvit o „pirátských“ edicích, neboť „vydáváním pártisícových nákladů nikdo nezbohatne, i kdyby tak činil sebanditštěji“.⁵⁴⁸

*

K podobné výměně názorů došlo o pár let později u příležitosti vydání *Českého románu* (1993). Kromišovu edici tentokrát důsledně zkritizoval Martin Machovec. První vydání textu, který Klíma označil za „velké plivnutí na vše, co zvalo se litteraturou“ (II 357), „není bohužel ničím více než ukázkou případných následků amatérské ediční činnosti, jež byla zřejmě typická pro většinu samizdatových počinů posledních desetiletí.“⁵⁴⁹ Na základě srovnání několika pasáží Kromišovy edice s originálem konstatoval, že vydáním „sporn[ého] fragment[u] fragmentu“ bez přihlídnutí k dostupnému rukopisu se k veřejnosti dostal text obsahující „řadu nesmyslů, jež jdou (z hlediska čtenářova) na vrub autorovi, z něhož takto daná edice dělá blba.“⁵⁵⁰ Machovec nesouhlasil ani s Kromišovým přitakáním Klímově sebehodnocení, že jde o „ne zcela zdařen[ou]“ (II 357) prózu, a jako příklad očitoval necenzurované znění klíčové pasáže, v níž se Irena Volná vulgárním slovníkem vypořádává s problémem češství a české kultury. „Přivedla by takto znějící pasáž editora Miroslava Kromiše k poněkud jiným závěrům při hodnocení *Českého románu*?“⁵⁵¹

„Milý Martině Machovče,“ odpověděl Miroslav Kromiš, „v žádné případě nepřivedla. Pokud Ti nějaká ta prdel a mrdání připadají jako fundament Klímy, přijde mi to dost tristní.“⁵⁵² Kromiš se vůči Machovcově článku ohradil poukazem na osobní historii obou editorů

⁵⁴⁶ Kromiš, Miroslav: Ediční poznámka, in Klíma, Ladislav: *O Solovjevově etice*, s. 143.

⁵⁴⁷ Tamtéž, s. 145.

⁵⁴⁸ Tamtéž.

⁵⁴⁹ Machovec, Martin: *Český román Klímův, Lososové, Součkův či Kromišův?*, in *Kritická Příloha Revolver Revue*, 1995, č. 3, listopad, s. 51.

⁵⁵⁰ Tamtéž, s. 54.

⁵⁵¹ Machovec, Martin: *Český román Klímův, Lososové, Součkův či Kromišův?*, in *Kritická Příloha Revolver Revue*, 1995, č. 3, listopad, s. 54.

⁵⁵² Kromiš, Miroslav: *Můj, Machovcův, Zumrův nebo čtenářův Klíma?*, in *Kritická Příloha Revolver Revue*, 1996, č. 4, březen, s. 187.

(o vydání *Českého románu* spolu údajně hovořili, Machovec navrhoval, aby nepoužívali samizdatovou předlohu, ale autentičtější znění, ze spolupráce na redakci se však „vykroutil“) ⁵⁵³ či tvrzením, že Klímův odkaz „není tak nicotný, aby se zhroutil s každým chybně vyluštěným či pochopeným slovíčkem“. ⁵⁵⁴ Napjatou situaci mezi „klímology“ na počátku devadesátých let komentoval slovy: „Opravdu nemohu za to, že každý z nich [Souček, Zumr, Machovec; M. K.] sedí na ‚svých Klímech‘ jako slípka na vejčích a nejsou ani schopni realizovat jejich vydání sami, ani ochotni přenechat to komukoli jinému.“ ⁵⁵⁵ Na rozdíl od Zumra a Machovce, kteří od převratu nedokázali „vydat z Klímy ani čárku“, vycházel Kromiš z toho, že existuje řada čtenářů, kteří si chtějí přečíst „všechny nevydané Klímy pokud možno ihned“. ⁵⁵⁶ Bylo tedy logické „ukojit akutní hlad čtenářů alespoň narychlo snědeným hamburgerem. Přejde mi přinejmenším pitomé rozhořčovat se, že nechutnal jako svíčková Stroganoff.“ V závěru článku vyslovená naděje, že se jedná o „definitivně poslední reakc[i] na kritiku nekritičnosti nekritického vydání, kterou [...] byl nucen napsat“, ⁵⁵⁷ se však nevyplnila.

*

Vydavatelského „boomu“ ani hádek českých „klímologů“ se neúčastnila Erika Abrams, která se Klímou zabývala už od poloviny sedmdesátých let (jeho dílo ji zaujalo natolik, že se kvůli němu naučila česky) ⁵⁵⁸ a z rukopisů přeložila řadu textů do francouzštiny. Podle jejích slov v rozhovoru se Zbyňkem Hejdou nabízela někdy v letech 1977 nebo 1978 výbor z Klímových textů francouzským nakladatelům: „To byla doba, kdy zájem o české věci znovu stoupl díky Chartě, jenže nakladatelé chtěli věci aktuální, takže když jsem mluvila o Klímovi, všichni mysleli, že jde o Ivana Klímu. Gallimard Ladislava Klímu odmítl s tím, že je nepřípustné, aby současný autor psal takovým způsobem.“ ⁵⁵⁹

⁵⁵³ Kromiš, Miroslav: Můj, Machovcův, Zumrův nebo čtenářův Klíma?, in *Kritická Příloha Revolver Revue*, 1996, č. 4, březen, s. 184.

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 186.

⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 184.

⁵⁵⁶ Tamtéž, s. 185.

⁵⁵⁷ Tamtéž, s. 188.

⁵⁵⁸ Abrams, Erika: Erika Abrams: „mezi řečí a mlčením, mezi řečí a myšlením nebo prostě jen mezi řečí“ [rozhovor], in *iForum. Online magazín Univerzity Karlovy*, 21. 5. 2007 [online].

⁵⁵⁹ Abrams, Erika: Smysl pro dobrodružství mají malá nakladatelství [rozhovor, ptal se Zbyněk Hejda], in *Literární noviny* 1, 1990, č. 18, 2. 8., s. 13. O dalších peripetiích své snahy prosadit vydání Klímy ve Francii Abrams řekla: „V téhle vlně obnoveného zájmu o českou literaturu mě kontaktovalo nakladatelství Stock a chtělo po mně román od Karla Čapka. Tak jsem jim udělala *Krakatit* s tou podmínkou, že vezmou také *Utrpení knížete Sternenhocha*. Nakonec z toho nebylo nic“ (tamtéž). Situace se však nakonec změnila a Klímovo dílo se ve Francii zásluhou editorky dočkalo jistého ohlasu. „Považuji za velký úspěch,“ řekla v rozhovoru z roku 2006, „že jsem dosáhla aspoň toho, že v nemalé části francouzského čtoucího publika příjmení Klíma už vyvolává automaticky jméno Ladislav a nikoli Ivan, tedy že Klíma zaujal i čtenáře nepatřící do malého okrsku zájemců o

V roce 1984, kdy na knižně tištěné vydávání Klímy nemohlo být v Čechách ani pomyslení, vyšel ve Francii výbor *Je suis la Volonté Absolue* (obsahující mj. Vlastní životopis, Cholupický den, Dopis o iluzionismu a Ivanu Karamazovi, Jsem absolutní vůle), následoval překlad *Utrpení knížete Sternenhocha* (1987), *Slavná Nemesis* (1988), *Putování slepého hada za pravdou* (1990), soubor kratších prozaických textů (*Ce qu'il y aura après la Mort et autres textes*, 1988), *Cogitata* (1989), *Traktáty a Diktáty* (1990), *Vteřina a Věčnost* (1990). Konečně roku 1991 přišel na řadu *Velký roman*.

Český čtenář, jemuž byly k dispozici jen Kromišovy edice a jejich časopisecké kritiky, se k autentické podobě Klímova monumentálního románu mohl dostat až o pět let později než čtenář francouzský. V roce 1996 vyšel v nakladatelství Torst *Velký roman* i česky jakožto chronologicky první (dle plánu čtvrtý) svazek *Sebraných spisů*. Editorka vycházela striktně z dochovaných rukopisů, „očistila“ Klímův text od veškerých zásahů a doplňkových pasáží Kamily Lososové, a to i za cenu toho, že některé kapitoly končí i začínají uprostřed věty. Původním záměrem nakladatelů bylo vydat každý rok jeden svazek *Sebraných spisů*. Začátkem milénia měl být celý projekt hotový. Kvůli nedostatku financí však chronologicky druhý a třetí svazek vyšly teprve v letech 2005 a 2006 (díky podpoře České spořitelny), čtvrtý díl v roce 2017 a pátý v roce 2022. Závěrečný, v době vzniku této práce dosud nevydaný svazek by měl obsahovat Klímovu dramatickou tvorbu.

Erika Abrams během svého více než čtyřicetiletého bádání, které popsala klímovsky jako „hru s nemožnem“,⁵⁶⁰ objevila celou řadu Klímových rukopisů, spolu s veškerými dostupnými texty je edičně zpracovala, rozluštila, přepsala, okomentovala, vysázela i přeložila do francouzštiny. O její preciznosti svědčí vzpomínky nakladatelů Viktora Stoilova a Jana Šulce na první vzájemná setkání: „Zcela mne přesvědčila svým výkladem Klímova díla a informacemi o Klímových rukopisech. Naprosto si mne získala celkovým étosem své osobnosti a mimořádně poctivým a profesionálním přístupem k ediční práci. Podstata jejího přístupu tkví v tom, že vždy vychází z rukopisů, vždy míří k nejstarším pramenům. Snaží se u každého Klímova textového zlomku jít, kam nejdále to jde, k co nejautentičtějšímu znění – a to pak věrně otisknout. [...] Za vkladem Eriky Abrams do vydání Klímova díla jsou desítky tisíc hodin luštění písmenek na papírech a papírcích, které tvoří Klímovu pozůstalost [...]

českou literaturu“ (Abrams, Erika: Ve Francii už znají celé jméno Ladislava Klímy [rozhovor, ptal se Ivan Adamovič], in *Hospodářské noviny*, 2006, č. 113, 12. 6., s. 10). Ohlas ve Francii byl dle Eriky Abrams značný, především však „mimoodbornický“ (srov.: Abrams, Erika: Věhlas šířit opravdu nechci, říká Erika Abrams [rozhovor, ptal se Viktor Šlajchrt], in *Respekt*, 16, 2005, č. 31, s. 14).

⁵⁶⁰ Abrams, Erika: Hra s nemožnem [rozhovor, ptal se Oldřich Jarolím], in *A2* 6, 2010, č. 11, 26. 5., s. 24–25.

Prínos Eriky Abrams je tedy textologický, ediční i odborně-autorský“ (Šulc). „Už tehdy jsem věděl, jaký je rozdíl mezi pomlčkou a divizem. Erika přišla s tím, že pomlček existuje několik, že jsou pomlčky krátké a pomlčky dlouhé, že existuje běžná mezera, půlmezera, a dokonce i čtvrtmezera, která se dává třeba před středník. Vycházela z jemných nuancí prvorepublikových sazeb“ (Stoilov).⁵⁶¹

V předmluvách, edičních poznámkách a komentářích k *Sebraným spisům* editorka podrobuje kritice téměř veškerá posmrtná vydání Klímových textů.⁵⁶² V souvislosti se Škeříkovou edicí *Utrpení knížete Sternenhocha* (1928) píše o „zradě“, která se zabydlela v tradici vydávání autorova díla hned po jeho smrti (IV 9), o „nemilosrdné normalizaci“ (IV 619) a „zčapkovštění Klímova slohu“ (II 862). Vojtěcha Zelinku, editora *Slavné Nemesis* (1932), kritizuje za „krajně nesvědomitě zacházení s texty“ (IV 32) i za to, že „jako vydavatel nechtěl rukopisy ani vidět“ (I 743). „Chybná data, přečetné překlepy, zkomoleniny a chyby z neznalosti“ vyčítá Heleně Spilkové, resp. Kamile Lososové, na základě jejíhož opisu vydala Spilková výbor z „cogitat“ *Arkanum* (1933). Víceméně odmítavý postoj zaujímá i ke všem nekabešovským bibliofilním Jaroslava Picky, na nichž kritizuje např. i „nešťastně symbolistní ilustrace“ (IV 31) či „přestylisovaný“ (II 664) název publikace *Čtyři listy filosofa Ladislava Klímy psané Ing Dr A. Křížovi* (1948). „Nemenší ztráty na stylistické identitě“ utrpěl Klíma podle Abrams i v čítance *Vteřiny věčnosti* (1967), připravené Josefem Zumrem a Olgou Svejkovskou, kteří „přihlížejí k rukopisům jen namátkou a výjimečně a věrni toliko kompromisnímu duchu doby, aby koza k něčemu vypadala a vlk přitom nepřekážel, respektují pravopisné nezvyklosti pouze tam, kde [je] Pravidla povolují“ (IV 620). Abrams neakceptuje téměř žádnou z polistopadových edic.⁵⁶³ Kritikou Kamily Lososové, „jejíž nesporně dobré úmysly vydláždily už dost pekelných cest“ (IV 619), postihuje zároveň veškerá vydání, která z jejího opisu vycházejí, zejména pak *Velký román* („jehož četbu důrazně nedoporučujeme“ /IV 32/) v „redakci“ Miroslava Kromiše, „jenž z jakési zvrácené ‚piety‘ existenci rukopisů přímo ignoruje a chce ‚intuitivně‘ rozhodovat, které z jazykových přestupků přehlédnutých, nebo i přidaných opisovatelkou [...] jsou ‚jen trochu únosné‘“ (IV 620). Kromiš nejenže převzal spojovací texty Kamily Lososové, jež Abrams označuje za „bezděčný kýč“ (IV 24), ale přidal k nim ještě několik vlastních vsuvek, které „původní ‚dotatky‘ ještě překýčovávají“ (IV 32). Jediným editorem, jehož práci Abrams oceňuje, byl

⁵⁶¹ Chuchma, Josef; Stoilov, Viktor; Šulc, Jan: *Torst: dvacet let nakladatelství*. Torst: Praha, 2011, s. 90.

⁵⁶² Výhrady vyslovuje i k textům vydaným během Klímova života, které obsahují chyby způsobené mj. tím, že „tiskař neuměl latinsky“ (III 744).

⁵⁶³ „Jedinou částečnou výjimku“ představují některé edice Vladislava Zadrobílka (IV 620).

„[n]ejserióznější, ba jediný seriózní vydavatel“⁵⁶⁴ Jaroslav Kabeš, s nímž sdílí nárok absolutní věrnosti rukopisnému originálu.⁵⁶⁵

Erikou Abrams vyslovené přání, že vydáním prvního svazku *Sebraných spisů* se snad konečně podaří vymanit Klímovo dílo z „příšeří padělků a mýtů“ (IV 28), se bohužel nenaplnilo.

V roce 2007 totiž v Levných knihách znovu vyšla neúplná a Kromišem a Lososovou upravená próza.⁵⁶⁶ Kniha nejenže neuvádí zdroj textu, ale hlavně zcela ignoruje existenci kritického vydání. Ačkoli Kromišova edice byla sice nedokonalá a nanejvýš sporná, sehrála svoji roli v dočasném zaplnění mezer v dostupnosti Klímova díla. O vydání z roku 2007 však nelze hovořit jinak, než jak je popsal Jaromír Typlt v článku *Kšeft s Klímou*, totiž jako „ediční nehoráznost“ a „paskvil, který by v žádném případě neměl být podepsán jeho [Klímovým, MK] jménem“.⁵⁶⁷ Doplňme, že o ignoraci pokročilého stavu klímovského bádání českými nakladateli svědčí např. v roce 2014 vydaná knížka *Filosof z předměstí* (Pulchra), jež jako autora uvádí Ladislava Klímu, ačkoli jde o text, který, „přes četné omyly bibliografů i čtenářů, není Klímovým dílem“ (I 761).

Editorka vstoupila do kontextu českého klímovského bádání suverénním způsobem. Její edice *Velkého romanu* i dalších svazků *Sebraných spisů* po textologické stránce vysoce přesahuje veškerá dosavadní vydání Klímova díla. Jaromír Typlt dokonce označil první díl *Spisů* za „jeden z nejpozoruhodnějších kulturních počinů 90. let“.⁵⁶⁸ Vydání *Velkého romanu* předčilo veškeré představy, jaké o tolik probírané kritické edici čeští „klímologové“ měli (Machovec je označil za „Splněný sen“),⁵⁶⁹ a přineslo tak nečekané rozuzlení jejich sporů. Neobešlo se však – stejně jako vydání dalších svazků – bez kontroverzí. Miroslav Kromiš vytýkal editorce „paranoidní nazírání“, „neznalost totalitních reálií“ či „erotizující obsedantnost“ průvodních poznámek, která se „odráží především v absolutním mileneckém zbožštění každického

⁵⁶⁴ Abrams, Erika: Věhlas šířit opravdu nechci, říká Erika Abrams, s. 14.

⁵⁶⁵ „V tradici vydávání Ladislava Klímy je respekt k textu spíš výjimkou než pravidlem. [...] Zásadu vycházet přímo z rukopisů a dbát přesně znění originálu se všemi zvláštnostmi interpunkčními a pravopisnými zavede teprve Jaroslav Kabeš v nečetných úzkých bibliofilích [...]. Až dodnes zůstává jediný, kdo se tímto principem vskutku jakž takž řídil“ (IV 619). Nicméně i Kabešovi vytýká v souvislosti s otištěním deníkových fragmentů v *Boji o Vše* (1942) „mírnou, nedůslednou a ne vždy nevinou normalisací interpunkce, častější chyby z neznalosti v luštění latiny, mylný výklad několika zkratk [...] a nedostačující snad vytrvalost v posuzování ‚nečitelnosti‘ tohoto či onoho“ (I 745).

⁵⁶⁶ V témže nakladatelství vyšel i podobně sporný soubor *Český román a jiné texty* (Praha: Levné knihy KMa, 2006).

⁵⁶⁷ Typlt, Jaromír: Kšeft s Klímou, in *Host* 23, 2007, č. 9, s. 28.

⁵⁶⁸ Tamtéž, s. 29.

⁵⁶⁹ „Máme co činit s edicí naprosto mimořádného významu, který zatím zcela přesahuje naše horizonty“ (Machovec, Martin: Sebrané spisy aneb Splněný sen, in *Kritická Příloha Revolver Revue* 1996, č. 6, s. 54), „Edice, na jejíž obdobu by ve vyspělých zemích pravděpodobně vyčlenili celé oddělení místní akademie věd, je dílem jediného člověka [...]“ (tamtéž).

Klímova Slova a v žárlivecky sverpé nenávisti vůči Lososové“.⁵⁷⁰ Předmětem kritických výhrad byl především v českém prostředí nezvyklý tón edičních komentářů; na „mistrování všech ostatních vydavatelů Klímy“⁵⁷¹ upozornil např. Josef Hrdlička. Jako „opulentní, ale také prázdnou a nabubřelou redakčně-vydavatelskou exhibici“⁵⁷² charakterizoval způsob vydávání *Sebraných spisů* v provokativním článku spisovatel Miloslav Vojtíšek (S. d. Ch.). Za sporné považoval některé ediční postupy při vydávání *Světa jako vědomí a nic* Michal Kosák.⁵⁷³

⁵⁷⁰ Kromiš Miroslav: Ediční poznámka, in Klíma, Ladislav: *Z. Praha: Lege artis*, 1997, s. 193.

⁵⁷¹ Hrdlička, Josef: Kontradikce Ladislava Klímy, in *Souvislosti* 17, 2006, č. 4, s. 27.

⁵⁷² S. d. Ch. [Miloslav Vojtíšek]: *Veliké proč. K vydávání Sebraných spisů Ladislava Klímy*, in *A2* 14, 2018, č. 4, s. 4.

⁵⁷³ Kosák, Michal: Klímovské okusy, in *i-kanon.cz*, 26. 4. 2018 [online].

4.2 Polistopadová recepce

Polistopadová recepce Klímova díla se vyznačuje velkou roztržitostí, v porovnání s předchozími obdobími je co do počtu otištěných interpretací velice rozsáhlá a nepřehledná. Není naší ambicí ji vcelku zmapovat, můžeme však nechat zaznít alespoň několik hlasů, zmínit některé výrazné texty – seriózní pokusy o interpretaci i články poněkud bizarní – a alespoň částečně tak nastínit způsoby, jimiž byl Klíma po roce 1989 interpretován.⁵⁷⁴

Klímovo dílo se stalo nejen tématem odborných debat, editorských i obecně literárněhistorických a filosofických, ale i předmětem takřka kultovního zájmu. Pořádají se hromadné procházky do Cholupic,⁵⁷⁵ zpívaly se operní árie u Klímova hrobu v Malvazinkách. V roce 2010 byla odhalena pamětní deska v Záběhlicích ve Zbraslavi, roku 2013 byla instalována busta od sochaře Michala Blažka na domě bývalého hotelu Krása, v němž nyní sídlí jedna z českých pojišťoven. O Klímově díle se píše akademické práce, jeho knihy však byly inzerovány např. i v časopisu *Playboy*.⁵⁷⁶ Články o něm publikovaly osobnosti nejrůznějšího myšlenkového a politického zaměření, např. v roce 2018 napsal článek ke Klímovu jubileu komunistický poslanec Jiří Dolejš.⁵⁷⁷ Neradi bychom však vytvářeli dojem, že se Klíma stal masově oblíbeným autorem. Stejně jako v předchozích obdobích je i po roce 1989 předmětem silného zájmu spíše úzké skupiny čtenářů. Na středních školách jeho jméno – můžeme-li mluvit z vlastní zkušenosti – zaznívá jen sporadicky. Jeho místo v „kánonu“ české literatury zůstává dodnes problematické.

Pokračuje, ba ještě více sílí tendence Klímovo dílo někam zařazovat, přičemž vzájemná odlehlost referenčních rámců – např. pro Petra Nového byl Klíma „typickým literátem konce 19. století“,⁵⁷⁸ pro Danuši Kšicovou „předchůdcem postmoderny“⁵⁷⁹ – svědčí o neusazenosti

⁵⁷⁴ Na řadu polistopadových textů, které v práci nejsou zmíněny, odkazujeme v bibliografii – v literatuře předmětu. Jde o texty od autorů P. Adámek, J. Alexová, J. Cieslar, K. Čechová, J. Děkanovský, M. Dočkal, M. Dřevojánek, G. Erhart, I. Fic, J. Gabriel, A. Germothová, J. Goszczyńska, E. Hakl, J. Havlová, D. Hájek, B. Hebelková, R. Holodňák, P. Holub, J. Holý, Z. Hořínek, J. Hrdlička, V. Hulec, M. Chmurský, A. Jelínek, P. Kalina, M. Klíma, P. Kosatík, V. Košnarová, J. Kratochvíl, D. Kšicová, M. Langerová, D. Lewis, P. Linhart, M. Líznar, D. Mačas, K. Malá, L. Malá, B. Malíčková, T. Masař, R. Matoušková, V. Němec, V. Novotný, J. Olšovský, P. Paják, M. Petříček, M. Pocestný, J. Rulf, N. R. Snová, Z. Soběslavská, J. Staněk, S. Stark, J. Stejskal, V. Šibrava, V. Šlajchrt, Z. Škorpíková, I. O. Štampach, M. Uhde, J. Vaníček, B. Veselá, J. H. Vitvar, I. Vörös, F. Všeticka, L. Vykoupil, R. Wagner, V. Zadrobílek, R. Zika, J. Zumr, K. Žáčková, jakož i příspěvky ze sborníku *Věčnost není dřevá kapsa, aby se z ní něco ztratilo*.

⁵⁷⁵ Kritickou reportáž o jedné z těchto komentovaných vycházek napsal Vojtěch Němec (Roztavit myšlení. Záběhllice a okolí, Modřany a Cholupice, 25. července, in *Tvar* 31, 2020, č. 15, s. 17).

⁵⁷⁶ Syrovátka, Jiří: Knihy, in *Playboy*, 1992, č. 2 (4), duben, s. 15 [recenze svazku *Victoria Aeterna*]. [Neuveden]: Tip Playboye, in *Playboy*, 1997, č. 3, listopad, s. 12 [recenze svazku *Z*].

⁵⁷⁷ Dolejš, Jiří: Snící samobůh Ladislav Klíma, in *Deník Referendum*, 17. 8. 2018 [online].

⁵⁷⁸ Nový, Petr: Druhá strana mince. Ladislav Klíma jako typ literáta konce století, in *Tvar* 9, 1998, č. 10, s. 11.

⁵⁷⁹ Kšicová, Danuše: Znak jako zrcadlo duše. L. N. Tolstoj, A. P. Čechov, M. D. Arcybašev, Ladislav Klíma, in D. K.: *Od moderny k avantgardě: rusko-české paralely*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 71.

Klímova díla v české kultuře. Jednou z nepříliš produktivních kategorií, „nálepek“, jež se s autorovým jménem často pojí, je i označení „solitér“: pod vlivem Chalupského knihy *Expresionisté* se tak mluví o Klímovi v souvislosti s Richardem Weinerem, Jakubem Demlem a Jaroslavem Haškem. Pestrá je i volba autorů, s nimiž je Klíma srovnáván. Např. Michal Hauser srovnával Klímu s Karlem Hynkem Máchou,⁵⁸⁰ Josef Fulka s Alfredem Jarrym.⁵⁸¹ Objevily se též pokusy vyložit Klímovo myšlení nábožensky: Karel Skalický se ve studii otištěné ve sborníku k šedesátým narozeninám Tomáše Halíka pokusil uvést Klímovu filosofii v soulad s křesťanskou věroukou. V Klímových konceptech „Sebeobjetí“ a „Sebezáře“ spatřoval „náznak křesťanské trinitologie“ a v jeho paroli „Jsem jen Má Zář“ „náběh k teologii zmrtvýchvstání“.⁵⁸² Absenci „regulativu lidského narcismu, jímž bývalo po století autentické náboženství“, naopak Klímovi vytýkal Jiří Sirotek, který jej připodobnil ke Stalinovi a Hitlerovi.⁵⁸³ Podobným směrem se ubíral také Radan Wagner s hypotézou, že „kdyby [Klíma] nezemřel již v roce 1928, patrně by byl stoupencem nacismu či kolaborantství, než byl prozřel“.⁵⁸⁴

Celá řada motivů, které nacházíme v polistopadové recepci, jsou vědomým či nevědomým ozvukem mnohem starších textů a názorů. Chalupného srovnání Klímy s Berkeleym, Schopenhauerem a Nietzsche bývá nereflektovaně přejímáno většinou autorů. Za hodnocením Urse Heftricha, který označil Klímu za epigona Friedricha Nietzscheho,⁵⁸⁵ můžeme zaslechnout slova Františka Krejčího „alles schon da gewesen“.⁵⁸⁶ Závěrečná myšlenka z nekrologu Karla Čapka – „Žil jako pták nebeský; a měl by vlastně jako pták nebeský zapadnout do nějaké brázd, kde by z jeho chatrných pozůstatků bujela divoká příroda ve vší své kráse a nicotě“⁵⁸⁷ – zazní v obměněné podobě také na konci článku Martina

⁵⁸⁰ Hauser, Michal: Ladislav Klíma jako Máchův pokračovatel, in M. H.: *Cesty z postmodernismu: filosofická reflexe doby přechodu*. Praha: Filosofia, 2012, s. 258–260.

⁵⁸¹ Fulka, Josef: Jarry a Klíma: dvě cesty mimo metafyziku, in *Alfred Jarry et la culture tchèque. Alfred Jarry a česká kultura*. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 143–146.

⁵⁸² Skalický, Karel: Ladislav Klíma: Filozofie jako domýšlení nedomyšlitelného (V napětí mezi sebezbožněním a sebezavražděním), in *Máš před sebou všechny mé cesty: sborník k 60. narozeninám Tomáše Halíka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 326.

⁵⁸³ Srov.: Sirotek, Jiří: Ladislav Klíma – bohočlověk?, in *Prostor* 3, 1989–1990, č. 12, s. 79–83. Na Sirotkův článek kriticky reagoval Jiří Musil (Musil, Jiří: [dopis redakci, odpověď na článek Jiřího Sirotky], in *Prostor* 4, 1990, č. 14, prosinec, s. 163–166).

⁵⁸⁴ Wagner, Radan: Ladislav Klíma: trpaslík se nestane větším, vyleze-li na věž, in *ArtRevue*, 2021 [online].

⁵⁸⁵ Viz Heftrich, Urs: Ecce deus – Jak se staneme, čím nejsme: Ladislav Klíma, in U. H.: *Nietzsche v Čechách*. Praha: Hynek, 1999, s. 52–85

⁵⁸⁶ Klíma, Ladislav: *Duchovní přátelství. Vzájemná korespondence Ladislava Klímy s Emanuelem Chalupným a Otokarem Březinou*. Praha: Jan Pohořelý, 1940, s. 105.

⁵⁸⁷ Čapek, Karel: Ladislav Klíma, in *Lidové noviny* 36, 1928, č. 203, 20. 4., s. 5.

C. Putny o polistopadovém vydavatelském boomu: „Můžeme se jistě kochat impozantností rozházených střepů, ale nechme je ležet tam, kde jsou.“⁵⁸⁸

Z interpretací, které vznikly ještě na konci osmdesátých let, patří k nejvýznamnějším rozsáhlá esej **Ivana Dubského** *Diskurs na téma jedné Klímovy věty*, v níž na pozadí Klímova deníkového zápisu „Nesrat se se životem: Weisheit der Zukunft.. Alle Menschen serou se s ním“ (I 33) rozebírá celou řadu témat, především pak autorův vztah k sebevraždě. Studie **Jindřicha Chalupického**, který Klímu zařadil po bok „expresionistů“ Weinera, Demla a Haška, je dodnes jedním z mála pokusů o syntetické uchopení a představení Klímova života a díla. Často citovaný – ovšem i kritizovaný (IV 25) – bývá její závěr: „Jeho dílo je voláním o pomoc uprostřed lhostejného světa. Zůstalo a nemohlo nezůstat než hlasem volajícího na poušti.“⁵⁸⁹

Z převážně pozitivního hodnocení Klímova významu v dějinách literatury a myšlení se vymyká již zmíněná studie **Urse Heftricha**. V opozici k dominujícímu vyzdvihování Klímovy originality dospěl německý literární historik na základě srovnání Klímova díla s myšlením Friedricha Nietzscheho k závěru, že český filosof se od svého předchůdce odlišuje pouze vztahem k idealismu a solipsismu (přičemž jde většinou o stanoviska, která Nietzsche naznačil jako jednu z možností, později je však popřel a překonal) a „bojovným nacionalismem“.⁵⁹⁰ Většina ostatních myšlenek, včetně způsobu jejich podání, je však dle Heftricha obsažena už v díle německého myslitele (autor dokonce naznačuje, že Klíma od Nietzscheho opisoval). Heftrich tak Ladislava Klímu označil jen za „nafouknutého Nietzscheho“ či „Zarathustrovu opici“.⁵⁹¹

Ponecháme-li stranou úvod Eriky Abrams k *Velkému romanu*, pak z textů z devadesátých let vynikají především studie spisovatelů, pro něž mohl být Klíma nejen předmětem odborného zájmu, ale také inspirací vlastní umělecké tvorby. **Michal Ajvaz** o svém vztahu ke Klímovi napsal: „Ve *Tváři* jsem také objevil dílo Ladislava Klímy, ke kterému se pořád vracím, i když mě dnes více než provokace jeho solipsismu a imoralismu fascinuje magický pohled

⁵⁸⁸ Putna, Martin C.: A božské vědomí klímá, in *Literární noviny* 2, 1991, č. 31, 1. 8., s. 4.

⁵⁸⁹ Chalupický, Jindřich: Ladislav Klíma, in J. Ch.: *Expresionisté*. Praha: Torst, 1992, s. 172. Chalupický se mohl inspirovat výrokiem Jaroslava Kabeše z úvodu k *Boji o Vše*: „Výkřik hrůzy volajícího v poušti je uměleckým dílem“ (Kabeš, Jaroslav: Několik slov úvodem, in Klíma, Ladislav: *Boj o Vše*. Praha: Jan Pohořelý, 1942, s. 9). Vážnější zájemce o recepci Klímova díla na konci osmdesátých let odkazujeme v bibliografii – v literatuře předmětu – na v práci nezmíněné texty od autorů V. Gardavský, H. Lorenzová, M. Pauza, L. Verecký, J. Zumr.

⁵⁹⁰ Heftrich, Urs: Ecce deus – Jak se staneme, čím nejsme: Ladislav Klíma, in U. H.: *Nietzsche v Čechách*. Praha: Hynek, 1999, s. 83.

⁵⁹¹ Tamtéž, s. 84.

na skutečnost a odvážné splétání nejrůznějších žánrů v dobrodružných filozofických románech.⁵⁹² Ajvaz je autorem dvou pozoruhodných klímovských statí. V první z nich z roku 1992 se zabýval vztahem banality a vznešenosti v „Cholupickém dni“, v druhé z roku 1996 pak analyzoval narativní, estetickou i myšlenkovou strukturu Klímova *Velkého romanu*. Na tomto místě stojí za to poznamenat, že zatímco o *Utrpení knížete Sternenhocha* či o *Slavné Nemesis* byla po roce 1989 napsána celá řada textů, o uchopení *Velkého romanu*, jehož vydání mělo v mnoha ohledech potenciál změnit pohled na Klímovu tvorbu jako takovou, se (pokud je nám známo) kromě Ajvaze nikdo úspěšně nepokusil. Mezi klímovskými texty je nezvyklá také studie mladého básníka a prozaika **Jaromíra Typlta** z roku 1994 *Černě strmí smrt*. Jde o částečně experimentální text, v němž se autor pokusil vzít Klímu zcela vážně a doslova.⁵⁹³ „Tomu, kdo se pořád ještě přihlouple tlemí, protože mu to nedošlo, tomu tedy přímo: je tento svět, tento text, vy i já, je to vše iluzí živoucího Ladislava Klímy?“⁵⁹⁴ O Typltově hlubokém zájmu o Klímu, o jeho snaze nepředpojatě promyslet Klímův odkaz a vyrovnat se s ním vlastní uměleckou tvorbou svědčí ranná próza *Zápas s rodokmenem*.⁵⁹⁵

V polistopadové beletrii se kromě četných aluzí na Klímovo dílo, citátů a zmínek setkáme s Klímou rovněž jako s literární postavou. Ve sbírce surrealistických próz Jana Křesadla *Dvacet snů* se zjeví Ladislav Klíma, který překvapí snícího – jeho „ctitel[e], vyznavač[e] a žák[a]“ – „šosáckou přednáškou“, v níž popře základy vlastní filosofie.⁵⁹⁶ V próze Petra Měrky *Hitler se na vás usmívá* popíjí s Klímou vypravěč v restauraci U oběšence.⁵⁹⁷

Ze současných spisovatelů měl Klíma výrazný – dokonce „fatální“⁵⁹⁸ – vliv na Miloslava Vojtíška alias S. d. Ch. Jeho prózu *Nouzové imitatio Christi*,⁵⁹⁹ v níž se vypravěč rozhodne odcizit na Malvazinkách urnu s Klímovým popelem, aby jej vysypal na „posvátných“ místech popsaných v „Cholupickém dni“, lze číst jako svéráznou poctu Klímovi i groteskní kritiku klímovského „kultu“. „Ta knížka je o tom,“ řekl autor v rozhovoru s Jaroslavem Balbínem,

⁵⁹² Ajvaz, Michal: Zjevení, in *Souvislosti* 31, 2020, č. 1, s. 181.

⁵⁹³ V opozici k frekventovaným tvrzení typu „Klímu zajisté není možné vzít úplně vážně“ (Skalický, Karel: Ladislav Klíma: Filozofie jako domyšlení nedomyšlitelného (V napětí mezi sebezbožněním a sebezavražděním), in *Máš před sebou všechny mé cesty: sborník k 60. narozeninám Tomáše Halíka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 324).

⁵⁹⁴ Typlt, Jaromír: Černě strmí smrt, in *Host*, 1994, č. 3, září, s. 42.

⁵⁹⁵ Typlt, Jaromír: *Zápas s rodokmenem (groteskní mýtus)*. Praha: Pražská imaginace, 1993.

⁵⁹⁶ Křesadlo, Jan: *Dvacet snů*. Brno: Host, 1992, s. 81–84.

⁵⁹⁷ Měrka, Petr: *Hitler se na vás usmívá*. Brno: Druhé město, 2012, s. 198–204.

⁵⁹⁸ S. d. Ch. [Miloslav Vojtíšek]: Dochází k absolutní změně paradigmatu a já z toho nespím [rozhovor, ptal se Jaroslav Balvín], in *Czechlit. Portál české literatury*, 20. 5. 2011 [online].

⁵⁹⁹ S. d. Ch. [Miloslav Vojtíšek]: *Nouzové imitatio Christi: závěť muže, který ukradl a uprostřed postpřírody vyprasil popel praktického filozofa Ladislava Klímy*. [Praha]: Divus, 2010.

„že se nesmíš stát klímovcem, musíš zůstat sám sebou, i přesto, že ti ten člověk převrátil život. Jeho dílo má neuvěřitelnou sílu. Zasáhl mě vlastně smrtelně, až jsem ho musel opustit, ale po letech se k němu vrátil, čímsi poučen, a byl pro mě ještě mohutnější a krásnější. Ale už jsem vedle něho dokázal jít.“⁶⁰⁰

Specifickým druhem ohlasu, s nímž se setkáváme především po roce 1989, jsou adaptace. Na motivy Klímova díla vznikla celá řada divadelních představení⁶⁰¹ (*Lidská tragikomedie* /HaDivadlo, 1991, režie Arnošt Goldflam/, *Boj o vše* /divadlo Vpřed, 1997, režie Lumír Tuček a Jan Hladký/, *Utrpení knížete Sternenhocha* /Divadlo Komedie, 2007, režie David Jařab/, *Putování slepého hada za pravdou* /Studio Ypsilon, 2007, režie Jiří Havelka/, *I obešel já polí pět (Edgar)* /Divadlo U stolu, 2015, režie František Derfler/, *Lidská tragikomedie* /Divadlo v Dlouhé, 2015, režie Hana Burešová/), ale i několik filmů (*V žáru královské lásky* /1990, režie Jan Němec/, *Host* /2006, režie Bedřich Glaser/), oper (*Lidská tragikomedie* /2003, hudba Miloš Štědroň/, *Sternenhoch* /2018, libreto Ivan Acher/) či loutkových inscenací (*Edgar* /Divadlo plyšového medvídka, 2012/, *Padlá bohyně a pokorný vítěz* /Rodinné divadlo, 2015/, *Dios* /Rodinné divadlo, 2017/, *Vítězné svině* /Buchtý a loutky, 2018/).

Kromě Goldflamovy *Lidské tragikomedie*, patrně nejúspěšnější a kritiky nejuznávanější klímovské adaptace vůbec,⁶⁰² rezonoval v prvních letech po revoluci také kontroverzní film **Jana Němce** *V žáru královské lásky* (1990), groteskní „krvavá komedie“ na motivy Klímova *Utrpení knížete Sternenhocha*. Jan Němec uvažoval o klímovském snímku už na konci šedesátých let.⁶⁰³ Z politických důvodů však zůstalo jen u plánů. Klímou se zabýval i v osmdesátých letech v exilu. V únoru 1986 napsal z Francie Jiří Kolář své ženě Běle Kolářové: „Režisér Němec je zamotaný do *Utrpení knížete Sternenhocha*, že ho není pro samý snový provaz vůbec vidět, že není cítit, zda slyší bubnování Klímova srdce, které určuje rytmus myšlenek každému, kdo položí prst do rány jeho ducha. Jeho nadšení mu brání

⁶⁰⁰ S. d. Ch. [Miloslav Vojtíšek]: Dochází k absolutní změně paradigmatu a já z toho nespím [rozhovor, ptal se Jaroslav Balvín], in *Czechlit. Portál české literatury*, 20. 5. 2011 [online].

⁶⁰¹ Zájemce o detailnější přehled a rozbor divadelních inscenací odkazujeme na bakalářskou práci Terezy Kozubíkové: *Inscenační historie Klímovy dramatiky v českých divadlech*. Praha: Univerzita Karlova, 2012 [bakalářská práce, netištěno].

⁶⁰² Arnošt Goldflam se s Klímovým dílem seznámil koncem šedesátých let prostřednictvím časopisů *Tvář a Plamen* (srov. Voráč, Jiří: Grotesky lidské existence: HaDivadlo 90. let, in Kovalčuk, Josef: *Hvězdy nad kabinetem múz*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění, Divadelní fakulta, Větrné mlýny, 2010, s. 328–333. Goldflam, Arnošt: Rozhovor autorky s Arnoštem Goldflamem [rozhovor, ptala se Michaela Bartončíková], in Bartončíková, Michaela: *Režisérské přístupy k inscenaci Lidská tragikomedie*. Brno: Masarykova univerzita, 2018 [bakalářská práce, netištěno], s. 33). *Lidské tragikomedii* se zevrubně věnoval Jaromír Typlt ve studii *Černě strní smrt (Host, 1994, č. 3, září, s. 39–63)*.

⁶⁰³ Srov. např.: Kučera, Jaroslav: Odpovídá Jaroslav Kučera [rozhovor, ptal se Vojtěch Měšťan], in *Záběr. Časopis filmového diváka* 2, 1969, č. 14, 12. 7., s. 3.

řít o své představě něco, co by bylo možno rozmotat do bezfantazijní podoby.“⁶⁰⁴ Snímek *V žáru královské lásky*, herecky obsazený mj. Ivanou Chýlkovou, Vilémem Čokem, Boleslavem Polívkou, Pavlem Landovským či Josefem Abrhámem, byl vůbec prvním filmem, který po návratu z exilu Němec natočil. Reakce publika byly značně rozpačité, kritika se k filmu postavila vesměs negativně. Z odmítavých posudků zmiňme jen recenzi Miroslava Kromiše v týdeníku *Tvorba*, podle něhož je snaha o filmovou adaptaci Klímova románu „absurdní pitomostí, předem odsouzenou k nezdaru“. Na Němcově snímku kromě výrazného nesouladu mezi Klímovou myšlenkou a filmovým ztvárněním kritizoval také „programové úsilí šokovat diváka za každou cenu“ či „hovězí styl humoru, ze všeho nejvíc upomínající na rozličná Slunce, sena a jiné taškařice“.⁶⁰⁵ Kromišovu kritiku lze konfrontovat s článkem Martina Machovce *Apoteóza žižkovské Sternenhochturm*, otištěným na další stránce téhož periodika.⁶⁰⁶

Kontroverzemi byly provázeny pokusy o uvedení *Matěje Poctivého* či *Matějova vidění*. Zatímco ještě v roce 1985 Dvořákovu a Klímovu veselohru s úspěchem inscenovalo Studio Ypsilon (režie Jan Schmid), po revoluci pokusy o její nové nastudování většinou ztroskotaly. V letech 1993–1994 připravoval *Matěje Poctivého* pro Divadlo bratří Mrštíků režisér Josef Morávek, herci se však po několika zkouškách odmítli na hře podílet kvůli její údajné ideové spřízněnosti s komunistickým režimem. Z ne zcela zřejmých důvodů bylo v roce 2001 těsně před premiérou staženo z repertoáru Divadla v Dlouhé *Matějovo vidění* v režii Arnošta Goldflama.⁶⁰⁷

V dubnu 1999 byly u příležitosti návštěvy prezidenta Václava Havla ve Washingtonu Klímovy texty inscenovány v tamním divadle Scena. V propagačních materiálech se mj. objevila nepravdivá informace: „Představení je poctou Václavu Havlovi, který vynaložil značné úsilí na záchranu Klímovy pozůstalosti.“⁶⁰⁸ Inscenace nazvaná „The All or Nothing Struggle“ vycházela z divadelní hry Lumíra Tučka a Jana Hladkého „Boj o vše“, kterou mělo o dva roky dříve v repertoáru pražského divadla Vpřed.⁶⁰⁹ Pro účely naší práce je představení

⁶⁰⁴ Kolář, Jiří: *Psáno na pohlednici II: 1985–1987*. Litomyšl: Paseka, 2000, s. 222–223.

⁶⁰⁵ Kromiš, Miroslav [Jan Hýsek]: *Královská nuda*, in *Tvorba. List pro kritiku a umění*, 1991, č. 26, 26. 6., s. 20.

⁶⁰⁶ Machovec, Martin: *Apoteóza žižkovské Sternenhochturm*, in *Tvorba. List pro kritiku a umění*, 1991, č. 26, 26. 6., s. 21. S pochopením o snímku hovořil také Václav Klaus (Klaus, Václav: *První zpráva* [rozhovor, ptal se Karel Hvizďala]. Praha: Cartoonia, 1992, s. 16).

⁶⁰⁷ Srov.: Kozubíková, Tereza: *Inscenační historie Klímovy dramatiky v českých divadlech*. Praha: Univerzita Karlova, 2012 [bakalářská práce, netištěno], s. 36–39.

⁶⁰⁸ LA PNP, f. L. Klíma.

⁶⁰⁹ Také Lumír Tuček byl Klímou – podle vlastních slov – „posedlý“ a seznámení s jeho dílem pro něj bylo „zjevení“. Pro další podrobnosti o divadelní hře a její inscenaci v Americe viz: Tuček, Lumír: *Boj o vše není na škodu* [rozhovor, ptal se Petr Procházka], in *Nový prostor*, 2011, č. 374 [online].

důležité především úvodním textem Václava Havla, jehož závěrečným odstavcem tuto kapitolu ukončíme: „Nonkonformní dílo Ladislava Klímy téměř vždy šokovalo, často pohoršovalo, málokdy však nechávalo lhostejným. Jeho pohled na svět není nutno přijímat – lze si jej však prožít a užít, a to ve vši jeho mnohoznačnosti, tak jako je tomu ve hře. Ostatně i Klímovi byla hra klíčem a prostředkem k pochopení a uchopení světa. Klíma nám i dnes připomíná, že filozofii je třeba praktikovat v každodenním životě, jeho sebeszíravý návod a příklad však není nutno brát doslova. Vědomí horizontů naší vůle a schopností lze však ve shodě s Klímou posunout mnohem dále, než si běžně a většinou trochu bázně připouštíme.“⁶¹⁰

⁶¹⁰ Havel, Václav: Příspěvek k uvedení hry Ladislava Klímy „Boj o vše“ v dubnu 1999 ve Washingtonu [LA PNP, f. L. Klíma].

Závěr

Recepce Klímova díla prošla celou řadou výrazných zlomů. V roce 1922 – v době, kdy už měl větší část své tvůrčí dráhy za sebou – vešel Klíma v širší známost díky *Matěji Poctivému a Traktátům a Diktátům*. Po jeho úmrtí (1928–1932) se autorův obraz dramaticky změnil vydáním několika prozaických děl, z nichž nejvíce rezonovala sbírka *Slavná Nemesis a jiné příběhy*. Silně polarizovaný, kriticky i apologeticky důrazný diskurs ohlasů byl nahrazen mírnějším, reflexivnějším tónem, který zazníval v textech reflektujících vydání deníkových záznamů a korespondence na přelomu třicátých a čtyřicátých let. Dokumenty osobní povahy vedly kritiky ke shovívavějšímu a empatictějšímu hodnocení. Částečně je to patrné již na ohlasech svazku *Arkanum* (1933), na jehož základě shledal v Klímově myšlení „jinošskou dojemnost“ i jeden z jeho nejdůslednějších kritiků.⁶¹¹ Další výrazné zvraty v psaní o Klímovi byly dány především politickými poměry. Po komunistickém převratu v roce 1948 a s krátkou přestávkou v šedesátých letech až do roku 1989 dominoval v klímovské recepci mýtus osobnosti, legenda o jeho životě. Po roce 1989 se Klímovo dílo – podobně jako díla jiných komunistem umlčovaných autorů – dočkalo vydavatelského „boomu“ a zájmu široké vrstvy čtenářů. Nové perspektivy do myšlení o Klímovi vnesly ale až s velkou prodlevou vydávané *Sebrané spisy*, které vybízejí k návratu k textovým pramenům a ke snaze číst Klímovo dílo očištěné od omylů, legend a interpretačních klišé. Ačkoli jsou *Sebrané spisy* milníkem klímovské recepce samy o sobě, jejich potenciál znovu změnit pohled na Klímovo dílo nebyl ve většině případů interpretů využit.

Jednou ze stěžejních otázek, kolem níž psaní a myšlení o Klímovi krouží, je vztah „teoretické“ a imaginativní složky jeho díla, prolínání filosofických a beletristických postupů. Rozkročení mezi oběma oblastmi – skutečnost v české literatuře nepříliš obvyklá – bylo ostatně důležitou součástí strategie Klímova psaní. V dopise Emanuelu Chalupnému ze září roku 1910 napsal: „Pěstuju v ‚bell.‘ nejvolnější stil. Jest jen jeden duševní život bez přehrádek; nenapadne mne oklešťoval jej. Beze všeho vložím vprostřed tklivé pasáže nejabstraktnější větu, vyjadřuje-li danou ideu stručněji než věta s oficielním bell. hávem, čerta se staraje, působí-li to nehezky; bez rozpaků věnuju celou kapitolu vztahům pojmu ‚pravda‘ a ‚jsoucnost‘ a následující prašivě málo abstraktní narraci o čtyřech dámách, coējících současně na jedné posteli se synem Eurovým. [...] vše to má svou specifickou hodnotu, vše to má někde své místo – proč se omezovat? [...] Dosavadní forma romanu je těsná“ (II 29). V recepci Klímova díla se otázka po vztahu filosofické myšlenky a jejího

⁶¹¹ Vodák, Jindřich: *Arkanum*, in *České slovo* 25, 1933, č. 287, 8. 12., s. 8.

„básnického“ ztvárnění objevila ještě dříve, než byly knižně vydány Klímovy prózy. Byla předmětem sporu na redakční poradě *Přehledu* už v roce 1913. Jako „rozen[ého] beletrist[u]“⁶¹² charakterizoval Klímu Otokar Březina v roce 1917, tedy v době, kdy do Klímových beletristických textů mohlo nahlédnout jen několik málo přátel.⁶¹³ Připomeňme také, že F. X. Šalda roku 1922 označil Klímu za „filosofa-básníka“. Už jen užitím spojovníku vystihl podstatný rys Klímova díla: Filosofie a poezie v širokém slova smyslu nepředstavují dvě různé činnosti, kterým se autor věnoval, nýbrž spoluutváří jednotný charakter jeho výpovědi.

Šaldův spojovník však v klímovských ohlasech představoval spíše výjimku. Otázka byla většinou pokládána ve vylučovacím poměru – Je Klíma (spíše) filosof, *nebo* básník? – či axiologicky: Která součást jeho díla má větší hodnotu? Josef Kodíček v předmluvě ke *Slavné Nemesis*, knize, jež tuto debatu rozpoutala jako žádná jiná, konstatoval, že beletrie se nevyrovná jeho filosofii. Paradoxní (a tím pro celou diskusi příznačný) je výrok Vojtěcha Zelinky, podle něhož „[n]ejcennějším kusem Klímovy prózy zůstanou jeho filosofické essaye“.⁶¹⁴ V lednu 1938 napsal Miloš Srb Jaroslavu Kabešovi, že „[v]ydání beletrie by [...] k velikosti Klímově ničeho nepřidalo“,⁶¹⁵ a podobně soudil ve vzpomínkovém článku z téhož roku i Jindřich Vodák: „Více se mu ublížilo, než prospělo tím, že se po jeho smrti nechaly v rozprodání zanikat jeho knížky filosofické a že se před ně do popředí posunuly jeho pokusy beletristické [...]“.⁶¹⁶ Pohled na Klímovu beletrii jako na služku filosofie dominoval v recepci až do roku 1948.⁶¹⁷ Pro většinu spisovatelů, kteří v Klímově díle nacházeli inspiraci v padesátých a šedesátých letech, již ovšem hrála důležitější roli jeho beletrie. Její význam potom zdůraznil např. Josef Zúmr – ať už článkem *Klímovo básnické dílo* či charakterem svého výboru *Vteřiny věčnosti*. Rovněž autory z undergroundového společenství v sedmdesátých a osmdesátých letech upoutaly především Klímovy prozaické texty.⁶¹⁸

⁶¹² *Tvar* 2, 1928, č. 7–8, 1928, s. 317.

⁶¹³ V rozhovoru s Gisou Pickovou-Saudkovou roku 1922 ovšem jaroměřický básník údajně prohlásil: „Aby byl velkým filosofem, v tom mu překáží, že je básníkem, a na velkého básníka je příliš filosofem“ (Picková-Saudková, Gisa: *Hovory s Otokarem Březinou*. Praha, S.V.U. Mánes, 1929, s. 219).

⁶¹⁴ Zelinka, Vojtěch: Ladislav Klíma, Slavná Nemesis a jiné prózy, in *Zvon* 33, 1932–1933, č. 26, 15. 3. 1933, s. 362.

⁶¹⁵ LA PNP, f. J. Kabeš.

⁶¹⁶ Vodák, Jindřich: Vzpomeňme Ladislava Klímy, in *České slovo* 30, 1938, č. 91, 17. 4., s. 15.

⁶¹⁷ V jubilejním sborníku *Ladislav Klíma: filosof-básník* napsal Emanuel Chalupný, že „s ohromným významem jeho díla myšlenkového“ se Klímova beletrie nemůže měřit (Chalupný, Emanuel: Dvě jubilea české filosofie, in *Ladislav Klíma: filosof-básník*. Praha: Jan Pohořelý, 1948, s. 92).

⁶¹⁸ Machovec, Martin: Ohlasy literárního a filozofického díla Ladislava Klímy v životě a tvorbě českých undergroundových autorů, in *Věčnost není dřeváková kapsa, aby se z ní něco ztratilo. Soubor studií věnovaných Ladislavu Klímovi*. Olomouc: Aluze, 2010, s. 10.

Beletrie je také v centru zájmu nakladatelů, čtenářů i odborníků od roku 1989 až do současnosti. Zatímco *Utrpení knížete Sternenhocha* vyšlo po listopadové revoluci celkem šestkrát a *Slavná Nemesis* osmkrát, *Svět jako vědomí a nic* byl vydán dvakrát, *Traktáty a Diktáty* jednou a *Vteřina a Věčnost* ani jednou (do výčtu nezahrnujeme *Sebrané spisy*, v nichž je stejná pozornost věnována všem složkám Klímova díla). V akademické sféře se o Klímovi mluví častěji na bohemistických než na filosofických seminářích; rovněž mezi odbornými texty převažují interpretace literárněvědné. Zatímco česká literární historie se ke Klímovi vztahuje jako k autorovi, který zaujímá v moderní literatuře důležité (byť problematické) postavení, zájem akademické filosofie o jeho myšlení je spíše marginální: V dějinách českého myšlení figuruje Klíma většinou jako kuriozita. Paradoxní na celé situaci je, že jako filosofa Klímu většinou bez problému označují literární vědci, kdežto filosofové k němu přistupují spíše jako k beletristovi: Například podle Erazima Koháka by bylo „scestné“ označovat jeho dílo za filosofií.⁶¹⁹

Ačkoli byla Klímova beletrie postupně rehabilitována jako svěbytná, plnohodnotná složka jeho díla, přetrvávají i po roce 1989 určité stereotypy v jejím vnímání. Často je na ni nahlíženo jako na demonstraci filosofických tezí,⁶²⁰ které se pak ve většině interpretací stávají klíčem k jejímu porozumění. Dostáváme se tak k jednomu z mnoha kliše, jimiž je klímovská recepce do dnešní doby (a snad převážně v dnešní době) prostoupena: Teze, že Klímova beletrie je filosofická, je stejně frekventovaná jako nicneříkající. Domníváme se, že Šaldův spojovník vyjádřil složitý vztah mezi oběma složkami Klímova psaní mnohem hlouběji než tato opakovaná fráze, za níž se většinou skrývá jen konstatování prostého faktu, že Klíma do svých próz a dramát vkládal úvahy a dialogy na filosofická témata.

Konstantou v proměnlivé recepci Klímova díla je skutečnost, že většina recenzí se nezabývá jen vydanou knihou, ale od její reflexe brzy přechází k obecnějším závěrům o Klímově „zjevu“. Nápadné je také, že se málokdy setkáváme se srovnáváním a konfrontací autorových děl navzájem.⁶²¹ Více než po vnitřním ustrojení jednotlivých textů se většina recenzentů a interpretů táže po ustrojení jejich původce. Téměř za každým pokusem postihnout rozmanitý svět Klímových textů je patrná potřeba vyrovnat se s osobností jeho stvořitele. Toto

⁶¹⁹ Kohák, Erazim: *Pražské přednášky: život v pravdě a moderní skepse*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1994, s. 92.

⁶²⁰ Srov. např. výrok Martina C. Putny o *Utrpení knížete Sternenhocha*: „je [...] stejně jako všechny ostatní beletristické práce pro Klímu jen sekundárním produktem, ilustrací jeho filosofických tezí“ (Putna, Martin C.: *A božské vědomí klímá*, in *Literární noviny* 2, 1991, č. 31, 1. 8., s. 4).

⁶²¹ Nepočítáme-li v to všudypřítomné soudy o vztahu filosofie a beletrie.

pozorování může být plodné i pro uvažování nad primárními texty. Žánrově různorodá a fragmentární díla zastřešuje – a v ohlasech leckdy i zastiňuje – autorské gesto, ustavičně odkazující k vlastnímu tvůrčímu „já“.

Vztah mezi literaturou a životem, mezi autorovým dílem a jeho osobností je jedním z klíčových témat klímovské recepcce. Většina interpretací však pouze opakuje floskuli, na niž jsme upozornili několikrát, že Klíma „žil, jak myslel“. Stejně jako tezi, že Klímova beletrie je filosofická, považujeme i tento výrok za jednu z interpretačních pastí. Co to vlastně znamená, že žil, jak myslel? A jsme to vůbec schopni doložit, máme-li o autorově životě k dispozici jen kusá svědectví či Klímovy vlastní silně autostylizační texty?

Ačkoli je to právě Klímův život, který přitahuje tolik pozornosti, nenajdeme kromě editorky *Sebraných spisů* mnoho badatelů, kteří by se biografickému kontextu Klímovy tvorby věnovali. V textech shrnujících autorovy životní osudy se často setkáme s pouhým citováním Klímova *Vlastního životopisu* či – v horším případě – s jeho převáděním z -ich formy do -er formy.⁶²² „Řekla bych, že je Klíma v Čechách hlavně nečten,“ řekla Erika Abrams v rozhovoru pro časopis *Respekt*, „jako by publiku stačila legenda.“⁶²³ Legenda, kterou autor sám o sobě vědomě vytvářel a jež byla dále v sekundární literatuře šířena, prohlubována a modifikována, se v ohlasech mnohdy prosazuje na úkor jeho díla. „Ladislav Klíma je mytologická postava,“ konstatoval Jaromír Typlt.⁶²⁴ Budování autorského mýtu je jednou ze stěžejních strategií Klímova psaní. Řadu umělců inspiroval především tento mýtus, jehož reflexe a adaptace nabývala rozmanitých podob: od identifikace s ním (Bondy, Hrabal, underground) až po snahu o jeho přepsání (Kolář, S. d. Ch.). Klímovská legenda byla plodným podnětem pro celou řadu literárních, výtvarných, hudebních, divadelních i filmových děl, odbornou literaturu však většinou paralyzovala. Nevolá nakonec klímovský mýtus spíše po demytizaci, než po jeho upevnování? Neměli bychom se zaměřit méně na mýtus samotný a více na způsoby jeho budování?

Navzdory několika zásadním pokusům o reinterpretaci klímovského fenoménu, nedošlo po roce 1989 k zásadní změně diskursu. Ačkoli disponujeme mnohonásobně větším korpusem textů, v převážné většině případů se o Klímovi nepíše jinak, než jak o něm psali autoři, kteří

⁶²² Srov. např. Seydler, Jiří: Šilence absolutna, in *Reportér. Časopis Svazu československých novinářů* 6, 1991, č. 5., 31. 1., s. 16. Kosek, Jan: Egodeismus Ladislava Klímy a český disent, in J. K.: *Jak (ne)být sám (se) sebou: problém autenticity: zrod a cíle moderního člověka ve světle filozofie a literatury*. Praha: Dokořán, 2015, s. 264–277.

⁶²³ Abrams, Erika: Věhlas šířit opravdu nechci, říká Erika Abrams [rozhovor, ptal se Viktor Šlajchrt], in *Respekt* 16, 2005, č. 31, s. 14.

⁶²⁴ Typlt, Jaromír: Černě strmí smrt, in *Host*, 1994, č. 3, září, s. 43.

mohli číst jen několik útlých knih. Přestože jsou jejich texty samy o sobě mnohdy jednostranné, tedy buď exaltovaně apologetické či nekompromisně odmítavé, nabízí možnosti různorodého čtení a spoluutváří prostor k diskusi, „kterou si Klíma ve skutečnosti přeje a k níž provokuje“.⁶²⁵ Tu v současném uvažování o Klímovi nalézáme jen ojediněle.⁶²⁶

⁶²⁵ Patočka, Jan: Pokus o rozbor klíčových tezí, in *Orientace* 2, 1967, č. 3, s. 41.

⁶²⁶ Patrné je to např. z jednohlasého a neproblematizujícího určování Klímových inspiračních zdrojů, kdy drtivá většina polistopadových textů uvádí triádu Berkeley, Schopenhauer a Nietzsche. Srovnání Klímy s těmito mysliteli má původ v Chalupného stati z roku 1906, přičemž např. podobnost s filosofií irského biskupa zpochybnil už Jan Patočka v roce 1967. V sekundární literatuře, kterou jsme v této práci prezentovali, však nalezneme celou řadu jiných paralel, které mohou být pro komparativní uvažování o Klímově díle daleko přínosnější.

Seznam literatury

Poznámka

Seznam literatury je rozdělen na prameny a literaturu předmětu. Anonymní texty i články autorů, jejichž identitu se nám nepodařilo dešifrovat, uvádíme zvlášť v závěru obou oddílů a řadíme je chronologicky. Díla Ladislava Klímy uvádíme v pramenech rovněž chronologicky. Dalšími zdroji byly fondy Karla Bodláka, Družstevní práce, Emanuela Chalupného, Jaroslava Kabeše a Ladislava Klímy, uložené v Literárním archivu Památníku národního písemnictví, jakož i následující bibliografie:

Kromiš, Miroslav [Jan Hýsek]: Bibliografie Ladislava Klímy, in lege.cz, poslední aktualizace: 28. 5. 2023 [online: <https://lege.cz/klima.htm>, cit. 2023-07-10].

Siostrzonek, Pavel: Ladislav Klíma – bibliografie sekundární literatury, poslední aktualizace 10. 6. 2022) [online: www.academia.edu/11357151/Ladislav_Klíma_bibliografie_sekundární_literatury_10_6_2021, cit 2023-07-10].

Prameny

Bednář, Kamil: Proč se mlčí?, in *Rozhledy po literatuře a umění* 6, 1937, č. 5, 4. 3., s. 36 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 134–135.

Bednář, Kamil: *Střepiny, o které jsem se sám pořezal: řádky psané pro čtenáře*. Praha: Československý spisovatel, 1969.

Běhounek, Václav: Z deníku Ladislava Klímy, in *Právo lidu* 43, 1934, č. 36, 13. 2., s. 6; šifra vbk.

Biebl, Konstantin: [odpověď na anketu *Lidových novin* o „nejhodnotnější“ knihu roku 1938], in *Lidové noviny* 46, 1938, č. 611, 4. 12., s. 3.

Blahynka, Milan: Spiritualistická recidiva (K atmosféře a zápasům v české literatuře šedesátých let), in M. B.: *Pozemská poezie: kapitoly k české poezii (1945–1975)*. Praha: Československý spisovatel, 1977, s. 209–223.

Bláha, Josef: Z mladé české filosofie, in *Záduha. Anarchistický čtrnáctideník* 4, 1912, č. 14, 4. 10., s. 106–107, č. 15, 18. 10., s. 114–115; 5, 1913, č. 9, 25. 7., s. 69–70; podepsáno F. Halb → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 32–34 [kráceno].

Bodlák, Karel: Duchovní přátelství, in *Strom* 1940, č. 2, podzim, s. 43–44; šifra Nemo.

Bodlák, Karel: Myšlenkový svět Ladislava Klímy, in *Ladislav Klíma: filosof-básník*. Eds. K. Bodlák a R. Vápeník. Praha: Jan Pohořelý, 1948, s. 11–51 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 139–160.

Bodlák, Karel: Proč vydáváme nově Ladislava Klímu?, in *Zpravodaj Umělecké besedy* 1, 1947, č. 7–8, listopad, s. 5.

Bodlák, Karel: K dvojímu jubileu Ladislava Klímy, in *Lidové noviny* 56, 1948, č. 132, 6. 6., příloha Literární neděle, s. 6.

- Bondy, Egon: *Nesmrtelná dívka*. München: Poesie mimo Domov, 1989.
- Bondy, Egon: *Básnické dílo Egona Bondyho*. Sv. 3. Ed. M. Machovec. Praha: Pražská imaginace, 1990.
- Bondy, Egon: *Básnické sbírky z let 1971–1974*. Ed. M. Machovec. Praha: Pražská imaginace, 1992.
- Bondy, Egon: *Bratři Ramazovi*. Praha: Akropolis, 2007.
- Bondy, Egon: Kořeny českého literárního undergroundu v letech 1949–1953, in *Pohledy zevnitř. Pohledy zevnitř: česká undergroundová kultura ve svědectvích, dokumentech a interpretacích*. Ed. M. Machovec. Příbram: Pistorius & Olšanská, 2008, s. 59–70.
- Bondy, Egon: Knížka o tom, jak se mi filosofovalo, in E. B.: *Postpříběh, příležitostné eseje a rekapitulace: texty z pozůstalosti II*. Praha: DharmaGaia, 2013, s. 191.
- Březina, Otokar: *Dopisy Otokara Březiny II. Dopisy a výroky Otokara Březiny*. Ed. E. Chalupný. Praha: Fr. Borový, 1931.
- Březina, Otokar: *Korespondence I*. Ed. P. Holman. Brno: Host, 2004.
- Bubeník, Jaroslav: *Ladislav Klíma*. Olomouc, Univerzita Palackého, 1950 [nepublikovaná disertační práce, Vědecká knihovna v Olomouci], s. 280.
- Bukáček, Vladislav: Programové prohlášení Společnosti absurdní reality, in *Vysoc.činná*, 1989/1990, č. 1 [samizdat].
- Čapek, Karel: Ladislav Klíma, in *Lidové noviny* 36, 1928, č. 203, 20. 4., s. 5 → K. Č.: *Ratolest a vavřík*. Ed. M. Halík. 1. vyd. Praha: František Borový, 1947, s. 233–235; 2. vyd. Praha: Melantrich, 1970, s. 101–102 → K. Č.: *O umění a kultuře III*. Eds. E. Macek a M. Pohorský. Praha: Československý spisovatel, 1986 (Spisy Karla Čapka, sv. XIX), s. 123–124.
- Černý, Rudolf: Splendid isolation, in *Tvar* 3, 1929, č. 2–3, s. 101–104 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 110–112.
- Černý, Rudolf: Z letošní filosofické úrody, in *Akord* 8, 1940–1941, č. 2, 1940, s. 68–73.
- Čcheidze, K. A.: Poznámka o filosofii Ladislava Klímy, in *Venkov* 34, 1939, č. 301, 23. 12., s. 5.
- Diviš, Ivan: *Umbriana*. Praha: Československý spisovatel, 1965.
- Diviš, Ivan: Ivan Diviš – vzbouřený a pokorný, in *Listy. Týdeník Svazu čs. spisovatelů* 2, 1969, č. 10, 13. 3., s. 6.
- Diviš, Ivan: *Teorie spolehlivosti*. Praha: Torst, 2002.
- Eisner, Pavel: [Odpověď na anketu o nejlepší knihy roku 1927], in *Rozpravy Aventina* 3, 1928, č. 14, 15. 3., s. 174.
- Eisner, Pavel: Ladislav Klíma gestorben, in *Prager Presse* 8, 1928, č. 110, 20. 4., s. 4; šifra P. E.

- Eisner, Pavel: Der Roman des Philosophen, in *Prager Presse* 8, 1928, č. 188, 8. 7., s. 8; podepsáno Paul Eisner → Filosofův román, in *Oznamovatel Symposia*, 1928, č. 20, září, s. 9–10 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 94–95.
- Eisner, Pavel: Die Marotten eines Genies, in *Prager Presse* 12, 1932, č. 345, 18. 12., příloha Dichtung und Welt, s. 3.
- Eisner, Pavel: Ladislav Klíma, in *Prager Presse* 13, 1933, č. 353, 27. 12., s. 6; šifra P. E.
- Engst, Jaroslav: *Český filosof – Ladislav Klíma*. Praha: Univerzita Karlova, 1949/1950 [nepublikovaná disertační práce, Archiv Univerzity Karlovy].
- Filipec, Jindřich: „Nadstranická“ literární kritika, in *Var* 1, 1948, č. 18–19, s. 578.
- Fischer, J. L.: Vteřina a věčnost, in *Jihočeský přehled* 2, 1927, č. 6, červen, s. 172.
- Fischer, J. L.: [Ladislav Klíma: Svět jako vědomí a nic. II. vydání; Traktáty a Diktáty; Vteřina a Věčnost], in *Naše věda* 9, 1927–28, č. 8–10, 1928, s. 153–159 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 98–108.
- Fischer, J. L.: Ladislav Klíma, in *Naše věda* 9, 1927–28, č. 8–10, 1928, s. 213–214.
- Fischer, J. L.: Ladislav Klíma, in *Slavische Rundschau* 1, 1929, č. 1–2, s. 54–58 → *Výbor z díla. Josef Ludvík Fischer*, sv. 3. Eds. S. Fischerová a J. Šulc. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 152–156.
- Fischer, J. L.: *Národní tradice a česká filosofie*. Brno: Jednota filosofická, 1939.
- Fischer, Otakar: Pro lid, in *Národní listy* 62, 1922, č. 55, 24. 2., s. 4; šifra Ot. F.
- Florian, Josef: Svět jako vědomí a nic. L., in *Prameny* 1924, sv. 12, prosinec, nestránkováno → *Souvislosti* 3, 1992, č. 1, s. 66–67 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 35.
- Florian, Josef: Ladislav Klíma: Soud boží, in *Archy* 13, 1929, č. 13, s. 6.
- Fučík, Julius: Co viděl Matěj, dříve Poctivý, čili krátká povídačka o tom, co ztratil jeden člověk cestou ze Stavovského do Národního, in *Socialista* 1, 1923–24, č. 176, 29. 11. 1923, s. 1; šifra -jef- → J. F.: *Divadelní kritiky*. Praha: SNPL, 1956, s. 135–136 → J. F.: *Divadelní kritiky*. Eds. G. Fučíková a Z. Novák. Praha: Svoboda, 1984, s. 98–99.
- Fraenkl, Pavel: Zemřel Ladislav Klíma, in *Host* 7, 1927–28, č. 8, 1. 5. 1928, s. 247.
- Fučík, Julius: Zemřel Ladislav Klíma, in *Kmen* 2, 1928–29, č. 4–5, květen 1928, s. 80; pseudonym Karel Vávra.
- Fuchs, Alfréd: Traktáty a diktáty, in *Československá republika* 243, 1922, č. 91, 2. 4., s. 6.
- Götz, František: Zemřel Ladislav Klíma, in *Židovské zprávy* 11, 1928, č. 19, 27. 4., s. 6; šifra Fr. G.

- Götz, František: Vrcholný zjev české nadrealistické prosy, in *Národní osvobození* 10, 1933, č. 79, 2. 4., s. 11; šifra G. → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 116–119.
- Grossman, Jan: Nové umělecké myšlení, in *Aktiv. Sborník nového uměleckého myšlení*. Praha: K. Synek, 1946, s. 7–21.
- Grossman, Jan: Předmluva, in Orten, Jiří: *Deníky Jiřího Ortena*. Praha: Československý spisovatel, 1958, s. 7–32 → J. G: *Analýzy*. Eds. J. Holý, T. Pokorná. Praha: Československý spisovatel, 1991, s. 201–224.
- Grögerová, Bohumila; Hiršal, Josef: *Let let*. Praha: Torst, 2007.
- Halas, František: Dadaismus, in F. H.: *Imagena*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 514–529.
- Havel, Václav: Příspěvek k uvedení hry Ladislava Klímy „Boj o vše“ v dubnu 1999 ve Washingtonu [LA PNP, f. L. Klíma].
- Hertl, Jan: Polykodíček, in *Řád* 1, 1933, č. 6, [červen], s. 359–360; šifra -vzd-.
- Hilbert, Jaroslav: Úplatkový český novinář, in *Venkov* 17, 1922, č. 51, 1. 3., s. 3.
- Hlavsa, Milan; Pelc, Jan: *Bez ohňů je underground*. Praha: BFS, 1992.
- Hodáčová, Lilly: *Zpěv Orfeův*. Praha: Odeon, 1995.
- Hoetzel, Jiří: Za Ladislavem Klímou. Hrst vzpomínek, in *Tribuna* 10, 1928, č. 99, 26. 4., s. 4.
- Honzl, Jindřich: Matěj Pochivý, in *Rudé právo. Večerník* 3, 1922, č. 120, 27. 5., s. 2; šifra chl.
- Hoppe, Vladimír, in *Naše doba* 30, 1922–23, č. 3, prosinec 1922, s. 186–188 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 73–76.
- Hora, Josef: Ladislav Klíma: Slavná Nemesis, in *České slovo* 24, 1932, č. 305, 28. 12., s. 7; šifra jh. → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 114–115.
- Hrabal, Bohumil: Kus řeči, in *Knižní kultura* 1, 1964, č. 1, s. 34.
- Hrabal, Bohumil: [Úvod], in *Bohumil Hrabal uvádí: výbor z české prózy*. Praha: Mladá fronta, 1967, s. 7–8.
- Hrabal, Bohumil: *Domácí úkoly*. Praha: Mladá fronta, 1970.
- Hrabal, Bohumil: *Klíčky na kapesníku*. Praha: Práce, 1990.
- Hrabal, Bohumil: *Kouzelná flétna*. Praha: Československý spisovatel, 1990.
- Hrabal, Bohumil: *Něžný barbar: pedagogické texty*. Praha: Odeon, 1990.
- Chalupný, Emanuel: Svět jako vědomí a nic. Napsal L..., in *Česká mysl* 7, 1906, č. 2, 1. 3., s. 143–144.

- Chalupný, Emanuel: Svět jako vědomí a nic. Napsal L..., in *Přehled* 4, 1905–06, č. 37, 8. 6. 1906, s. 657–659, č. 38, 15. 6., s. 674–675; šifra Ch → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 23–29.
- Chalupný, Emanuel: [V Čase dne 19. července], in *Přehled* 4, 1905–06, č. 44, 27. 7. 1906, s. 782.
- Chalupný, Emanuel: „Umlčování“, in *Přehled* 5, 1905–06, č. 9, 23. 11. 1906, s. 193.
- Chalupný, Emanuel: Zapomenuté jubileum Oldřicha Kramáře, in *Přehled* 7, 1908–09, č. 44, 23. 7. 1909, s. 761–763.
- Chalupný, Emanuel: Úkol českého národa, in *Přehled* 8, 1909–1910, č. 45, 5. 8. 1910, s. 806–808.
- Chalupný, Emanuel: Jednota filosofická a „Česká Mysl“, in *Národní listy* 51, 1911, č. 39, 8. 2., s. 1.
- Chalupný, Emanuel: L. Klímův „Svět jako vědomí a nic“. Črta z české metafysiky, in E. Ch: *Studie o Otokaru Březinovi a jiných zjevech českého umění a filosofie (Bílek, Klíma, Sova, Šamal, Světlá, Neruda, Hálek a j.)*. Praha: Lidové družstvo tiskařské a vydavatelské, 1912 (Drobné spisy E. Chalupného, sv. II), s. 95–122; psáno 1906.
- Chalupný, Emanuel: Dílo neznámého filosofa, in *České slovo* 14, 1922, č. 81, 8. 4., s. 6.
- Chalupný, Emanuel: [úvodní poznámka], in *Nová Svoboda* 2, 1925, č. 20, 21. 5., s. 328 (komentář k otištění Klímova textu *Moje filosofická zpověď*, s. 328–330, č. 21, 28. 5., s. 344–246, č. 22, 4. 6., s. 361–362, č. 23, 11. 6., s. 375–378).
- Chalupný, Emanuel: K filosofické zpovědi Ladislava Klímy II., in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 25, 25. 6., s. 411–412.
- Chalupný, Emanuel: Sekunde und Ewigkeit, in *Prager Presse* 7, 1927, č. 153, 4. 6., s. 6.
- Chalupný, Emanuel: Vteřina a věčnost, in *Ruch filosofický* 7, 1928, č. 3, s. 189.
- Chalupný, Emanuel: Vteřina a věčnost, in *Naše doba* 34, 1926–27, č. 10, září 1927, s. 625–626.
- Chalupný, Emanuel: Za filosofem-básníkem, in *Literární rozhledy* 12, 1927–28, č. 8, květen 1928, s. 267–269.
- Chalupný, Emanuel: Zpověď velkého myslitele, in *A-Zet Pondělník* 15, 1942, č. 16, 20. 4., s. 3 (příloha *Českého slova*).
- Chalupný, Emanuel: Dvě jubilea české filosofie, in *Ladislav Klíma: filosof-básník*. Eds. K. Bodlák a R. Vápeník. Praha: Jan Pohořelý, 1948, s. 85–94.
- Jirous, Ivan Martin: *Magorův zápisník*. Ed. M. Špirit. Praha: Torst, 1997.
- Jirous, Ivan Martin: Pravdivý příběh Plastic People, in I. M. J.: *Magorův zápisník*. Ed. M. Špirit. Praha: Torst, 1997, s. 237–387.
- Jirous, Ivan Martin: *Magorova summa*. Ed. M. Machovec. Praha: Torst, 1998.

- Jirous, Ivan Martin: *Magorovy dopisy*. Eds. Z. Jürgens, A. Stankovič. Praha: Torst, 2005.
- Jirousová, Juliana; Jirous, Ivan Martin: *Ahoj můj miláčku: vzájemná korespondence z let 1977–1989*. Praha: Torst, 2015.
- Jirousová, Věra: Koncert Plastic People na počest Ladislava Klímy, in *Svědectví* 16, 1980, č. 62, s. 230–233.
- Kabeš, Jaroslav: K profilu Ladislava Klímy, in *Rozhledy po literatuře a umění* 3, 1934, č. 14–15, 1. 11., s. 102–103, č. 16–17, 21. 11., s. 109–110; podepsáno V. Kabeš → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 124–132.
- Kabeš, Jaroslav: Ladislava Klímy filosofie pro věčnost, in *Literární noviny* 10, 1938, č. 13, 9. 4., s. 3, 7.
- Kabeš, Jaroslav: Poznámka k duchovnímu boji Ladislava Klímy, in L. Klíma: *Filosofické listy*. Ed. J. Kabeš. Praha: Jan Pohořelý, 1939, s. 93–101.
- Kabeš, Jaroslav: Trápení díla Ladislava Klímy, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 88, 19. 2., příloha Literární pondělí, s. 3–4.
- Kabeš, Jaroslav: Několik slov úvodem, in L. Klíma: *Duchovní přátelství. Vzájemná korespondence Ladislava Klímy s Emanuelem Chalupným a Otokarem Březinou*. Ed. J. Kabeš. Praha: Jan Pohořelý, 1940, s. 5–9.
- Kabeš, Jaroslav: Několik slov úvodem, in L. Klíma: *Boj o Vše*. Ed. J. Kabeš. Praha: Jan Pohořelý, 1942, s. 7–12.
- Kabeš, Jaroslav: *Ladislava Klímy filosofie češství*. Praha: Jan Pohořelý, 1945.
- Kádner, Otakar: *Příspěvky k pedagogice experimentální*. Praha: Dědictví Komenského, 1906.
- Klaus, Václav: *První zpráva* [rozhovor, ptal se Karel Hvizďala]. Praha: Cartoonia, 1992.
- Klíma, Ivan: *Moje šílené století*. Praha: Academia, 2009.
- Klíma, Karel Zdeněk: Z pražské činohry, in *Lidové noviny* 30, 1922, č. 99, 24. 2., s. 7; šifra Kазetka.
- Knížák, Milan: [popisek k portrétu Ladislava Klímy], in *Reflex* 26, 2015, č. 41, 8. 10., s. 81.
- Kocourek, František: Za Ladislavem Klímou, in *Pestrý týden* 3, 1928, č. 18, 5. 5., s. 6.
- Kodíček, Josef: Autor knihy, jež nebyla čtena, in *Stopa* 1, 1910–11, č. 24, s. 711–712 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 30–31.
- Kodíček, Josef: L. Klíma – český případ, in *Tribuna* 4, 1922, č. 43, 19. 2., s. 1–2, č. 45, 22. 2., s. 1–2.
- Kodíček, Josef: Matěj Poctivý, in *Tribuna* 4, 1922, č. 47, 24. 2., s. 5, č. 48, 25. 2., s. 6; šifra K–ček. → J. K.: *Kritické stati*. Eds. M. Kosák, J. Pospíšil a D. Řehák. Praha: Institut umění – Divadelní ústav v Praze, 2017, s. 267–272.

- Kodíček, Josef: Nová kniha Ladislava Klímy („Vteřina a věčnost“), in *Rozpravy Aventina* 2, 1926–27, č. 14, 31. 3. 1927, s. 159.
- Kodíček, Josef: Vteřina a věčnost, in *Tribuna* 9, 1927, č. 79, 3. 4., s. 5–6.
- Kodíček, Josef: Co nám chybí, in *Tribuna* 9, 1927, č. 162, 10. 7., s. 1; šifra jk-.
- Kodíček, Josef: Ladislav Klíma mrtev, in *Tribuna* 10, 1928, č. 92, 19. 4., s. 1.
- Kodíček, Josef: Lad. Klíma, in *Literární svět* 1, 1927–28, č. 17, 17. 5. 1928, s. 1–2.
- Kodíček, Josef: Ladislav Klíma v dnešní době. Dílo filosofa, jež čeká na své čtenáře, in *České slovo* 24, 1932, č. 172, 22. 7., s. 7 → Předmluva, in L. Klíma: *Slavná Nemesis*. Ed. V. Zelinka. Praha: Sfinx, 1932, s. 5–13; upraveno.
- Kohák, Erazim: *Pražské přednášky: život v pravdě a moderní skepse*. Rychnov nad Kněžnou: Ježek, 1994.
- Kolář, Jiří: *Prométheova játra*. Praha: Československý spisovatel, 1990.
- Kolář, Jiří: *Česká suita*, in J. K.: *Černá lyra; Návod k upotřebení; Marsyas; Z pozůstalosti pana A.; Vršovický Ezop; Česká suita*. Dílo Jiřího Koláře, sv. 3. Praha: Odeon, 1993, s. 187–248.
- Kolář, Jiří: *Týdeník 1968*. Praha: Torst, 1993.
- Kolář, Jiří: *Psáno na pohlednice I. 1983–1985*. Ed. V. Karfík. Praha: Mladá fronta, 1999.
- Kolář, Jiří: *Mor v Athénách*, in J. K.: *Chléb náš vezdejší. Mor v Athénách*. Dílo Jiřího Koláře, sv. 5. Litomyšl: Paseka, 2000, s. 71–139.
- Kolář, Jiří: *Psáno na pohlednice II: 1985–1987*. Litomyšl: Paseka, 2000.
- Konrád, Edmond: O původních novinkách, in *Česká revue* 15, 1922, č. 3–4, s. 155–158.
- Králík, Oldřich: Hlasy filosofie, in *Výhledy* 2, 1940, č. 3, s. 172–175; šifra O. K. → O. K.: *Platnosti slova. (Studie a kritiky)*. Eds. J. Opelík a J. Schneider. Olomouc: Periplum, 2001, s. 127–130.
- Králík, Oldřich: Listy umělců a myslitelů, in *Výhledy* 2, 1940, č. 8, s. 490–491.
- Kratina, Ferdinand: Z filosofovy pozůstalosti, in *Lidové noviny* 50, 1942, č. 235, 10. 5., příloha Literární neděle 8, č. 19, s. 1.
- Krečar, Jarmil: Traktáty a diktáty, in *Moderní revue* 28, 1921–22, sv. 37, č. 8–9, 8. 5. 1922, s. 265–267; šifra JAR. KR.
- Krejčí, František: Matěj Poctivý a Ze života hmyzu, in *Česká mysl* 18, 1922, č. 4, s. 255–256.
- Krejčí, František: Traktáty a diktáty, in *Česká mysl* 18, 1922, č. 3, s. 180–181; šifra Kí.
- Krejčí, František: Ladislav Klíma, in *Česká mysl* 24, 1928, č. 3, 15. 6., s. 281–282; šifra Kí.
- Krejčí, František Václav: Osamělý filosof, in *Právo lidu* 37, 1928, č. 96, 21. 4., s. 6; šifra K. → *Oznamovatel Symposia* 1928, č. 18, květen, s. 8–9.

- Kromiš, Miroslav [Jan Hýsek]: Královská nuda, in *Tvorba. List pro kritiku a umění*, 1991, č. 26, 26. 6., s. 20.
- Kromiš, Miroslav: Ediční poznámka, in Klíma, Ladislav: *Velký román III. Ženy Cesareovy*. Ed. M. Kromiš. Praha: Pražská imaginace a Lege artis, 1992, s. 183–188.
- Kromiš, Miroslav: Klímův filosofický brak, in L. Klíma: *Velký román III. Ženy Cesareovy*. Ed. M. Kromiš. Praha: Pražská imaginace a Lege artis, 1992, s. 204–206.
- Kromiš, Miroslav: Ediční poznámka, in Klíma, Ladislav: *O Solovjevově etice*. Ed. M. Kromiš. Praha: Lege artis a Pražská imaginace, 1993, s. 143–146.
- Kromiš, Miroslav: Můj, Machovcův, Zumrův nebo čtenářův Klíma?, in *Kritická příloha Revolver Revue*, 1996, č. 4, březen, s. 184–188.
- Kromiš Miroslav. Ediční poznámka, in Klíma, Ladislav: Z. Ed. M. Kromiš. Pražská imaginace a Lege artis: Praha, 1997, s. 192–199.
- Kropáč, František: Deník Ladislava Klímy, in *Lumír* 60, 1934, č. 9–10, 29. 9., s. 542–544.
- Kroupa, Adolf: Kniha listů našeho nejpůvodnějšího filosofa, in *Haná* 31, 1940, č. 24, 31. 1., s. 3.
- Kroupa, Adolf: Filosof – básník, in *Mladá fronta* 4, 1948, č. 130, 4. 6., s. 4.
- Křelina, František: Beletrie filosofova, in *Venkov* 28, 1933, č. 14, 17. 1., s. 6; šifra F. K.
- Křelina, František: Dělník české prózy, in *Vyšehrad* 1, 1945, č. 3, 10. 5., s. 10.
- Křesadlo, Jan: *Dvacet snů*. Brno: Host, 1992.
- Kučera, Jaroslav: Odpovídá Jaroslav Kučera [rozhovor, ptal se Vojtěch Měšťan], in *Záběr. Časopis filmového diváka* 2, 1969, č. 14, 12. 7., s. 3.
- Kundera, Ludvík: Literatura o Ladislavu Klímovi, in *List. Měsíčník Sdružení moravských spisovatelů* 2, 1947–48, č. 9–10, září–říjen 1948, s. 72–73; šifra lk.
- Kundera, Ludvík: *Řečiště*. Brno: Rovnost, 1993.
- Kundera, Ludvík: Hrubínovský rozhovor s Ludvíkem Kunderou, in *František Hrubín, Romance pro křídlovku: osmá premiéra šedesáté sezóny 2004/2005: premiéry 19. a 20. února 2005 na Činoherní scéně Městského divadla Brno*. Brno: Městské divadlo Brno, [2005], s. 186–187.
- Lifka, Bohumír: 1911–1919, in *Šedesát let Jirsíkova gymnasia v Č. Budějovicích*. České Budějovice: Výbor pro oslavu šedesátiletého trvání ústavu, 1928, s. 143–149.
- Liška, Antonín: Ladislav Klíma, Arkanum, in *Jih* 1, 1934, č. 1, s. 30.
- Liška, Tomáš: Matyáš Lebermayer v Plzeňské ulici (poznámky o Inventuře), in *Kritický sborník*, 1981, č. 1, s. 88–90 [samizdat].
- Liška, Tomáš; Brabec, Vratislav: Technický scénář nerealizované epizody Matyáše Lebermayera na motivy povídky Ladislava Klímy „Jak bude po smrti“ z filmu *Inventura*, in *Vokno*, 1981, č. 5, s. 52–53 [samizdat].

- Lom, Stanislav: Matějovo vidění, in *České slovo* 15, 1923, č. 278, 27. 11., s. 5.
- Lopatka, Jan: Ladislav Klíma: Cholupický den, in J. L.: *Posudky*. Ed. M. Špirit. Praha: Torst, 2005, s. 101 [datováno 7. 4. 1970].
- Machovec, Martin: Apoteóza žižkovské Sternenhochturm, in *Tvorba. List pro kritiku a umění*, 1991, č. 26, 26. 6., s. 21.
- Machovec, Martin: Český román Klímův, Lososové, Součkův či Kromišův?, in *Kritická Příloha Revolver Revue*, 1995, č. 3, listopad, s. 51–56.
- Machovec, Milan: Otázky zpracování dějin české filosofie, in *Filozofický časopis* 1, 1953, č. 3–4, s. 151–183.
- Majerová, Marie: Matěj Pochivý, in *Rudé právo* 3, 1922, č. 47, 24. 2., s. 3; šifra M. M.
- Majerová, Marie: Matějovo vidění, in *Rudé právo* 4, 1923, č. 278, 27. 11., s. 11.
- Mareš, Michal: *Ze vzpomínek anarchisty, reportéra a válečného zločince*. Praha: Prostor, 1999.
- Marousková, Jiřina: Ladislav Klíma: Slavná Nemesis, in *Volná myšlenka* 25, 1934, č. 4, 26. 1., s. 23.
- Marx, Karl: *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961.
- Mašek, Jiří: Epitaf, in *Literární rozhledy* 12, 1927–1928, č. 8, květen 1928, s. 269.
- Mehring, Franz: *K dějinám filosofie*. Praha, SNPL, 1959.
- Měrka, Petr: *Hitler se na vás usmívá*. Brno: Druhé město, 2012.
- Miškovská, Vlasta Tatjana: Filozofické listy Ladislava Klímy, in *Kalich* 19, 1941, č. 2, 15. 3., s. 60–61; šifra V. T. M.
- Miškovská, Vlasta Tatjana: Boj o vše. Deníky a korespondence z let 1909–1917, in *Česká mysl* 39, 1945, č. 1–5, s. 137–138; šifra V. T. M.
- Münzer, Jan: Ladislav Klíma: Utrpení knížete Sternenhocha, in *Naše doba* 35, 1927–28, č. 10, září 1928, č. 10, s. 643–644 → Ještě Ladislav Klíma, in *Oznamovatel Symposia* 1928, č. 21, listopad, s. 3–4 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 96–97.
- Nápravník, Milan: Ladislav Klíma, in M. N.: *Resumé o zběsilosti. Ladislav Klíma*. Humpolec: Ivan Martin Jirous, 1964 [samizdat] → *Tvar* 30, 2019, č. 1, s. 16–17.
- Nejedlý, Zdeněk: Matěj Pochivý, in *Var* 1, 1921–22, č. 9, 1. 4. 1922, s. 294–295; šifra Z. N. → Z. N.: *Z české kultury*. Praha: Svoboda, 1951 (Spisy Zdeňka Nejedlého, sv. 15), s. 174–176 → Z. N.: *O literatuře*. Ed. V. Pekárek. Praha: Československý spisovatel, 1953, s. 695–697 → Z. N.: *Z české literatury a kultury (1860–1960)*. Praha: Československý spisovatel, 1973, s. 608–609.
- Němec, Jiří: O „outsiderach“ w czeskiej literaturze, in *Znak* 11, 1959, č. 4, s. 440–448; pseudonym Jerzy Newiadomski.

- Němec, Jiří: Klímův příklad, in *Tvář* 1, 1965, č. 2, s. 4–8 → *Tvář. Výbor z časopisu*. Ed. M. Špirit. Praha: Torst, 1995, s. 118–126 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 165–172 [kráceno].
- Nezval Vítězslav: [odpověď na anketu *Lidových novin* o „nejhodnotnější“ knihu roku 1938], in *Lidové noviny* 46, 1938, č. 611, 4. 12., s. 5.
- Novák, Arne: Bedřich Nietzsche v Čechách, in *Národní listy* 52, 1912, č. 109, 21. 4., s. 17.
- Novák, Arne: Nové tažení proti Jaroslavu Vrchlickému, in *Lumír* 53, 1926, č. 2, 25. 3., s. 98.
- Novák, Arne: Hrdina naší doby, in *Lidové noviny* 36, 1928, č. 281, 3. 6., s. 1.
- Novák, Arne: Dějiny české literatury, in *Československá vlastivěda. Písemnictví*. Sv. 7. Praha: Sfinx, 1933, s. 7–208.
- Novák, Arne: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny*. 4. vyd. Olomouc: R. Promberger, 1936–1939.
- Novotný, Miloslav: Beletrie Ladislava Klímy, in *Lidové noviny* 46, 1938, č. 250, 18. 5., s. 7; šifra M. N. → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 136–138.
- Očadlík, Mirko: Ladislav Klíma umřel, in *Národní osvobození* 5, 1928, č. 110, 20. 4., s. 4; šifra M. O.
- Ondra, Jan: Nepochopitelná nedbalost, in *Lidové noviny* 58, 1950, č. 154, 2. 7., s. 4.
- Pasovský, Jaroslav [vl. jménem Jaroslav Šimánek]: Ústupky době a davu, in *Jeviště* 3, 1922, č. 8, 16. 2., s. 109–110.
- Pavel, Antonín: Návštěva Ladislava Klímy a Antonína Pavla u Otokara Březiny v roce 1926, in *Střední Evropa* 11, 1995, č. 46, leden, s. 93–98.
- Patočka, Jan: Die tschechische Philosophie seit 1918, in *Prager Rundschau* 2, 1932, č. 1, s. 4–24 → Česká filosofie od roku 1918, in J. P.: *Češi I*. Eds. I. Chvatík a K. Palek. Praha: OIKOYMENH – Filosofía, 2006 (Sebrané spisy, sv. 12), s. 661–680.
- Patočka, Jan: Ladislav Klíma. Pokus o rozbor klíčových tezí, in *Orientace* 2, 1967, č. 3, s. 40–45 → *Kritický sborník* 12, 1992, č. 4, s. 50–55 → J. P.: *Češi I*. Eds. I. Chvatík a K. Palek. Praha: OIKOYMENH – Filosofía, 2006 (Sebrané spisy Jana Patočky, sv. 12), s. 153–164 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 174–184.
- Pelikán, Ferdinand: Filosofický illusionista a ludibrionista, in *Národní listy* 62, 1922, č. 118, 30. 4., Vzdělávací příloha Národních listů, s. 13 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 49–51.
- Pelikán, Ferdinand: Ladislav Klíma, in *Ruch filosofický* 8, 1929, č. 2, s. 120–121; šifra F. P.
- Pelikán, Ferdinand: Ladislav Klíma: Traktáty a diktáty, in *Nové Čechy* 5, 1922, č. 8, 5. 5., s. 316–317

- Placák, Petr: Cholutický výlet, in P. P.: *Humoresky / Mäbig schnell / Básně při počasí od podzimu do začátku jara*. Praha: Petr Placák, 1982, s. 1–2; pseudonym Bohumil Zmrzlík [samizdat].
- Picková-Saudková, Gisa: *Hovory s Otokarem Březinou*. Praha: S.V.U. Mánes, 1929.
- Píša, Antonín Matěj: Cestou k novému dramatu, in *Proletkult* 1, 1922–23, č. 5, 8. 2. 1922, s. 75–77.
- Popelová, Jiřina: Filosofické listy Ladislava Klímy, in *Národní práce* 1, 1939, č. 321, 22. 11., s. 4; šifra J. P.
- Popelová, Jiřina: Obnažené bolesti, in *Národní práce* 2, 1940, č. 262, 25. 9., s. 4.
- Popelová, Jiřina: Z odkazu filosofa Ladislava Klímy, in *Národní práce* 4, 1942, č. 215, 7. 8., s. 5.
- Preč, Oldřich: O nebezpečí importu a jiných věcech, in *Nová svoboda* 13, 1936, č. 2, 17. 1., s. 24.
- Procházka, Arnošt: Divadlo, in *Moderní revue* 28, 1921–22, sv. 37, č. 6, 8. 3. 1922, s. 166–178; šifra ALAP.
- Procházka, Rudolf: Ladislav Klíma, filosof paroxysmu, in *Lidové noviny* 36, 1928, č. 203, 20. 4., s. 7 → *Oznamovatel Symposia* 1928, č. 18, květen, s. 11–14 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 79–83.
- Putna, Martin C.: A božské vědomí klímá, in *Literární noviny* 2, 1991, č. 31, 1. 8., s. 4.
- S. d. Ch. [Miloslav Vojtíšek]: *Nouzové Imitatio Christi: závěť muže, který ukradl a uprostřed postpřírody vyprasil popel praktického filosofa Ladislava Klímy*. [Praha]: Divus, 2010.
- Seifert, Jaroslav: *Všecky krásy světa*. Praha: Československý spisovatel, 1982, s. 285.
- Sekanina, František: Knihy vyrostlé z dnešku, in *Národní politika* 40, 1922, č. 105, 16. 4., „Nedělní zábavná a poučná příloha“, s. 4.
- Sezima, Karel: [Slavná Nemesis], in *Lumír* 59, 1932–33, č. 7, 31. 5. 1933, s. 399–400 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 121–123.
- Skácelík, František: Z pražské činohry. Dvořák-Klíma: Matějovo vidění, in *Lidové noviny* 31, 1923, č. 595, 21. 11., s. 7.
- Soldan, Fedor: Bída české prózy, in *Rozpravy Aventina* 9, 1933–1934, č. 3, 26. 10. 1933, s. 30.
- Spilková, Helena: P. T. [předmluva], in Klíma, Ladislav: *Arkanum. Cogitata, sentence*. Praha: Helena Spilková, 1934 [1933], nestránkováno.
- Spilková, Helena: Posmrtná maska, in *Rozhledy po literatuře a umění* 3, 1934, č. 2, 15. 2., s. 11.

Srb, Miloš: Český Diogenes, in *Národní politika* 40, 1922, č. 139, 23. 5., s. 1–2 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 56–59.

Srb, Miloš: Upravovat pozůstalost Lad. Klímy?, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 176, 8. 4., s. 4.

Srb, Miloš: Dopisy Ladislava Klímy, in *Národní politika* 58, 1940, č. 313, 10. 11., příloha Písemnictví, s. 4.

Strohs, Slavomil: *Marxisticko-leninská filosofie v Československu mezi dvěma světovými válkami*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.

Strohs, Slavomil: Ladislav Klíma, in *Plamen* 7, 1965, č. 4, s. 111–115.

Svoboda, Ludvík: Korespondence Ladislava Klímy, in *Sociologická revue* 11, 1940, č. 3–4, s. 340–341.

Svoboda, Ludvík: Dokumenty k poznání Ladislava Klímy, in *Naše věda* 21, 1942, č. 7–8, s. 207–208.

Šalda, F. X.: Filosof-básník, in *Tribuna* 4, 1922, č. 90, 16. 4., s. 2–3 → F. X. Š.: *Časové i nadčasové*. Praha: Melantrich, 1936 (Dílo F. X. Šaldy, sv. 9), s. 434–438 → F. X. Š.: *Kritické projevy 14. Dodatky z let 1898–1937*. Eds. L. Merhaut a M. Špirit. Praha: Institut pro studium literatury, 2017 (Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 23), s. 150–153 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 44–48.

Šalda, F. X.: Krásná literatura česká v prvním desetiletí republiky, in *Šaldův zápisník* 2, 1929–30, č. 1, s. 161–175.

Šalda, F. X.: Arne Novák, metakritik, in *Šaldův zápisník* 2, 1929–30, č. 1, s. 222–226.

Šalda, F. X.: Niké bezkřídla IV., in *Šaldův zápisník* 5, 1932–33, č. 1, s. 230–231.

Šalda, F. X.: Arnošt Dvořák a jeho svět básnický, in *Šaldův zápisník* 6, 1933–34, č. 1, s. 125–140.

Šimek, Bedřich: Kniha výpadů a nápadů, in *Český jih* 50, 1922, č. 17, 29. 4., s. 3–4.

Škrach, Vasil Kaprálek: K filosofické zповědi Ladislava Klímy, in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 24, 18. 6., s. 395–396.

Škrach, Vasil Kaprálek: K filosofické zповědi Ladislava Klímy, in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 28, 16. 7., s. 458–460.

Štechová, Mária: Vteřina a věčnost, in *Slovenské pohľady* 43, 1927, č. 9, září, s. 694–695.

Štechová, Mária: Ladislav Klíma, in *Slovenské pohľady* 44, 1928, č. 5, květen, s. 352.

Štoll, Ladislav: *Třicet let bojů za českou socialistickou poesii: referát pronesený na pracovní konferenci Svazu československých spisovatelů dne 22. ledna 1950*. Praha: Orbis, 1950.

Štorch-Marien, Otakar: Ohňostrož, in *Literární noviny* 16, č. 48, 2. 12. 1967, s. 6.

- Taufer, Jiří: [Referát Jiřího Taufera na konferenci SČSS 22. 1. 1950, ed. M. Bauer], in *Česká literatura* 47, 1999, č. 3, s. 299–318.
- Tetauer, Frank: Beletrie filosofova, in *Lidové noviny* 41, 1933, č. 202, 21. 4., s. 9.
- Toman, Jindřich: *Kniha v českém kubismu. Czech cubism and the book*. Praha: Kant, 2004.
- Topol, Filip: [Rozhovor s Filipem Topolem], in *Kavárna A.F.F.A.* 2, 1989, č. 3/4, 25. 5., s. 16 [samizdat].
- Topol, Filip: *Jako pes*. Praha: Revolver Revue, 2013.
- Topol, Jáchym: *Jáchym Topol: nemůžu se zastavit*. Praha: Portál, 2000.
- Tretera, Ivo: *Vzpomínky na Bohumila Hrabala a na život vůbec*. Praha: Paseka, 2011.
- Trnka, Tomáš: Traktáty a diktáty, in *Lumír* 49, 1922, č. 5, 18. 5., s. 275–276; podepsáno Dr. Trnka.
- Trnka, Tomáš: Filosof Ladislav Klíma, in *Filosofie* 1, 1927–28, č. 8, [květen] 1928, s. 252–253.
- Trochová, Zina: Poznámky vydavatelovy, in Šalda, F. X.: *Kritické projevy*. Sv. 12. Soubor díla F. X. Šaldy, sv. 21. Praha: Melantrich, 1959, s. 307–311.
- Typlt, Jaromír: *Zápas s rodokmenem (groteskní mýtus)*. Praha: Pražská imaginace, 1993.
- Úlehla, Vladimír: Služba národu, in *Lidové noviny* 47, 1939, č. 198, 19. 4., s. 1.
- Václavek, Bedřich: Nové knihy, in *Index* 5, 1933, č. 10, s. 100.
- Václavek, Bedřich: *Česká literatura XX. století*. Praha: Vl. Orel, 1935, s. 113–114.
- Vachek, Emil: Lid a pan kritik, in *Právo lidu* 31, 1922, č. 51, 1. 3., s. 3; šifra ev.
- Valušek, Rostislav: Jsem normální a vím, že plnost bytí je bez hranic, in *Hanácké noviny*, 1996, č. 23, 15. 6., s. 9.
- Vápeník, Rudolf: Upravovat – neupravovat, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 139, 18. 3., s. 3–4.
- Viewegh, Josef: Ladislav Klíma aneb Život v extrému, in *Host do domu* 12, 1965, č. 1, s. 47–51.
- Vlček, Bartoš: Filosofická legrace na motto z Havlíčka, in *Obzor* 13, 1922, č. 26, 1. 2., s. 2.
- Vlček, Bartoš: Diktáty ješitného filosofa, in *Haná 14 / Obzor* 13, 1922, č. 104, 30. 4., příloha Neděle 1, č. 18, s. 23–24; šifra B. V. → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 52–55.
- Vodák, Jindřich: Válečný filosof, in *Čas* 32, 1922, č. 68, 2. 4., s. 7; šifra jv. → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 39–43.
- Vodák, Jindřich: Osvobozená filosofie, in *České slovo* 19, 1927, č. 116, 15. 5., s. 8; šifra jv.
- Vodák, Jindřich: Ladislav Klíma, in *České slovo* 20, 1928, č. 96, 21. 4., s. 1–2; šifra jv. → *Oznamovatel Symposia* 1928, č. 18, květen, s. 9–11.

- Vodák, Jindřich: Z dějů náboženských a filosofických, in *České slovo* 32, 1940, č. 11, 16. 1., s. 8; šifra jv.
- Vodák, Jindřich: Posmrtný Ladislav Klíma, in *České slovo* 20, 1928, č. 131, 6. 6., s. 4; šifra jv. → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 91–93.
- Vodák, Jindřich: Arkanum, in *České slovo* 25, 1933, č. 287, 8. 12., s. 8; šifra j. v.
- Vodák, Jindřich: Vzpomeňme Ladislava Klímy, in *České slovo* 30, 1938, č. 91, 17. 4., s. 15; šifra jv.
- Vodsed'álek, Ivo: Zcela obličejně (úryvky), in *Revolver Revue*, 2007, č. 66, březen, s. 51–60.
- Vodsed'álek, Ivo: *Felixir života*. Brno: Host, 2000.
- Vodsed'álek, Ivo: *Dílo 1949–1998*. Praha: Argo, 2019.
- Vodsed'álek, Ivo: Omyl, in I. V.: *Dílo 1949–1998*. Praha: Argo, 2019, s. 381–389.
- Vodsed'álek, Živan: Ladislav Klíma, in *Přítomnost* 4, 1927–28, č. 46, 24. 11. 1927, s. 731–732; součást textu Hlavní proudy v současné české filosofii, č. 31, 11. 8., s. 485–488, č. 35, 8. 9., s. 550–553, č. 38, 29. 9., s. 597–599, č. 46, 24. 11., s. 730–732, č. 50, 22. 12., č. 51, 29. 12., s. 809–810.
- Vodsed'álek, Živan: Romantika ve filosofii, in *Přítomnost* 5, 1928–29, č. 16, 26. 4. 1928, s. 249–251 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 84–89.
- Vorovka, Karel: Traktáty a diktáty, in *Ruch filosofický* 2, 1922, č. 8–10, s. 73–78 → *Tribuna* 5, 1923, č. 32, 9. 2., s. 2–3 [neúplně] → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 66–72.
- Vorovka, Karel: Rozhled po české filosofii od převratu, in *Nové Čechy* 6, 1922–1923, č. 2, 1. 11. 1922, s. 55.
- Voříšek, Rudolf: Český předchůdce módní francouzské filosofie, in *Lidová demokracie* 2, 1946, č. 131, 6. 6., s. 4; šifra -íše-.
- Vymazal, František: *Tisíc nových zrněk*. Brno: A. Píša, 1911.
- Wollman, Frank: O novou theokracii, in *Život. Výtvarný sborník*, sv. 5. Praha: Umělecká beseda, 1925, s. 42–50.
- Zába, Gustav: Ein tschechischer Philosoph, in *Prager Presse* 2, 1922, č. 234, 27. 8., příloha Dichtung und Welt, s. I–II → *Zábův sborník. K uctění památky dra Gustava Záby, profesora českého státního Jiráskova gymnasia v Praze II. (1854–1924)*. Ed. F. Pelikán. Praha: Jednota čsl. matematiků a fys., 1925, s. 215–217 → Český filozof, in *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 61–65; překlad M. Pokorný.
- Zavřel, František: Dík, in *Tribuna* 10, 1928, č. 95, 21. 4., s. 3.
- Zelinka, Vojtěch: Poznámka, in Klíma, Ladislav: *Slavná Nemesis*. Praha: Sfinx, 1932, s. 300.

Zelinka, Vojtěch: O tom, co zbylo (K pozůstalosti Lad. Klímy), in *Hovory Sfinx*, 1933, č. 1, s. 3–4.

Zelinka, Vojtěch: Ladislav Klíma, Slavná Nemesis a jiné prózy, in *Zvon* 33, 1932–1933, č. 26, 15. 3. 1933, s. 362; šifra vz.

Zigo, Milan: Ladislav Klíma alebo premýšľanie o nemysliteľnom, in *Slovenské pohľady* 84, 1968, č. 1, s. 130–132.

Zich, Otakar: Ladislav Klíma, filosof – básník, in *Česká osvěta* 41, 1948, č. 6–7, s. 441.

Zumr, Josef: Filosof hrdé lidskosti, in L. Klíma: *Vteřiny věčnosti*. Eds. J. Zumr a O. Svejková. Praha: Odeon, 1967, s. 7–33.

Zumr, Josef: Ladislav Klíma v zajetí pirátů, in *Kritický sborník* 12, 1992, č. 4, s. 37–39.

Anonymní a nedešifrované prameny

Tschechische Literatur, in *Budweiser Zeitung* 47, 1908, č. 92, 24. 11, s. 3.

Zahrada Epikurova: sborník. Praha: Antonín Frynta, 1911, [neustránkováno].

Zahrada Epikurova. (Článek masopustní), in *Sokolský věstník* 15, 1911, č. 6, 25. 3., s. 139; šifra Metla.

Pravda a humanita. K psychologii našeho kritického Babelu, in *Večer* 9, č. 84, 1922, 11. 4., Příloha *Večera*, s. 1; šifra E.

Ladislav Klíma: Traktáty a diktáty, in *Legionářský směr* 3, 1922, č. 16, 13. 4., s. 5; šifra V. O.

Poslední akt „Matěje Pochivého“, in *Lidové noviny* 30, 1922, č. 197, 20. 4., s. 6.

[Neodvratný krach hrozí...], in *Večer* 9, 1922, č. 98, 28. 4., s. 4.

Ladislav Klíma: Vteřina a věčnost. Filosofické intermezzo, in *Rozpravy Aventina* 2, 1927, č. 17, 28. 4. s. 199.

Traktáty a diktáty, in *Pozor* 29, 1922, č. 131, 14. 5., s. 6.

Konečně ve vodě!, in *Večer* 9, 1922, č. 119, 26. 5., s. 5.

Statečné knížky, in *Volná myšlenka* 13, 1922, č. 25, s. 5; šifra W.

Z našich časopisů, in *Naše řeč* 9, 1925, č. 1, s. 20–24.

Nové knihy, in *České slovo* 17, 1925, č. 140, 16. 6., s. 5.

Odpověď redakce, in *Nová svoboda* 25, 1925, č. 24, 18. 6., s. 396.

Nové knihy in *České slovo* 17, 1925, č. 140, 16. 6., s. 5.

Ladislav Klíma: Vteřina a věčnost, in *Národní práce* 3, 1927, č. 36, 8. 9., s. 3.

Ladislav Klíma: Vteřina a věčnost, in *Vesmír* 12, 1927, č. 4, s. 110.

Filosof Ladislav Klíma mrtev, in *Tribuna* 10, 1928, č. 92, 19. 4., večerní vydání, s. 1; šifra ep.

Filosof-podivín zemřel, in *Národní Politika* 46, 1928, č. 110, 20. 4. (odpolední vydání), s. 3.

[Domažlický rodák filosof-podivín], in *Nová doba* 34, 1928, č. 112, 22. 4., s. 4.

Klíмова společnost, in *Tribuna* 10, 1928, č. 97, 24. 4. s. 4.

Ladislav Klíma, in *Nová svoboda* 5, 1928, č. 117, 26. 4., s. 271.

Ladislav Klíma, in *Rozvoj* 35, 1928, č. 17, 27. 4., s. 4.

Zemřel Ladislav Klíma, in *Literární noviny* 2, 1928, č. 26 (9), s. 5.

Klíмова společnost, in *Tribuna* 10, 1928, č. 105, 4. 5., s. 4.

Ladislav Klíma, in *Tribuna* 10, 1928, č. 198, 22. 8., s. 6.

Co soudí o Klímovi pí M. N., in *Oznamovatel Symposia*, 1928, č. 2, listopad, s. 5.

Poznámky, in *Tvar* 2, 1928, č. 7–8, 1928, s. 317, šifra J. Č.

Jubilejní Zinkova aukce, in *Venkov* 25, 1930, č. 105, 4. 5., s. 4.

Ladislav Klíma: Slavná Nemesis, in *Rozvoj. Týdeník českých pokrokových židů* 39, 1932, č. 52, 30. 12., s. 3.

Ladislav Klíma: Slavná Nemesis a jiné příběhy, in *Modrá revue* 2, 1933, č. 2, 1. 2., nestránkováno; šifra bn.

Ladislav Klíma: Slavná Nemesis, in *Eva* 5, 1932–1933, č. 8, 15. 2. 1933, s. 24; šifra Nk.

Ladislav Klíma: Slavná Nemesis a jiné příběhy, in *Česká osvěta* 29, 1932–1933, č. 6, únor 1933, s. 222; šifra ach.

Arkanum, in *Venkov* 28, 1933, č. 296, 19. 12., s. 7; šifra Kp.

Ladislav Klíma, Arkanum, in *Školské reformy* 16, 1934–1935, č. 3, 1934, s. 102; šifra tm.

Filosof o čisté rase, in *Polední list* 12, 1938, č. 221, 11. 8., s. 2.

[Anketa o nejzajímavější knihu roku], in *Lidové noviny* 47, 1939, č. 607, 3. 12., s. 6.

Dekadentní ilusionismus, in *České slovo* 34, 1942, č. 115, 16. 5., s. 5; šifra Bo.

Aktiv. Sborník nového uměleckého myšlení. Praha: K. Synek, 1946.

Ladislav Klíma – prameny

Z knihy, jež nebyla čtena, in *Stopa* 1, 1910–11, č. 23, s. 681–708.

Sokol, in *Zahrada Epikurova: sborník*. Praha: Antonín Frynta, 1911, s. 9–16 → III 361–366.

Úryvek z chystané filosofické knihy Ladislava Klímy, in *Přehled* 11, 1912–1913, č. 43, 18. 7. 1913, s. 720–722, č. 47, 14. 8. 1913, s. 779–781.

- Moje filosofická zpověď, in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 20, 21. 5., s. 328–330, č. 21, 28. 5., s. 344–246, č. 22, 4. 6., s. 361–362, č. 23, 11. 6., s. 375–378 → III 411–426.
- K filosofické zpovědi Ladislava Klímy I., in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 25; 25. 6., s. 410–411 → III 426–428.
- [dopis redakci], in *Nová svoboda* 2, 1925, č. 31, 6. 8., s. 506–507 → III 428–430.
- Z filosofických aforismů Ladislava Klímy, in *Lidové noviny* 36, 1928, č. 213, 25. 4., s. 1.
- Ehrfurcht vor dem Alter, in *Prager Presse* 8, 1928, č. 110, 20. 4., s. 3–4; překlad P. Eisner.
- Předmluva k druhému vydání knihy Svět jako vědomí a nic, in *Rozpravy Aventina* 3, 1927–1928, č. 17, 3. 5. 1928, s. 205–206 → III 12–16.
- Cogitata, in *Literární svět* 1, 1927–1928, č. 17, 17. 5. 1928 s. 2–3.
- Arkanum. Cogitata, sentence.* Ed. H. Spilková. Praha: Helena Spilková, 1934 [1933]; 2. vyd. Praha: Trigon, 1990.
- Ladislav Klíma o knihách a spisovatelích, in *Jih* 2, 1936–1937, č. 3. s. 77–81.
- Duchovní přátelství. Vzájemná korespondence Ladislava Klímy s Emanuelem Chalupným a Otokarem Březinou.* Ed. J. Kabeš. Praha: Jan Pohořelý, 1940.
- Trvání po smrti, in *Hlas pravdy* 1, 1925, č. 36, 28. 6., s. 1–2 → *Ladislav Klíma: filosof-básník.* Praha: Jan Pohořelý, 1948, s. 52–60 → III 459–463.
- Citáty a aforismy, in *Tvář* 2, 1965, č. 3, březen, s. 24–29 [vybral Jiří Němec].
- Cholupický den, in *Tvář* 6, 1969, č. 5, s. 15–18; č. 6, s. 24–27.
- Die Leiden des Fürsten Sternenhoch.* Hanau/Main: Müller & Kiepenheuer, 1966.
- Skutečná událost, sběhnuvší se v Postmortalii, in *Bohumil Hrabal uvádí: výběr z české prózy.* Praha: Mladá fronta, 1967, s. 67–74.
- Lidská tragikomedie, in *Plamen* 10, 1968, č. 11 [111], listopad, s. 119–144; č. 12 [112], prosinec, s. 130–143.
- Čas a smrt, in *Čas a smrt.* Ed. J. Dvořák. Hradec Králové: Kruh, 1970, s. 85–97.
- V létě 1902, in *Mámiivá noc.* Ed. M. Suchomel. Praha: Odeon, 1970, s. 99–106.
- Cholupický den.* Praha: Oldřich Hamera, 1976 [1978, samizdat].
- Aforismy a sentence, in *Paternoster*, 1984, č. 6, s. 74–81 [vybral Jiří Němec].
- Jsem absolutní vůle. Texty z pozůstalosti.* Ed. V. Zadrobílek. Praha: Vladislav Zadrobílek, 1981 [1987, samizdat]; 2. vyd. Praha: Trigon, 1991.
- Victoria aeterna.* Ed. D. Souček. Praha: Arkýř, 1992, s. 248.
- Sebrané spisy Ladislava Klímy.* Ed. E. Abrams. Praha: Torst. Sv. 4: Velký roman (1996), sv. 1: Mea (2005), sv. 2: *Hominibus* (2006), sv. 3: *Svět atd.* (2017), sv. 5: „*Bel’letrie* (2022).
- Český román.* Ed. E. Abrams. Praha: Torst, 2019.

Literatura předmětu

Český literární samizdat 1949–1989: edice, časopisy, sborníky. Ed. M. Příbání a kol. Praha: Academia, 2018.

Filosofova L. Klímy nalézání v Záběhlicích, p. Zbraslav. Duben 2010, výstavní síň Městského domu Zbraslav. Ed. J. Majcher. Praha: Cherm, 2010.

Filosofova L. Klímy nalézání aneb Vysočany, hotel Krása. Katalog k výstavě ve vysočanské Galerii 9. Eds. J. Majcher a J. Majcherová. Praha: Cherm, 2018.

Věčnost není děravá kapsa, aby se z ní něco ztratilo. Soubor studií věnovaných Ladislavu Klímovi. Eds. E. Gilk a J. Hrabal. Olomouc: *Aluze* (mimořádná příloha *Aluze*), 2010. Zumr, Josef: Emanuel Chalupný – objevitel a mecenáš Ladislava Klímy, s. 3–7; Machovec, Martin: Ohlasy literárního a filozofického díla Ladislava Klímy v životě a tvorbě českých undergroundových autorů, s. 8–13; Pavlincová, Helena: Ladislav Klíma a Karel Vorovka, s. 14–19; Corduas, Sergio: Asi marné pátrání po možném vztahu Klíma – Hrabal, s. 20–23; Ševcová, Olga: Svět jako horor, svět jako groteska, s. 24–28; Kříž, Michal: Tvorba jako mystifikace, s. 29–34; Novotný, Vladimír: Ladislav Klíma – literární kritik?, s. 35–39 (→ V. N.: *Literární kontrapunkt. Výbor z bohemistických studií.* Plzeň: ArtKrist, 2013, s. 99–109); Kouřil, Roman: Putování slepého hada za pravdou. Pokus o filozofickou interpretaci, s. 40–43; Woźniak, Kamila: Tělo trpící – tělo písčící. Melancholie a transcendence, s. 44–47; Soldán, Ladislav: Miloš Dvořák o Otokaru Březinovi a Ladislavu Klímovi, s. 48–53; Změlík, Richard: Podoba a význam krajinného toposu v Klímově Slavné Nemesis. Subverzivní romantik Ladislav Klíma, s. 54–59; Pořízka, Petr a Schäfer, František: Svět jako vědomí a nic Ladislava Klímy v olomouckém korpusu české esejistiky přelomu 19. a 20. století, s. 60–67.

Abrams, Erika: Smysl pro dobrodružství mají malá nakladatelství [rozhovor, ptal se Zbyněk Hejda], in *Literární noviny* 1, 1990, č. 18, 2. 8., s. 13.

Abrams, Erika: Úvod, in L. Klíma: *Velký roman*. Ed. E. Abrams. Praha: Torst, 1996 (Sebrané spisy, sv. 4), s. 7–33; psáno 1990–1994, vychází z předmluvy k francouzskému vydání, in L. K.: *Le Grand Roman*. Ed. E. Abrams. Paris: La Différence, 1991, s. 7–26.

Abrams, Erika: Vydavatelské poznámky, in L. Klíma: *Mea*. Ed. E. Abrams. Praha: Torst, 2005 (Sebrané spisy, sv. 1), s. 741–751.

Abrams, Erika: Věhlas šířit opravdu nechci, říká Erika Abrams [rozhovor, ptal se Viktor Šlajchrt], in *Respekt* 16, 2005, č. 31, s. 14.

Abrams, Erika: Ediční komentář, in L. Klíma: *Hominibus*. Ed. E. Abrams. Praha: Torst, 2006 (Sebrané spisy, sv. 2), s. 653–683.

Abrams, Erika: Ve Francii už znají celé jméno Ladislava Klímy [rozhovor, ptal se Ivan Adamovič], in *Hospodářské noviny*, 2006, č. 113, 12. 6., s. 10.

Abrams, Erika: Erika Abrams: „mezi řečí a mlčením, mezi řečí a myšlením nebo prostě jen mezi řečí“ [rozhovor], in *iForum. Online magazín Univerzity Karlovy*, 2007, 21. 5. [online: <https://iforum.cuni.cz/IFORUM-3981.html>], cit. 2023-03-27].

Abrams, Erika: Hra s nemožným [rozhovor, ptal se Oldřich Jarolím], in *A2* 6, 2010, č. 11, 26. 5., s. 24–25 [dostupné také online: <https://www.advojka.cz/archiv/2010/11/hra-s-nemoznem>, cit. 2023-03-27].

Abrams, Erika: Ediční poznámka, in L. Klíma: *Český román*. Ed. E. Abrams. Praha: Torst, 2019, s. 181–188.

Abrams, Erika: Ediční komentář, in L. Klíma: *„Bel’letrie*. Ed. E. Abrams. Praha: Torst, 2022, s. 1025–1060.

Adámek, Petr: Levné a zajímavé, in *Revolver revue*, 2015, č. 98, s. 251.

Adámek, Petr: V zemi Ladislava Klímy, in *Host* 34, 2018, č. 7, září, s. 90–93.

Adámek, Petr: Směšnost a hrůznost jsou sestry, in *Host* 35, 2019, č. 10, prosinec, s. 60–61.

Ajvaz, Michal: Věčné Vítězství Ladislava Klímy, in *Literární noviny* 3, 1992, č. 6, 3. 2., s. 4 → M. A.: *Tajemství knihy*. Brno: Petrov, 1997, s. 112–115.

Ajvaz, Michal: Zář přílišným jasem svým stmělá, in *Literární noviny* 7, 1996, č. 41, 9. 10., s. 12–13 → M. A.: *Tajemství knihy*. Brno: Petrov, 1997, s. 116–128.

Ajvaz, Michal: Zjevení, in *Souvislosti* 31, 2020, č. 1, s. 179–185.

Alexová, Jarmila: K obsahově-tematické struktuře Klímova šílenství, in *Hledání expresionistických poetik*. Ed. M. Bauer. České Budějovice: Nová tiskárna Pelhřimov, 2006, s. 229–235.

Benda, Václav: *Ladislav Klíma. Pokus o genetický rozbor díla*. Praha: Filosofická fakulta University Karlovy v Praze, 1968, [nepublikovaná diplomová práce, Knihovna Jana Palacha FF UK].

Bodlák, Karel: Filosofický předchůdce, in *Lidová kultura* 3, 1947, č. 4, 29. 1., s. 4.

Brambora, Josef: Časová připomínka, in *Kulturní politika* 3, 1947–1948, č. 48, 20. 8. 1948, s. 2.

Brambora, Josef: Osmdesáté narozeniny L. Klímy, in *Lidové noviny* 56, 1948, č. 196, 22. 8., příloha Literární neděle, s. 6.

Brion, Marcel: Un philosophe tchèque, in *Les nouvelles littéraires* 8, 1929, č. 366, 19. 10., s. 6.

Brown, Gareth: Ladislav Klíma and the Klímaesque in the Czech Underground, in *Slovo a smysl* 3, 2006, č. 6, s. 227–240.

Cieslar, Jiří: „...ted’ však svalil se mi na hlavu příliš realní balvan!“ Nad Cholupickým dnem Ladislava Klímy, in *Prostor* 7, 1993, č. 26, s. 162–166 → J. C.: *Hlas deníku*. Praha: Torst, 2002, s. 201–207.

Děkanovský, Jan: Za časů krále Všislava. První úplné vydání překladu nedokončeného dada románu Ladislava Klímy, in *Lidové noviny* 16, 2003, č. 33, 8. 2., s. 16; [online: http://www.volvox.cz/o_nas/n_020.php, cit. 2021-02-03].

Dočkal, Miroslav: Od Nietzscheho – k ničemu, in *Tvorba*, 1990, č. 2, 10. 1., s. 18.

Dočkal, Miroslav: Klíma pro Klímu, in *Studentské listy* 1, 1990, č. 16, 10. 9., literární příloha Slova, s. 4.

Dolejš, Jiří: Snící samobůh Ladislav Klíma, in *Deník Referendum*, 17. 8. 2018 [online: <https://denikreferendum.cz/clanek/28138-snici-samobuh-ladislav-klima>, cit. 2021-09-08].

Dostál, Vladimír: Prokletý filosof-básník, in *Kulturní tvorba* 6, 1968, č. 7, 15. 2., s. 12.

Dřevojánek, Milan: Šílenec filosofem, in *Neviditelný pes*, 2006, 21. 4., [online: https://neviditelnypes.lidovky.cz/kultura/osobnost-silenec-filosofem.A060420_175037_p_kultura_wag, cit. 2021-04-05].

Dubský, Ivan: Diskurs na téma jedné Klímovy věty, in *Kritický sborník* 7, 1987, č. 2, s. 1–35 → *Paternoster* 5, 1987, č. 18, s. 62–91 → I. D.: *Diskurs na téma jedné Klímovy věty a jiné eseje*. Praha: Pražská imaginace, 1991, s. 5–36.

Eisner, Pavel: Ladislav Klíma, in *Prager Presse* 18, 1938, č. 105, 20. 4., s. 8; šifra P. E.

Engelmüller, Karel: Matějovo vidění, in *Národní politika* 41, 1923, č. 326, 27. 11., s. 7–8.

Erhart, Gustav: Stavitel přespříliš smělý, in *Zprávy Spolku českých bibliofilů v Praze*, 1990, č. 1, s. 6–11.

Erhart, Gustav: Filosofův dům, in *Analogon*, 1995, č. 14, s. 70.

Fic, Igor: Vědomé a sebevědomé „nic“, in L. Klíma: *Utrpení knížete Sternenhocha. Groteskní romaneto*. Brno: Res Publica, 1990, s. 166–179.

Fischerová, Irma Jarmila: Divadelní dojmy, in *Jevišťe* 3, 1922, č. 20, 4. 5., s. 298–299; šifra if.

Fulka, Josef: Jarry a Klíma: dvě cesty mimo metafyziku, in *Alfred Jarry et la culture tchèque. Alfred Jarry a česká kultura*. Ed. M. Kunešová. Ostrava: Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, 2008, s. 143–146.

Gabriel, Jan: Být Bohem už v tomto životě, in *Tvar* 7, 1996, č. 7, s. 23.

Gardavský, Vladimír: Dvě kulatá jubilea a jeden nepatřičný dotaz, in *Amatérská scéna* 1988, č. 11, s. 18–19.

Germothová, Alice: K edici Sebraných spisů Ladislava Klímy, in *Česká literatura* 57, 2009, č. 2, s. 244–252.

Goldflam, Arnošt: Rozhovor autorky s Arnoštem Goldflamem [rozhovor, ptala se Michaela Bartončíková], in Bartončíková, Michaela: *Režisérské přístupy k inscenaci Lidská tragikomedie*. Brno: Masarykova univerzita, 2018 [bakalářská práce, netištěno], s. 30–35.

Goszczyńska, Joanna: Modernismus a gothicismus (případ Ladislava Klímy), in *Moderna – Moderny*. Eds. T. Kubíček, J. Wiendl. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, s. 88–98.

Hartl, Antonín: Původní divadelní novinky, in *Nové Čechy* 5, 1921–1922, č. 6, 2. 3., s. 237–238; šifra A. H.

- Hakl, Emil: Vše jest jen Má Zář, in *Lidové noviny* 18, 2005, č. 95, 23. 4., příloha Orientace, s. 6.
- Hájek, David: Spisovatel Ladislav Klíma se chtěl stát bohem, in *Lidové noviny* 13, 2000, č. 120, 24. 5., s. 24.
- Hásková, Zdenka: Matěj Poctivý, in *Československá republika* 243, 1922, č. 55, 24. 2., s. 1–2.
- Hauser, Michal: Ladislav Klíma jako Máchův pokračovatel, in M. H.: *Cesty z postmodernismu: filosofická reflexe doby přechodu*. Praha: Filosofia, 2012, s. 258–260.
- Havelka, Miloš: *Ladislav Klíma*. Brno: Filosofická fakulta University Jana Evangelisty Purkyně v Brně, 1968 [nepublikovaná diplomová práce, Ústřední knihovna FF MU].
- Havlová, Jiřina: Koexistence beletristických a filosofických textů Ladislava Klímy, in *Svět literatury* 25, 2015, č. 51, s. 84–96.
- Hebelková, Barbora: Filosofie češství Ladislava Klímy v souvislosti s divadelní hrou Matěj Poctivý, in *Pro-Fil. An Internet Journal of Philosophy* 7, 2006, č. 2, [online: <https://journals.phil.muni.cz/profil/article/view/20071>], cit. 2022-03-04].
- Heftrich, Urs: Ecce deus aneb Jak se staneme, čím nejsme (Ladislav Klíma a Nietzsche), in *Kritický sborník* 17, 1997–98, č. 2–3, podzim 1997–jaro 1998, s. 53–70 → Ecce deus – Jak se staneme, čím nejsme: Ladislav Klíma, in U. H.: *Nietzsche v Čechách*. Praha: Hynek, 1999, s. 52–85; vychází z německého textu Warum ich so weise bin: Der tschechische Dichterphilosoph Ladislav Klíma und Nietzsche, in *Literaturwissenschaftliches Jahrbuch der Görres-Gesellschaft*, Neue Folge, sv. 39, 1998, s. 139–163.
- Hermach, Jiří: Před padesáti lety zemřel český filosof, in *Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu* 15, 1979, č. 58, s. 329–336.
- Heyduk, Josef: Korespondence Ladislava Klímy, in *Venkov* 35, 1940, č. 306, 31. 12., s. 6.
- Hodáčová, Lilly: *Estetická struktura Klímovy filosofie a beletrie*. Praha: Univerzita Karlova, 1946/1947 [nepublikovaná disertační práce, Archiv Univerzity Karlovy].
- Holodňák, Radek: To Play Like Napoleon. Klíma's Egosolism as a Call to Active Participation in the World, in *Filosofický časopis* 69, 2021, č. 1 [speciální číslo], s. 141–154.
- Holub, Petr: Reformy podle vyhozeného gymnazisty, in *Respekt* 11, 2000, č. 37, 4. 9., s. 18.
- Holý, Jiří: Dva prokletí a proklínající básníci, in J. H.: *Možnosti interpretace. Česká, polská a slovenská literatura 20. století*. Olomouc: Periplum, 2002, s. 42–56; vychází z polského textu Witkacy, jego czeski odpowiednik Ladislav Klíma i fantasyka o znamionach utopii, in *Tygiel Kultury* 30, 1998, č. 6–8, s. 126–133.
- Horečka, Svatopluk: Filosof-báseň znovuoobjevený, in *Novinky Odeonu*, září–říjen 1967, s. 20–21.
- Horečka, Svatopluk: Náměsíčník krásy, in *Nové knihy* 1967, č. 44, 25. 10., s. 1.
- Hořínek, Zdeněk: Hlas odjinud aneb Drama a filozofie, in *Divadelní revue* 9, 1998, č. 4, prosinec, s. 3–10 → Klímova metafyzika a mystika bez opravdové transcendence, in Z. H.: *Duchovní dimenze divadla*. Praha: Pražská scéna, 2004, s. 159–176.

- Hrdlička, Josef: Kontradikce Ladislava Klímy, in *Souvislosti* 17, 2006, č. 4, s. 27.
- Hrubý, Josef [Žluťák]: [O koncertu Plastic People jsem se dozvěděl], in *Podzemní sborníček*. Františkovy Lázně: Aliance, 1989, s. 36 [samizdat].
- Hulec, Vladimír: Myšlení – nejvyšší vůle, in *Divadelní noviny* 14, 2005, č. 12, s. 15.
- Chalupecký, Jindřich: Ladislav Klíma. Praha: Česká expedice, 1989 [samizdat] → Klíma, Ladislav: *Victoria aeterna*. Ed. D. Souček. Praha: Arkýř, 1992, s. 251–294 → J. Ch.: *Expresionisté*. 1. vyd. Praha: Torst, 1992, s. 135–172; 2. vyd. Praha: Torst, 2013, s. 132–172.
- Chlumský, Milan: Ladislav Klíma mrtev – živ?, in *Student* 3, 1967, č. 25, 20. 6., s. 2.
- Chmurski, Mateusz: Psaní mezi útekem a intoxikací. Svědectví rukopisů Ladislava Klímy, in *Literární archiv*, 2012, č. 44, s. 29–55.
- Chmurski, Mateusz: Identita (v) rozvrstvení. Hermeneutika stopy ve středoevropském prostoru (příklad tří deníků ze začátku 20. století), in *Obráz v prostoru*. Eds. M. Kolář, M. Nitsche a T. Pavlíček. Ústí nad Labem: Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2014, s. 161–172.
- Chuchma, Josef; Stoilov, Viktor; Šulc, Jan: *Torst: dvacet let nakladatelství*. Torst: Praha, 2011.
- Jelínek, Antonín: Klímův Velký roman, in *Tvar* 7, 1996, č. 17, s. 21–22.
- Kalina, Pavel: Zeyer a Klíma. Dvě verze mariánského mýtu, in *Tvar* 1, 1990, č. 34, s. 5.
- Kimák, V. M.: Filozof Ladislav Klíma, in *Zprávy Spolku českých bibliofilů v Praze*, 1983, č. 4, s. 124–125.
- Klíma, Matěj: Ohlédnutí za Sebranými spisy Ladislava Klímy, in *i-kanon*, 16. a 23. 12. 2021 [online: <http://i-kanon.cz/2021/12/16/ohljednuti-za-sebranymi-spisy-ladislava-klimy-2/> <http://i-kanon.cz/2021/12/23/ohljednuti-za-sebranymi-spisy-ladislava-klimy/>, cit. 2023-07-10].
- Klíma, Matěj: Úvod, in → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 5–18.
- Knap, Josef: Chudá žatva, in *Most* 1, 1921–22, č. 7, březen 1922, s. 103.
- Kodíček, Josef: Kvality „Matěje Poctivého“, in *Tribuna* 5, 1923, č. 278, 28. 11., s. 4; šifra jk.
- Kodíček, Josef: Nová kniha Ladislava Klímy („Vteřina a věčnost“), in *Rozpravy Aventina* 2, 1926–1927, č. 14, 31. 3. 1927, s. 159.
- Kosatík, Pavel: Co je odvaha. Ladislav Klíma. 1878–1928, in *Respekt* 20, 2009, č. 29, 13. 7., s. 60–61 → P. K.: *Česká inteligence. Od Jaroslava Golla po Magora*. Praha: Mladá fronta, 2011, s. 107–111.
- Kosák, Michal: Klímovské okusy, in *i-kanon.cz*, 26. 4. 2018 [online: <http://i-kanon.cz/2018/04/26/klimovske-okusy>, cit. 2022-03-12].

- Kosek, Jan: Egodeismus Ladislava Klímy a český disent, in J. K.: *Jak (ne)být sám (se) sebou: problém autenticity: zrod a cíle moderního člověka ve světle filozofie a literatury*. Praha: Dokořán, 2015, s. 264–277.
- Kosiner, Bedřich: Ladislav Klíma. Svět jako vědomí a nic. II. vyd., in *Studentský časopis* 8, 1929, č. 6, s. 175–176.
- Košnarová, Veronika: Z deníku prokletého, in *Tvar* 16, 2005, č. 21, s. 20.
- Koval, Karel: Duchovní přátelství, in *Český zápas* 23, 1940, č. 39, 26. 9., s. 493; šifra -kl-.
- Kozubíková, Tereza: *Inscenační historie Klímovy dramatiky v českých divadlech*. Praha: Univerzita Karlova, 2012 [bakalářská práce, netištěno].
- Kratina, Ferdinand: Z filosofovy korespondence, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 610, 30. 11., s. 7.
- Kratochvíl, Jan: Věčný návrat téhož a časovost u Ladislava Klímy, in *Studia philosophica* 64, 2017, č. 2, s. 43–50.
- Král, Petr: Ladislav Klíma, une bombe à retardement, in *Le Monde* 41, 1984, č. 12364, 26. 10., s. 18 → Ladislav Klíma, časovaná bomba, in P. K.: *Vlastizrady*. Praha: Torst, 2015, s. 413–414.
- Král, Petr: Básník nezkrotnosti, in P. K.: *Vlastizrady*. Praha: Torst, 2015, s. 414–415, [psáno v roce 1987 pro francouzské periodikum *L'Express*, kde však text nevyšel].
- Krátký, František: Sebevražda a smích Ladislava Klímy, in *Akord* 11, 1943–44, s. 224–229.
- Krecar, Jarmil: Ztracená existence, in *Polední list* 14, 1940, č. 178, 30. 6., s. 6; šifra Kr.
- Kroupa, Adolf: Duchovní přátelství, in *Haná* 31, 1940, č. 203, 1. 9., s. 2.
- Kroutvor, Josef: Filosofie absolutna, hospoda a mýtus osobnosti, in L. Klíma: *Zápisník Ladislava Klímy*. Josef Kroutvor, 1980 [samizdat, přetisk vydání Jaroslava Pícky z roku 1943], s. 104–109.
- Kroutvor, Josef: Zápisník českého filosofa, in L. Klíma: *Záznamy extatikovy. Jeden ze zápisníků filosofa L. K.* Nedatováno [samizdat, přetisk vydání Jaroslava Pícky z roku 1943], s. 72–109 → *Hantá press* 1992, č. 13, s. 15–18 → J. K.: *Fernety. Kniha pro milovníky hořkých nápojů. Léta sedmdesátá a osmdesátá a také devadesátá*. Ed. J. Šulc. Praha: Torst, 1998, s. 469–473.
- Kšicová, Danuše: Ivan Turgeněv a Ladislav Klíma, in D. K.: *Secese: slovo a tvar*. Brno: Masarykova univerzita, 1998, s. 76–79.
- Kšicová, Danuše: Znak jako zrcadlo duše. L. N. Tolstoj, A. P. Čechov, M. D. Arcybašev, Ladislav Klíma, in D. K.: *Od moderny k avantgardě: rusko-české paralely*. Brno: Masarykova univerzita, 2007, s. 64–71.
- Langerová, Marie: Deus sum – toť cela moje filosofie, in *A2* 2, 2006, č. 26, s. 31.
- Lesář, František: Na odchodu (Památce Lad. Klímy), in *Sever a východ* 4, 1928, č. 9–10, s. 368.

- Letty, Junia: Ladislav Klíma, in *L'Europe centrale* 2, 1928, č. 38, 23. 6., s. 832–834.
- Lewis, Dominika: The Philosopher Ladislav Klíma in the Eyes of his Contemporaries, in *Filosofický časopis* 69, 2021, č. 1 [speciální číslo], s. 155–171.
- Linhart, Patrik: Doslov, in L. Klíma: *Slavná Nemesis*. Kroměříž: Carcosa, 2021, s. 227–236.
- Liška, Antonín: Smysl tvorby ve filosofickém pojetí Ladislava Klímy, in *Jih* 1, 1934, č. 1, s. 10–15.
- Líznar, Martin: Pokus o interpretaci základních pojmů filosofie L. Klímy, in *Prométheus* 2007, č. 28, s. 55–65.
- Lorenzová, Helena: Ladislav Klíma – dluh české estetiky 1878–1928, in *Estetika* 25, 1988, č. 1, s. 34–36.
- Mačas, Dominik: Guru českého undergroundu, in *Týdeník Rozhlas* 30 (31), 2021, č. 29, s. 9.
- Machovec, Martin: Sebrané spisy aneb Splněný sen, in *Kritická Příloha Revolver Revue* 1996, č. 6, s. 53–59.
- Machovec, Martin: Underground není uzavřenou kapitolou [rozhovor], in *Guerilla Records*, 2006 [online: <http://www.guerilla.cz/?s=rozhovory&id=21&fbclid=IwAR29o9RXdIHvPRo0DQP83OE7-jE6SI4A0jDuxZq5sy7iehp8g98MhVReV1A>, cit. 2022-01-20].
- Machovec, Martin: Ohlasy literárního a filozofického díla Ladislava Klímy v životě a tvorbě českých undergroundových autorů, in *Věčnost není děravá kapsa, aby se z ní něco ztratilo. Soubor studií věnovaných Ladislavu Klímovi*. Eds. E. Gilk, J. Hrabal. Olomouc: Aluze [mimořádná příloha Aluze], 2010, s. 8–13.
- Malá, Kateřina: Ladislav Klíma: Milenec moudrosti a šklebu, in *Partonyma* 3, 2014, č. 12, s. 3–6.
- Malá, Lucie: Filosofie Ladislava Klímy – a co dále?, in *Bubínek Revolveru*, 12. 11. 2018 [online: <https://www.bubinekrevolveru.cz/filosofie-ladislava-klimy-co-dale>, cit. 2023-07-10].
- Malíčková, Barbora: Ladislav Klíma: Cestuje do města D., in Šinclová, Soňa; Kubíček, Tomáš a kol.: *Sémantika narativního prostoru*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015, s. 55–59.
- Mandler, Emanuel: Na držení pozic jsem nikdy nebyl [rozhovor, ptal se Adam Drda], in *Revolver Revue*, 1996, č. 2, s. 228.
- Masař, Tomáš: Paradoxy literární historie. Dílo Ladislava Klímy ve sbírce Jaroslava Kabeše, in *Tvar* 28, 2017, č. 1, s. 17.
- Matoušová, Radana: Filozofie, jež chtěla být zřením. Friedrich Nietzsche a česká kultura, in *Tvar* 3, 1992, č. 16, s. 6.
- Menšík, Jan: Z pražské činohry, in *Pramen* 3, 1922, č. 4, 10. 4., s. 190–191; šifra –jm–
- Mixa, Vojtěch: Filosofie baru, in *Lidové noviny* 30, 1922, č. 103, 26. 2., s. 1–2.
- Mrázková, Radana: Praha 12 hostila prezidenta, in *Noviny Prahy* 12, 2005, prosinec, s. 2.

Musil, Jiří: [dopis redakci, odpověď na článek Jiřího Sirotky], in *Prostor* 4, 1990, č. 14, prosinec, s. 163–166.

Nešlehová, Mahulena: *Poselství jiného výrazu: pojetí „informelu“ v českém umění 50. a první poloviny 60. let*. Praha: BASE, 1997.

Neubauer, Zdeněk: *Slavnost – hra – subjektivita. Pocta Ladislavu Klímovi* [1978, samizdat] → *Bůh – hra – subjektivita. Pocta Ladislavu Klímovi*, in Z. N.: *Deus et natura*. Praha: Edice Expedice, 1980 [samizdat], s. 259–295 → *Spektrum*, 1981, č. 3, s. 168–187 (souběžně s Klímovým textem *Moje filosofická konfese*, s. 168–188) → *Lázeňský host [Kašpar]* 1981 [samizdat], s. 21–30 → *Pocta Ladislavu Klímovi*, in *Respekt* 4, 1993, č. 14, s. 22–23 (zkráceno) → Z. N.: *Deus et natura (Náboženské úvahy na pozadí ontologie subjektivity)*. Eds. Š. Doležalová a J. Hlaváček. Praha: Sus liberans, [1999], s. 145–159 → Z. N.: *Bůh a příroda. Filosofické úvahy o náboženství a vědě 1979–1983*. Eds. Z. Daňková a T. Hermann. Praha: Malvern, 2019, s. 125–140.

Němec, Vojtěch: Utrpení královny Helgy (Sternenhoch optikou jungiánských archetypů), in *Tvar* 29, 2018, č. 14, 8. 9., s. 8–9.

Němec, Vojtěch: Roztavit myšlení. Záběhlíci a okolí, Modřany a Cholutice, 25. července, in *Tvar* 31, 2020, č. 15, s. 17.

Novotný, Miloslav: Několik přímluv a příběhů, in *Cesta* 4, 1921–22, č. 37–38, 1922, s. 601–602, č. 39, 1922, s. 618–619.

Novotný, Miloslav: Zrcadlo kritiků a kritik: Aktovky Labichovy a Matěj Pochtivký, in *Jeviště* 3, 1922, č. 10, 2. 3., s. 146–148.

Novotný, Miloslav: Pražská činohra, in *Studentský časopis* 1, 1922, č. 4–5, 20. 6., s. 145–146.

Novotný, Miloslav: Konůpkiana, in *Lidové noviny* 48, 1940, č. 318, 26. 6., s. 7.

Novotný, Vladimír: Arcičech Ladislav Klíma, in *Reflex* 1, 1990, č. 11, 12. 6., s. 40.

Novotný, Vladimír: Causa. Ladislav Klíma, in *Reflex* 1, 1990, č. 18, 31. 6., s. 42–45.

Novotný, Vladimír: Velký román – veliký brak? Portrét Ladislava Klímy: čtivo jako účinný lék, in *Mladá fronta Dnes* 4, 1993, č. 27, 3. 2., s. 11.

Novotný, Vladimír: Ladislava Klímy násilí hravé i dravé, in *Moje oči musely vidět... Téma a motivy násilí v české a slovenské literatuře*. Ed. J. Urbanec. Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2009, s. 62–72 → V. N.: *Literární kontrapunkt. Výbor z bohemistických studií*. Plzeň: ArtKrist, 2013, s. 91–98.

Nový, Petr: Druhá strana mince. Ladislav Klíma jako typ literáta konce století, in *Tvar* 9, 1998, č. 10, s. 11.

Olšovský, Jiří: Nejvolnější z lidí, in *Tvar* 1, 1990, č. 32, s. 14.

Pajač, Patrycjusz: Filosofování hororem, in P. P.: *Hrůza v české literatuře*. Praha: Academia, 2017, s. 265–273.

Pauza, Miroslav: Pravda je iluze: Nietzsche a Klíma, in *Estetika* 25, 1988, č. 4, s. 199–214.

- Patočka, Jan: List o iluzionismu a Ivanu Karamazovi [nepublikovaná anonce], in J. P.: *Češi I. Sebrané spisy*. Sv. 12. Eds. I. Chvatík, K. Palek. Praha: OIKOYMENH, 2006, s. 750.
- Petříček, Miroslav: Z Velkého románu Ladislava Klímy, in *Nové knihy*, 1992, č. 13, 8. 4., s. 1.
- Pocestný, Marek: Vydávání Klímy v Čechách, in *Babylon*, 7. 9. 2018 [online: <https://babylonrevue.cz/vydavani-klimy-v-cechach>, cit. 2023-07-10].
- Pocestný, Marek: Český román Ladislava Klímy aneb Dívčí síla, in *Babylon Revue*, 7. 6. 2019 [online: <https://babylonrevue.cz/cesky-roman-ladislava-klimy-aneb-divci-sila>, cit. 2023-07-10].
- Pocestný, Marek: Jak zabít utrpení. O filozofické praxi Ladislava Klímy, in *Slovo a smysl* 17, 2020, č. 33, s. 68–84.
- Procházka, František Serafínský: Traktáty a diktáty, in *Zvon* 22, 1922, č. 41, 29. 6., s. 576; šifra -pa-.
- Rádl, Emanuel: *O smysl našich dějin: předpoklady k diskusi o této otázce*. Praha: Čin, 1925.
- Riedel, Jaroslav: *Plastic People a český underground*. Praha: Galén, 2016.
- Roucek, Joseph Slabey: Ladislav Klíma. Slavná Nemesis (Famous Nemesis), in *Books Abroad* 7, 1933, č. 3, červenec, s. 365.
- Rulf Jiří: Návraty Ladislava Klímy, in *Reflex* 26, 2005, č. 20, 19. 5., s. 57.
- Rutte, Miroslav: Matěj Druhý, in *Národní listy* 63, 1923, č. 326, 27. 11., s. 4.
- S. d. Ch. [Miloslav Vojtíšek]: Dochází k absolutní změně paradigmatu a já z toho nespím [rozhovor, ptal se Jaroslav Balvín], in *Czechlit. Portál české literatury*, 20. 5. 2011 [online: <https://www.czechlit.cz/cz/dochazi-k-absolutni-zmene-paradigmatu-a-ja-z-toho-nespim>, cit. 2021-08-09].
- S. d. Ch. [Miloslav Vojtíšek]: *Veliké proč. K vydávání Sebraných spisů Ladislava Klímy*, in *A2* 14, 2018, č. 4, s. 4.
- Seydler, Jiří: Šílenec absolutna, in *Reportér. Časopis Svazu československých novinářů* 6, 1991, č. 5., 31. 1., s. 16.
- Sirotek, Jiří: Ladislav Klíma – bohočlověk?, in *Prostor* 3, 1989–1990, č. 12, s. 79–83.
- Skalický, Karel: Ladislav Klíma: Filozofie jako domýšlení nedomyšlitelného (V napětí mezi sebezbožněním a sebezavražděním), in *Máš před sebou všechny mé cesty. Sborník k 60. narozeninám Tomáše Halíka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008, s. 322–327.
- Skácelík, František: Divadlo, in *Lumír* 49, 1922, č. 3, 16. 3., s. 162–164; šifra Sk.
- Slavík, Bedřich: Nebylo jemnějšího člověka, in *Lidová demokracie* 4, 1948, č. 159, 11. 7., s. 5; šifra bs.
- Snová, Nicole R.: Prostor jakožto odraz vědomí v Demlově Očistci a Klímových prózách, in *Cožpak to jsem chtěl, aby mne zařadili do literatury?: Jakub Deml a literární tradice: almanach z konference a setkání čtenářů v Tasově 2016 a v Praze 2017*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2018, s. 161–169.

- Soběslavská, Zuzana: Prostor a čas ve Slavné Nemesis Ladislava Klímy. Analýza motivických komplexů, in *Tvar* 25, 2014, č. 10, s. 10–11.
- Souček, David: Součková cesta od Ladislava Klímy do říše Magic [rozhovor, ptal se Zdeněk A. Tichý], in *Mladá fronta Dnes* 6, 1995, č. 293, 15. 12., s. 19.
- Staněk, Jan: Jsem Absolutní Vůle? Korespondence Ladislava Klímy, in *Host*, 23, 2007, č. 1, s. 18–20.
- Staněk, Jan: „Pravda je daření se“. Filosofická praxe Ladislava Klímy, in *Stopy pragmatismu. Česká literatura a estetika v dotyku s americkým pragmatismem*. Ed. P. A. Bílek. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2016, s. 65–95.
- Stark, Stanislav: Ladislav Klíma a české nietzscheovství, in S. S.: *Vybrané osobnosti českého filosofického myšlení*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni; Praha: Epoque, 2011, s. 43–49.
- Stejskal, Jiří: Nepravděpodobná setkání (Kafka, Hašek, Klíma), in *Světová literárněvědná bohemistika II. Úvahy a studie o české literatuře. Materiály z 1. kongresu světové literárněvědné bohemistiky (Praha 28.–30. června 1995)*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 1996, s. 623–629.
- Stárek, František; Kostúr, Jiří: *Baráky. Souostroví svobody*. Praha: Pulchra, 2010.
- Svoboda, Jiří: Ladislav Klíma – filozof smířlivého vzdoru, in *Filosofický časopis* 28, 1980, č. 5, s. 699–716.
- Svoboda, Karel: Divadlo, in *Naše doba* 29, 1921–1922, č. 9, 22. 6., s. 571–576.
- Syrovátka, Jiří: Knihy, in *Playboy*, 1992, č. 2 (4), duben, s. 15 [recenze svazku *Victoria Aeterna*].
- Šámal, Petr: *Soustružníci lidských duší: lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století (s edicí seznamů zakázaných knih)*. Praha: Academia, 2009.
- Šebor, Jan: Ladislav Klíma, in *Pestrý týden* 13, 1938, č. 18, s. 6.
- Škorpíková, Zuzana: Nic není, tedy Jsem. Berkeleyho a Klímovo pojetí existence, in *Filosofický časopis* 55, 2007, č. 5, s. 709–719.
- Šlajchrt, Viktor: Stálý host hotelu Krása. Před pětasedmdesáti lety zemřel Ladislav Klíma, in *Respekt* 14, 2003, č. 17, s. 21.
- Šlajchrt, Viktor: Bůh jménem Klíma. Evangelium českého filozofického bouřliváka pořád táhne, in *Respekt* 16, 2005, č. 31, 1. 8., s. 13–15 → Bůh jménem Ladislav Klíma, in V. Š.: *Putování pomezím. Literární reflexe 1992–2007*. Praha: Protis, 2008, s. 160–168; upraveno.
- Šmíd, Zdeněk: Zpovědi ze slepé uličky, in *Národní obnova* 4, 1940, č. 36, 31. 8., s. 5; šifra Z. Š.
- Špirit, Michael: Autorský klid Ivo Vodseďálka, in *Vodseďálek, Ivo: Dvě prosy*. Praha: Společnost pro Revolver Revue, 2004, s. 97–102.
- Šibrava, Vladimír: Tvůrce, absolutno a absurdita bytí, in L. Klíma: *Podivné příběhy*. Praha: Česká expedice, 1991, s. 105–109.

- Štampach, Ivan O.: Jsem Bůh? Filosofické listy Ladislava Klímy, in I. O. Š.: *Tušili světelné záplavy*. Praha: Cherm, 2001, s. 235–261.
- Štechová, Mária: Ladislav Klíma: Svět jako vědomí a nic, in *Slovenské pohľady* 45, 1929, č. 6–8, červen–srpen 1929, s. 521.
- Tille, Václav: Tschechische Uraufführung, in *Prager Presse* 2, 1922, č. 55, 24. 2., s. 6; šifra T.
- Tille, Václav: „Der redliche Matthias“ in neuer Fassung, in *Prager Presse* 3, 1923, č. 326, 27. 11., s. 5; šifra T.
- Tréval, Emil: Matěj Poctivý, in *Zvon* 22, 1922, č. 24, 2. 3., s. 334; šifra Et.
- Trnka, Tomáš: Filosof Ladislav Klíma, in *Národní listy* 68, 1928, č. 111, 21. 4., příloha, s. 9; podepsáno F. Trnka.
- Tuček, Lumír: Boj o vše není na škodu [rozhovor, ptal se Petr Procházka], in *Nový prostor*, 2011, č. 374 [online: <https://novyprostor.cz/clanky/374/boj-o-vse-neni-na-skodu>, cit. 2022-09-08].
- Typlt, Jaromír: Černě strmí smrt, in *Host* 1994, č. 3, září, s. 39–63.
- Typlt, Jaromír: Kšeft s Klímou, in *Host* 23, 2007, č. 9, s. 28.
- Uhde, Milan: Má čítanka: Ladislav Klíma, in *Revue politika* 1 (14), 2003, č. 10, říjen, s. 34–37.
- Vachek, Emil: Nad Matějem Poctivým, in *Nová doba* 28, 1922, č. 71, 12. 3., s. 5; šifra E. V.
- Vaníček, Jakub: Ladislav Klíma v nedohlednu, in *Deník Referendum*, 7. 6. 2010 [online: <https://denikreferendum.cz/clanek/4101-ladislav-klima-v-nedohlednu>, cit. 2023-07-10].
- Vaníček, Jakub: Non plus ultra pro všechny časy! Nad Českým románem Ladislava Klímy, in *A2* 15, 2019, č. 15, s. 5.
- Verecký, Ladislav: Vše, co lidem vážno, mně hříčkou a směšností, in *Kmen* 1 (7), č. 35, 1988, s. 12.
- Veselá, Blanka: Žena, kterou lízaly šelmy. Archetypální analýza Helgy z *Utrpení knížete Sternenhocha*, in Knotková-Čapková Blanka a kol. *Tváří v tvář: gender jako metodologická kategorie literárních analýz*. Praha: Gender studies, 2010, s. 92–111.
- Viewegh, Josef: Několik poznámek o Ladislavu Klímovi, in *Sešity pro literaturu a diskusi* 3, 1968, č. 26, s. 51–52.
- Viewegh, Josef: K filozofii sebevražedných tendencí – Ladislav Klíma, in J. W.: *Sebevražda a literatura*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka; Psychologický ústav AVČR, 1996, s. 133–190 [rukopis s názvem „Psychologická analýza sebevražedných tendencí tvůrčí osobnosti (L. Klíma). Příspěvek k užití osobních dokumentů v psychologii“ pochází z roku 1971].
- Vitvar, Jan H.: Lejnem nenamazaný Klíma, in *Nedělní svět* 2, 2005, č. 17, 24. 4., s. 12.

Vodák, Jindřich: Matěj po Knížeti, Václavu a Husitech, in *Čas* 32, 1922, č. 47, 24. 2., s. 3; šifra jv.

Voráč, Jiří: Grotesky lidské existence: HaDivadlo 90. let, in Kovalčuk, Josef: *Hvězdy nad kabinetem múz*. Brno: Janáčkova akademie múzických umění, Divadelní fakulta, Větrné mlýny, 2010, s. 328–333.

Voříšek, Rudolf: Tři obrazy světa (L. Klíma, T. Trnka, Sv. Tomáš Akvinský), in *Lidová demokracie* 3, 1947, č. 55, 6. 3., s. 4.

Voříšek, Rudolf: Příklad Ladislava Klímy, in *Vyšehrad* 2, 1947, č. 16–17, 28. 5., s. 255–256.

Vörös, István: Mannovské paradigma aneb Svět podmíněné existence u Ladislava Klímy, in *Česká literatura rozhraní a okraje. IV. kongres světové literárněvědné bohemistiky. Jiná česká literatura (?)*. Ed. L. Jungmannová. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010, s. 185–194 → I. V.: *Co je ironická věda*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2017, s. 65–71.

Všetička, František: Filosofie je něco; abstrakta jsou vše, in *Mosty* 4, 1995, č. 10, 7. 3., s. 12.

Všetička, František: Groteskní romaneto Ladislava Klímy, in F. V.: *Podoby prózy. O kompoziční výstavbě české prózy dvacátých let 20. století*. Olomouc: Votobia, 1997, s. 180–190.

Vykoupil, Libor: Svět jako lejno, z něhož se kouří – duch, in *Host* 24, 2008, č. 7, s. 39.

Wagner, Radan: Ladislav Klíma: trpaslík se nestane větším, vyleze-li na věž, in *ArtRevue*, 2021 [online: <https://artrevue.cz/ladislav-klima-svet-jako-vedomi-a-nic>, cit. 2023-07-10].

Zadrobílek, Vladislav: Duše v skupenství plamenném, in L. Klíma: *Jsem absolutní vůle*. Ed. V. Zadrobílek. Praha: Trigon, 1991, s. 9–11; pseudonym Vladimír Kuncitr.

Zika, Richard: The Solipsism of Ladislav Klíma, in *Filosofický časopis* 69, 2021, č. 1 [speciální číslo], s. 129–139.

Zumr, Josef: Klímovo básnické dílo, in *Orientace* 2, 1967, č. 3, s. 46–47 → *Literární noviny* 16, 1967, č. 33, 18. 8., s. 2; úvodní část → *Filosof hrdé lidskosti*, in L. Klíma: *Vteřiny věčnosti*. Eds. J. Zumr a O. Svejková. Praha: Odeon, 1967, s. 28–33; upraveno jako součást předmluvy, s. 7–33 → *Čtení o Ladislavu Klímovi. Ve světle svých stínů*. Ed. M. Klíma. Praha: Institut pro studium literatury, 2022, s. 186–190.

Zumr, Josef: [Český román vznikl], in *Orientace* 2, 1967, č. 3, s. 65; šifra J. Z.

Zumr, Josef: Dramatická tvorba Ladislava Klímy, in *Plamen* 10, 1968, č. 11 [111], listopad, s. 119–121.

Zumr, Josef: Návraty Ladislava Klímy, in *Zdeňku Pešatovi k šedesátinám*. Praha, 1988 [samizdat], s. 1–10.

Zumr, Josef: Ladislav Klíma: Filosof – básník – dramatik, in *Dramatické umění* 1989, č. 3, s. 136–140.

Zumr, Josef: Ideová inspirace Bohumila Hrabala, in *Hrabaliana: sborník prací k 75. narozeninám Bohumila Hrabala*. Praha: Prostor, 1990, s. 121–136.

Zumr, Josef: Ladislav Klímas Revolte gegen die Absurdität der Welt, in *Perspektiven der Philosophie*, 1992, č. 18, s. 215–224.

Zumr, Josef: Soulad mezi myšlenkou a činem, in *Lidové noviny* 6, 1993, č. 191, 19. 8., s. 3.

Zumr, Josef: J. L. Fischer a Ladislav Klíma, in *J. L. Fischer a filozofie XX. století: sborník prací k 100. výročí narození*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1996, s. 46.

Žáčková, Kristýna: Heroický erotikon. Sadismus a masochismus v díle Ladislava Klímy, in *Analogon* 2010, č. 61, s. 101–105.

Žák, Emanuel: Divadlo a hudba, in *Čech* 47, 1922, č. 55, 24. 2., s. 8; šifra -ež-.

Žák, Emanuel: Divadlo a hudba, in *Čech* 48, 1923, č. 326, 27. 11., s. 7; šifra -ež-.

Nedešifrované a anonymní texty – literatura předmětu

Nová hra Arnošta Dvořáka, in *Jevišťe* 3, 1922, č. 1, 5. 1., s. 13.

Arnošt Dvořák a L. Klíma: Matěj Pochivý, in *Ženský svět. List paní a dívek českých* 26, 1922, č. 2, 25. 1., s. 27.

Jak lze dobýt světa nejlépe?, in *Jihočeské listy* 28, 1922, č. 9, 1. 2., s. 3.

Matěj Pochivý, in *Lidové listy* 1, 1922, č. 46, 24. 2., s. 5; šifra To.

„Matěj Pochivý před soudem, in *Venkov* 17, 1922, č. 92, 20. 4., s. 6.

O Matěje Pochivého, in *Čas* 32, 1922, č. 92, 20. 4., s. 6

„Matěj Pochivý“ v boji o spravedlnost, in *Tribuna*, 1922, č. 92, 20. 4., s. 6.

Proces o „Matěje Pochivého. Ze soudní síně, in *Národní listy* 62, 1922, č. 108, 20. 4., s. 5.

Poslední akt „Matěje Pochivého“, in *Lidové noviny* 30, 1922, č. 197, 20. 4., s. 6.

„Matěj Pochivý“ před soudem, in *Venkov* 17, 1922, č. 137, 15. 6., s. 7.

O Matěje Pochivého, in *Národní listy* 62, 1922, č. 257, 19. 9., s. 5.

Přepřacovaný Matěj Pochivý, in *Tribuna* 5, 1923, č. 273, 22. 11., s. 5.

[Národní divadlo oslavilo 18. listopadu 40. výročí svého otevření], in *Hlas národní obrany* 6, 1924, č. 1, 1. 1., s. 23.

Filosof Ladislav Klíma zemřel, in *Národní listy* 68, 1928, č. 110, 20. 4., s. 3.

Filosof Ladislav Klíma zemřel, in *Rudý večerník* 9, 1928, č. 93, 20. 4., s. 5.

Ladislav Klíma zemřel, in *Obzor*, 1928, č. 96, 22. 4., s. 4.

Ladislav Klíma, in *Domov a svět* 2, 1928, č. 17, 28. 4., s. 15.

Ladislav Klíma, in *Pestrý týden* 3, 1928, č. 17, 28. 4., s. 3; šifra -g-.

[Ladislavem Klímou odešel], in *Zvon* 28, 1928, č. 35, s. 492; šifra vz.

- Ladislav Klíma: „Slavná Nemesis“, in *Židovské zprávy* 16, 1933, č. 2, 13. 1., s. 3.
- Ladislav Klíma: Slavná Nemesis a jiné příběhy, in *Filosofická revue* 5, 1933, č. 1, leden, s. 94–95.
- Ladislav Klíma: Slavná Nemesis, in *Hovory Sfinx*, 1933, č. 1, s. 4.
- Ladislav Klíma: Slavná Nemesis, in *Legionářská stráž* 13, 1933, č. 7, 17. 2., s. 4.
- Ladislav Klíma: Slavná Nemesis, in *Literární kruh* 1, 1933, č. 2, s. 16; šifra Dr. N.
- Ladislav Klíma: „Slavná Nemesis“, in *Milotický hospodář* 44, 1933, č. 2, s. 68.
- Ladislav Klíma: Slavná Nemesis a jiné příběhy, in *Pestrý týden* 8, 1933, č. 10, 4. 3., s. 8.
- Filosofické listy Ladislava Klímy, in *Literární noviny* 13, 1940, č. 2., s. 47; šifra P.
- Nová korespondence Ladislava Klímy, in *České slovo* 32, 1940, č. 147, 26. 6., s. 8.
- 20 let od smrti Ladislava Klímy, in *Obrana lidu* 2, 1948, č. 92, 18. 4., s. 5.
- Ladislav Klíma, in *Národní osvobození* 19, 1948, č. 92, 18. 4., s. 5.
- Za Ladislavem Klímou, in *Stráž lidu* 4, 1948, č. 92, 18. 4., s. 4.
- Ladislav Klíma, filosof-básník, in *Lidové noviny* 56, 1948, č. 138, příloha Literární neděle, 13. 6., s. 6; šifra nlk.
- Tip Playboye, in *Playboy*, 1997, č. 3, listopad, s. 12 [recenze svazku Z].

Jmenný rejstřík

Abrams, Erika 9, 29, 55, 60, 77, 80, 82, 92, 95, 127, 129–133, 136, 141, 144

Abrahám, Josef 139

Adámek, Petr 9

Acher, Ivan 138

Ajvaz, Michal 136–137

Alexandr Veliký 40

Anderník, Ivan 98

Arbes, Jakub 61

Bakunin, Michail Alexandrovič 101

Balcar, Jiří 117

Balvín, Jaroslav 137

Beckett, Samuel 108

Bednář, Kamil 74–75, 77, 116

Beethoven, Ludwig 17

Běhounek, Václav 65

Benda, Václav 116

Bergson, Henri 50

Berkeley, George 16, 18, 21, 71, 84, 96, 114, 135, 145

Biebl, Konstantin 75

Bílek, František 37, 82

Bláha, Inocenc Arnošt 37

Bláha, Josef 18

Blahynka, Milan 118

Blažek, Michal 134

Bodlák, Karel 9, 11, 87–88, 96–97, 101, 114, 118

Bondy, Egon 11, 107, 109–111, 118, 119, 121, 122, 144

Borový, František 77

Borský, Lev 71

Boudník, Vladimír 117

Böhler, Franz 52, 55–56

Böhlerová, Maria 55–56, 80

Brabec, Jan 123

Brabenec, Vratislav 119, 120, 122–123

Breton, André 74

Brown, Gareth 9, 120

Březina, Otokar 14–16, 17, 18, 20, 21, 23, 27, 34, 36, 37, 39–40, 52–53, 55, 58, 82, 86–88, 121, 142

Bubeník, Jaroslav 104

Buddha (Siddhártha Gautama) 31, 110

Burešová, Hana 138

Céline, Louis-Ferdinand 98

Čapek, Karel 21, 26, 47, 51, 82, 85, 129, 131, 135

Čep, Jan 57

Černý, Rudolf 11, 68–69, 84, 88, 96

Čcheidze, Konstantin Alexandrovič 87

Čok, Vilém 139

Deml, Jakub 108, 113, 135, 136

Derfler, František 138

Díogenés ze Sinópe 31, 47

Diviš, Ivan 11, 55, 83

Dojělš, Jiří 134

Doležal, Bohumil 117

Dostojevskij, Fjodor Michajlovič 68, 87

Drtikol, František 126

Dubský, Ivan 136

Duchan, Jaroslav 87

Durych, Jaroslav 113

Dvořák, Arnošt 23–28, 139

Dyk, Viktor 23

Eckermann, Johann Peter 79

Eisner, Paul/Pavel 43, 47, 49, 58, 60–61, 64

Engels, Friedrich 101

Engst, Jaroslav 105–106, 115

Fiedler, Alois 36, 52, 61, 64, 93

Fichte, Johann Gottlieb 21, 85

Filipec, Jindřich 102

Fischer, Josef Ludvík 11, 44–45, 48, 57, 67–69, 84

Fischer, Otokar 24–26

Fischerová, Irma 24

Florian, Josef 19, 59, 113

Fraenkl, Pavel 47, 57

Freud, Sigmund 78, 93

Fridrich II. Veliký 17

Fučík, Julius 28

Fuchs, Alfred 33

Fulka, Josef 135

Gallas, Jan 21–22

Glaser, Bedřich 138

Goethe, Johann Wolfgang 14, 17

Goldflam, Arnošt 138, 139

- Götz, František** 47, 60, 61–62
Grisebach, Eduard 94
Grossman, Jan 75, 98, 103
Grögerová, Bohumila 107–108
- Hájek, Miloslav** 122
Hajný, Ferdinand 36
Halas, František 75
Halík, Tomáš 135
Hamera, Oldřich 118
Hásková, Zdena 28
Hašek, Jaroslav 25, 73, 108, 135, 136
Hauser, Michal 135
Havel, Václav 113, 118, 119, 139–140
Havelka, Jiří 138
Havelka, Miloš 116
Havlíček Borovský, Karel 20, 97, 104
Heftrich, Urs 135, 136
Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 32, 82, 84–85
Hejda, Zbyněk 117, 129
Hejdánek, Ladislav 117
Hertl, Jan 62
Hilbert, Jaroslav 25–26
Hiršal, Josef 107–108
Hitler, Adolf 135
Hladký, Jan 138, 139
Hlavsa, Milan 118, 122–124
Hodáčová, Lilly 77–81
Hoetzel, Jiří 49, 52
Hoffmann, Ernst Theodor Wilhelm 61
Hofman, Vlastislav 26, 29
Hoch, Alois Adalbert 18
Holan, Vladimír 86
Holeček, Josef 72
Honzl, Jindřich 26
Hoppe, Vladimír 34
Hora, Josef 63
Horáček, František 120
Horký, Karel 17–18
Hořec, Jaromír 98
Hölderlin, Friedrich 98
Hönig, Otakar 77
Hrabal, Bohumil 11, 107–109, 144
Hrdlička, Josef 133
Hrubín, František 76
Hrubý, Josef 122
Hume, David 16
Hus, Jan 43, 112
- Chalupecký, Jindřich** 103, 135, 136
Chalupný, Emanuel 11, 14–17, 18, 21, 26–27, 29, 31, 35, 37–39, 42, 43, 47, 49, 58, 71, 72, 77, 82–83, 86–88, 90, 96, 102, 113, 135, 141, 142, 145
Chelčický, Petr 43, 47
Chýlková, Ivana 139
- Janíček, Josef** 123
Jarry, Alfred 74, 135
Jelínek, Jaroslav 38
Jařab, David 138
Ježíš Nazaretský (Kristus) 31, 110
Jirous, Ivan Martin 117, 119, 121, 123
Jirousová, Věra 122–124
Jungmann, Josef 43
- Kabeš, Jaroslav** 11, 54, 55, 56, 64, 75, 77, 80, 82–85, 87, 90, 92–94, 96, 102, 113, 118, 131–132, 136, 142
Kabeš, Jiří 123
Kabešová-Wagnerová, Jarmila 104
Kádner, Otakar 20
Kafka, Franz 81, 108
Kant, Immanuel 16, 21
Karásek (ze Lvovic), Jiří 26
Kierkegaard, Søren 34
Klaus, Václav 117, 139
Klepetář, Jan 72–73
Klíma, Emanuel 103
Klíma, Ivan 118, 129
Klíma, Karel Zdeněk 25
Klímová, Anděla 77
Knížák, Milan 119, 120
Koblasa, Jan 117
Kocourek, František 49, 79
Kodíček, Josef 14, 18, 21, 25, 26, 29, 30–31, 42–43, 48–49, 51, 53, 60, 62, 71, 74, 75, 142
Kodym, Miroslav 118
Kohák, Erazim 143
Kolář, Jiří 11, 103, 107, 138, 144
Kolářová, Běla 107, 138
Konrád, Edmond 24, 25, 26
Kosák, Michal 133
Kostúr, Jiří 122–124
Kozubíková, Tereza 138
Kramář, Oldřich 17, 18
Kratina, Ferdinand 90
Králík, Oldřich 86, 87, 114

Kraus, Karl 58
Krecar, Jarmil 34–35
Krejcarová, Jana 111
Krejčí, František 15–16, 17, 25, 32, 33–34, 50, 135
Krejčí, František Václav 49–50
Kreuter, Josef 117
Krchovský J. H., 120
Kromiš, Miroslav 126–133, 139
Kropáč, František 64
Kroupa, Adolf 86, 101
Kroutvor, Josef 122
Křelina, František 62
Křesadlo, Jan 122, 137
Kříž, Antonín 55, 86–87, 90, 102
Kšicová, Danuše 134
Kubin, Alfred 61
Kundera, Ludvík 76, 102

Landovský, Pavel 139
Lao-c' 21, 31, 82
Lautréamont, Comte de 73, 74, 86
Lenin, Vladimír Iljič 101
Leopardi, Giacomo 90
Lesář, František 48–49
Letty, Junia 49
Lifka, Bohumír 52
Listopad, František 98
Liška, Antonín 64
Liška, Tomáš 119
Lom, Stanislav 26, 28
Lopatka, Jan 117, 118
Lososová, Kamila 42, 55, 56, 60, 64, 79, 83, 92, 95, 102, 118, 119, 126–127, 130–133

Mácha, Karel Hynek 8, 42–43, 65, 72, 87, 113, 135
Machar, Josef Svatopluk 17
Machovec, Martin 9, 111, 119–122, 126–129, 132, 139
Machovec, Milan 104
Majerová, Marie 24–25, 28
Mandler, Emanuel 117
Mareš, Michal 81
Maria, Jaroslav 26
Marks, Luděk 119, 120
Marousková, Jiřina 61
Marx, Karl 82, 101, 115
Masaryk, Tomáš Garrigue 20, 21, 38, 40, 43, 85, 104

Mašek, Jiří 48
Matouš, Ilja 118
Mayer, Rudolf 54
Medek, Mikuláš 117
Medek, Rudolf 20
Mehring, Franz 84
Menšík, Jan 24, 25
Měrka, Petr 137
Meyrink, Gustav 113
Michalko, Ján 72
Mixa, Vojtěch 26,
Miškovská, Vlasta Tatjana 86–87, 91
Morák, Jaroslav 98
Morávek, Josef 139
Mukařovský, Jan 77–78
Münzer, Jan 58

Napoleon Bonaparte 30, 36
Nápravník, Milan 116
Navrátil, Václav 87
Nedvěd, Jan 117
Nejedlý, Zdeněk 24–25, 25–26, 27, 102
Němec, Jan 138–139
Němec, Jiří 110, 113, 117, 118
Němec, Vojtěch 134
Němcová, Dana 117
Nepraš, Karel 117
Neubauer, Zdeněk 110
Nezval, Vítězslav 57, 75, 77–79, 81
Nietzsche, Friedrich 16, 17, 18, 20, 21, 33, 34, 44–45, 50, 68, 71, 72, 82, 91, 101, 103, 110, 113, 114, 135, 136, 145
Novák, Arne 11, 20, 71–73
Novalis 98
Novotný, Miloslav 24, 25, 66, 87
Nový, Petr 124

Očadlík, Mirko 49
Ondra, Jan 103
Orten, Jiří 75

Palacký, František 20
Palach, Jan 112
Pammrová, Anna 14, 18
Pánek, František 119, 120
Pascal, Blaise 84,
Pasovský, Jaroslav 23
Patočka, Jan 11, 35–36, 67, 69–70, 84, 87, 88, 96, 110, 114–115, 118, 145

- Pavel**, Antonín 18, 20, 21–22, 55, 90, 113
Pelikán, Ferdinand 34
Picka, Jaroslav 65–66, 92, 95, 131
Picková-Saudková, Gisa 36, 142
Píša, Antonín Matěj 23
Placák, Petr 119, 120
Plachta, Jindřich 87
Platón 90
Plótinos 84
Poe, Edgar Allan 61, 98
Pohořelý, Jan 83, 85, 90, 102
Polívka, Boleslav 139
Popelová, Jiřina 86, 88–89, 90–91
Preč, Oldřich 74
Procházka, Arnošt 24, 25,
Procházka, František Serafinský 36
Procházka, Rudolf 50
Putna, Martin C., 121, 135–136, 143
- Rabelais**, François 57, 61
Rádl, Emanuel 38
Rilke, Rainer Maria 98
Rimbaud, Arthur 86, 98
Rutte, Miroslav 28
- Řezáč**, Jan 114
- Sade**, Donatien Alphonse François,
 markýz de 113
Sartre, Jean-Paul 114
Seifert, Jaroslav 75
Sekanina, František 31
Sezima, Karel 62
Schmid, Jan 139
Schopenhauer, Arthur 14–17, 21, 33, 45,
 84, 94, 108 114, 135, 145
Sidon, Karol 112
Siostrzonek, Pavel 10
Sion, Zdeněk 121
Sirotek, Jiří 135
Skácelík, František 25, 28
Skalický, Karel 135, 137
Smetana, Augustin 104
Sókratés 38,
Soldan, Fedor 62
Souček, David 56, 126, 129
Souček, Ludvík 56
Spilková, Helena 53–54, 64–65, 131
Srb, Miloš 24, 29, 31, 35, 37, 52, 86, 87,
 90, 94, 108, 123, 142
- Stalin**, Josif Vissarionovič 135
Stankovič, Andrej 117
Stevenson, Robert Louis 55
Stirner, Max 34, 45, 84
Stivín, Emanuel 14
Stoilov, Viktor 130–131
Strohs, Slavomil 115
Svejkovská, Olga 113, 131
Svoboda, Emil 21
Svoboda, Ludvík 88, 90
Szigeti, László 108
S. d. Ch. (Vojtíšek, Miloslav) 8, 133, 137–
 138, 144
- Šalda**, F. X. 20, 26, 32, 36, 41, 69, 72, 73,
 103, 142–143
Šámal, Petr 104
Šestov, Lev 98
Šilhan, Antonín 21
Šimek, Bedřich 33
Špirit, Michael 111
Škeřík, Rudolf 41–42, 57, 92, 126, 131
Škrach, Vasil Kaprálek 11, 38–39, 40
Škvorecký, Josef 56, 118
Šrámek, Fráňa 55, 112
Štědroň, Miloš 138
Štechová, Mária 43, 47
Štoll, Ladislav 103
Štorch-Marien, Otakar 29, 42, 79–80
Štyrský, Jindřich 60
Šulc, Jan 130–131
- Taufer**, František 20
Taufer, Jiří 103
Tetauer, Frank 61
Tieck, Ludwig 98
Topol, Filip 119
Topol, Jáchym 119, 120
Trnka, Tomáš 34, 48
Trochová, Zina 103
Tuček, Lumír 138, 139
Tučný, František 20, 72
Tyl, Josef Kajetán 25
Typlt, Jaromír 9, 122, 132, 136, 138, 144
Tyrš, Miroslav 43
- Úlehla**, Vladimír 85
Unamuno, Miguel de 68
- Václavek**, Bedřich 62, 71

Vaculík, Ludvík 119
Váchal, Jaroslav 65
Váchal, Josef 20
Vachek, Emil 24, 25
Valéry, Paul 98
Valušek, Rostislav 119
Vančura, Vladislav 57
Vanišová, Anna 55, 111
Vápeník, Rudolf 92–94
Ventura, Jan 21
Veselý, Aleš 117
Veselý, Antonín 26
Viewegh, Josef 116
Vlček, Bartoš 24, 35, 91
Vodák, Jindřich 25, 26, 35, 43–44, 48, 50, 58, 64–65, 86, 141, 142
Vodsed'álek, Ivo 107, 111
Vodsed'álek, Živan 44, 50–51
Volák, Miloš 118
Vorovka, Karel 33–34
Voříšek, Rudolf 114
Vörösmartyová, Margita 72
Vrchlický, Jaroslav 8, 14, 54, 72
Vyleťal, Josef 117
Vymazal, František 20

Wagner, Radan 135
Weiner, Richard 108, 113, 135, 136
Wollman, Frank 40

Zába, Gustav 32–33
Zadrobílek, Vladislav 119, 131
Zajíc, Jan 112
Zajíček, Pavel 119–121
Zavřel, František 26, 48, 49
Zelinka, Vojtěch 60, 92, 94, 118, 131, 142
Zeyer, Julius 20
Zigo, Milan 75
Zich, Otakar 101
Zlámal, Josef 11, 37, 52, 53, 54, 55, 79–81
Zlámal, Oldřich 54
Zumr, Josef 67, 74–75, 83, 109, 113–115, 118, 126–129, 131, 142

Žák, Karel 111
Ždanov, Andrej 102
Želivský, Jan 112
Žižka, Jan 43, 112